

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XI.-XIII. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA İSLÂMİYET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Muhammet KEMALOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

ANKARA-2012

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Muhammet Kemaloğlu'na ait XI.-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da İslâmiyet
adlı çalışma, jürimiz tarafından

.....*Ortaçağ Tarih*.....*(Ortaçağ Tarih)*

Anabilim/Anasanaat Dalında DOKTORA/SANATTA YETERLİK YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

[Signature]
(imza)

Başkan

Prof. Dr. Nazım Yaşar Koyraman

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

[Signature]
(imza)

Üye

Doç. Dr. Altan Çetin

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

[Signature]
(imza)

Üye

Doç. Dr. M. Ali Çakır

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XI.-XIII. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA İSLÂMİYET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Muhammet KEMALOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

ANKARA-2012

İÇİNDEKİLER	iv
ÖNSÖZ	ix
KISALTMALAR	x
ÖZET	xi
ABSTRACT	xii
GİRİŞ	1
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
A. KAYNAKLAR	1
1.Diplomatik Belgeler.....	1
2.Vakfiyeler.....	2
a. Caca-oğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi.....	2
b.Ahî Evren Şeyh Nâsıreddin Vakfiyesi.....	4
3.Vekâyinâmeler	4
a. El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Ala'iyye.....	4
b.Müsâmeretü'l Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr.....	5
c.Anonim Târih-i Âl-i Selçuk.....	6
ç. Camî'ü'd-Düvel Sahâyifü'l-Ahbâr.....	7
d. Ebu'l-Farac Tarihi.....	7
e. Süryâni Patrik Mihael'in Vekâyinâmesi.....	8
f. Alexiad.....	8
4.Evliya Menkabeleri.. ..	9
a.Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlâr'ın Risâlesi	10
b. Âriflerin Menkabeleri)	10
5.Seyahatnâmeler.....	14
a. Marko Polo Seyahâtnâme.....	14
b.İbn-i Battuta Seyahâtnâme	15
B. ARAŞTIRMALAR	16

I. BÖLÜM

ANADOLU’NUN FETHİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	21-30
--	-------

II. BÖLÜM

ANADOLU’NUN TÜRKLERDEN ÖNCEKİ DİNİ DURUMU	31-34
--	-------

III. BÖLÜM

XI - XIII. YÜZYILLARDA TÜRKİYE’DE İSLÂMİYET	35-85
1.Türkler’in İslâmiyet’e Girişi.....	35
2.Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmiyet’in Yayılışı.....	42
3.Tasavvuf Hareketleri ve Mutasavvıfların Anadolu’daki Faâliyetleri.....	55
i.Ahmed Yesevî ve Yesevîlik.....	63
i.i.Ahmed Yesevî’nin Müritlerinin Anadolu’daki Faâliyetleri.....	63
i.ii. Yesevî’den Gelen Tarikatlar.....	64
ii.Hacı Bektaş-î Velî ve Bektâşîlik.....	65
i.i.Anadolu'ya Gelişi ve Anadolu’daki Faâliyetleri.....	69
ii.ii. Eserleri.....	70
ii.a.Kitâbü'l-Fevâ'id.....	71
ii.b.Fâtiha Sûresi Tefsiri.....	71
ii.c.Şathiyye.....	71
ii.d.Hacı Bektaş'ın Nasihatleri.....	73
ii.e.Makâlât.....	73
iii.Ahilik.....	73

iii.i. Ahiliğin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sebepler.....	75
iii.ii. Ahî Birliklerini Kuran Düşünce.....	78
iii.iii. Ahi Birliklerinin Kaynağı.....	80
iii.iv. Ahiliğin Anadolu'da Yayılışı.....	82

IV. BÖLÜM

SOSYAL ZÜMRELER.....	86-97
i.Gâziyân-ı Rum.....	87
ii.Bâcıyân-ı Rum.....	89
iii.Abdalân-ı Rum.....	92
iv.Alpler-Gâziler.....	94

V. BÖLÜM

SOSYAL İLİŞKİLER.....	98-108
i.Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri.....	100
ii.Gayr-i Müslimlerle Evlilik.....	102
iii.Dini Törenler.....	105

VI. BÖLÜM

DİNİ VE SOSYAL ESERLER.....	109-161
------------------------------------	----------------

I.Dini Eserler.....	109-143
i.Camîler (Mescidler).....	110
i. i. XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Camîleri (Mescid)-İnşa Tarihleri ve Bânileri	114
ii.Namazgâhlar	119
İİİ.Ziyaretgâhlar	120
iv.Türebeler	122
iv.i.XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Türebeleri-İnşâ Tarihleri ve Bânileri.....	123
v.Kümbetler.....	126
v.XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Kümbetleri-İnşâ Tarihleri ve Bânileri.....	127
vi.Mezarlar.....	129
vii.Tekkeler.....	130
viii.Zaviyeler.....	134
viii.i.İbn-i Battuta'nın Anadolu'da Ziyâret Ettiği Zaviyelerin Ziyaret Sırasına Göre Adları ve Yerleri.....	143
II.Sosyal Eserler.....	144-161
i.Vakıflar.....	145
ii.Dârüşşifalar.	148
ii.i XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Dârüşşifâları-İnşâ Tarihleri ve Bânileri.....	151
iii.İmâretler- Aşevleri	152
iv.Ribâtlar.....	153
v.Hanlar ve Kervansaraylar.....	155
v.i.XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Hanları-İnşâ Tarihleri ve	

Bânileri.....	158
---------------	-----

VII. BÖLÜM

EĞİTİM-ÖĞRETİM	162-167
XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Hanları-İnşâ Tarihleri ve Bânileri.....	165
SONUÇ.....	168
KAYNAKÇA.....	171
HARİTALAR.....	197
RESİMLER.....	203
ÖZET.....	205
ABSTRACT	206

ÖNSÖZ

Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da İslâmîyet (XI. -XIII. Yüzyıllar) adlı bu çalışma, bu dönemle ilgili yapılmış olan bilimsel çalışmalarda varılan sonuçlar ve ana kaynaklardan yararlanılarak meydana getirilmiştir.

Çalışmalarım sırasında değerli bilgileri ve maddi-manevi yardımları ile beni yönlendiren sayın hocam Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN'a teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca çalışmalarım süresince bana her konuda yardımcı olan Ankara Üniversitesi Kütüphânesi ve Gâzi Üniversitesi Kütüphânesi'nin değerli çalışanlarına teşekkür ederim.

XI. -XIII. Yüzyıllar Arasında Anadolu'da İslâmîyet adıyla yaptığımız bu çalışmanın bu meseleye çok küçük de olsa bir katkı yapması bizi mutlu eder.

Muhammet Kemaloğlu

Ankara 2012

KISALTMALAR

A.Ü.D.T.C.F.D.	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F. Yay.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını
Bel.	Bellekten
Bkz.	Bakınız
D.E.F.M	Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası
D.İ.A.	Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.G.B.İ.T.	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F.T.D.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
nşr:	Neşir
O. A . s.	Osmanlı Araştırmaları Sayfa
SAD	Selçuklu Araştırmaları Dergisi
T.A.D.	Türkiyat Araştırmaları Dergisi
T.E.D.	Türk Etnografya Dergisi
T.H.İ.T.M	Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
T.K.A.E.	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi
T.M	Türkiyat Mecmuası
TTK	Türk Tarih Kurumu
V.D.	Vakıflar Dergisi
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve sâire
Yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Gerek Büyük Selçuklular, gerekse onlardan doğan diğer Selçuklu devletleri ve Beylikler döneminde maddi ve manevi sahada önemli eserler meydana getirilmiştir. Özellikle Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklularından ve beyliklerden pek çok tarihi yapı günümüze ulaşmıştır. Günümüzde bu eserlerden Selçukluların kültür ve medeniyette ne kadar ileri gittiklerini görmek mümkündür. Türkiye Selçuklularının siyâsî tarihi, kültür ve medeniyeti hakkında pek çok çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemi çeşitli yönleriyle aydınlatan eserler ve belgeler ortaya çıkarılmış, yayınlanmış ve değerlendirilmiştir. Bunlar bu sahanın uzmanlarınca çok iyi bilinmektedir. Ancak bütün bu çalışmalara rağmen bu devrin birçok siyâsî ve kültürel meselesi hâlâ yeterince aydınlatılamamıştır.

A. KAYNAKLAR

Türkiye tarihinin temel unsurlarından birisi olan Türkiye Selçukluları, tarih boyunca bu ülkede kurulan devletlerarasında önemli bir yer işgal eder. Buna rağmen, yerli kaynakların yetersizliği yüzünden, Türkiye Tarihi'nin bu devrine ait bazı meseleleri henüz aydınlatılamamıştır. Bu devirde Türkiye'nin bilhassa sosyal ve dinî durumunu aydınlatmak için günümüze ulaşabilen kaynaklar kemiyet ve keyfiyet bakımından tatmin edici değildir. Bir kavmin veya devletin tarihini inceleme ve araştırmada, bizzat onun bıraktığı kaynak ve vesikalar şüphesiz birinci derecede önemlidir. Selçuklu Türkiye'sinde telif edilen ve bizlere kadar ulaşabilen vekâyinâme ve sâir eserler oldukça mahduttur. Buna karşılık meskûkât ve arşiv vesikaları nispeten daha çoktur.

1. Diplomatik Belgeler:

Türkiye Selçuklularında bazı görevlilerin tâyin ve azilleri ile ilgili menşur,

berat ve bazı emirnâmeler günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların dışında Selçuklu hükümdârlarının yayınladıkları fetihnâmeler, diğer devletlerle teati edilen mektuplar ve ticarî taahhütnâmeler de bu tür malzemeye dâhildir. Münşeât mecmualarını da bu kısma ilâve etmek gerekir. Bu türden belgelerin derlenmiş olduğu bir eser, Osman Turan tarafından yayınlanmış tır¹.

2. Vakfiyeler:

Bilhassa içtimâî iktisadî ve kültür tarihi bakımından fevkalâde önemli bilgiler ihtivâ eden vakfiyeler aynı zamanda birer hukukî belgedir. Mahalli tarih çalışmalarının en önde gelen kaynaklarından olan vakfiyeler esâsen tarihin pek çok sahasını aydınlatan bilgiler ihtivâ eder². Selçuklu devri vakıfnâmeleri etnik durum, dinî-içtimâî yapı, toponomi ve onomastik hakkında da değerli bilgiler vermektedir³. Osman Turan'ın yayınlamış olduğu üç ayrı vakıfnâme⁴, **Ahmed Temir'in** yayınlamış olduğu "**Cacaoğlu Vakfiyesi**"⁵, **Refet Yinanç'ın** yayınlamış olduğu "**Sivas Âbideleri ve Vakıfları**"⁶ ve **Cevat Hakkı Tarım'ın** yayınladığı "**Tarihte Kırşehir-Gülşehrî**"⁷ adlı araştırmalardan bu çalışmamız da çok yararlandık⁸.

a. Caca-oğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi

Kırşehir tarihi bakımından kıymeti çok yüksek önemli bir kaynak olan, 1272 tarihli Caca-oğlu Nureddin'in vakfiyesi diğer vakfiyeler gibi, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Şehrin iktisadî ve içtimâî durumu hakkında çok önemli bilgiler verir. Kırşehir'in XIII. asırda azameti, köyleri, yolları, mescitleri,

1 Turan, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, Ankara, 1988; Altıntaş, Ahmet, **Türkiye Selçuklularında Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Malatya, 1998, (Basılmamış Doktora Tezi).

2 Köprülü, M. Fuad, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", **V.D.**, I, 1938.

3 Köymen, M. Altay, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", **Studia Preottomanica Ottomanica**, 1976, s.153, 155.

4 Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Bel**: XI/42, 1947; Turan, Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II. Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi", **Bel**: XI/43, 1947; Turan, Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Bel**: XII/45, 1948.

5 Temir, Ahmet, **Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, Ankara, 1989.

6 Yinanç, Refet, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", **V.D.**, Sayı: 22, s.15-44, XXII, Ankara, 1991.

7 Tarım, Cevat Hakkı, **Tarihte Kırşehir-Gülşehrî**, İstanbul, 1948, s.36-37,83-85. Bu vakfiye ilk önce Muallim Cevdet'in eserinde yayınlanmıştır. Muallim Cevdet, **Zeyl Ala Fasıl'l-Ahiyeti'l-Fityani't-Türkiyye fi Kitâbi'r-Rihle li İbn Battûta**, İstanbul 1932.

8 Altıntaş, 1998: 1-25.

medreseleri, yeri geldikçe burada zikredilmiştir. Vakfiyenin Kırşehir’de tasdik edilen iki, İskilip’te tasdik edilen bir nüshası olmak üzere toplam üç nüshası vardır⁹.

b. Ahî Evren Şeyh Nâsıreddin Vakfiyesi

Kırşehir tarihi için faydalanılabilecek ikinci vakfiye, 1278 tarihli Ahî Evren Vakfiyesidir. Vakfiye, hamd ve senadan sonra imâret, mescit, zâviye ve türbe için vakfedilen emvâlin zikriyle devam eder. Daha sonra vakıf mallarının nasıl tasarruf edileceği anlatılır. En sonunda şahitler listesiyle sona erer. Burada önemli husûs vakfiyenin tarihidir. Vakfiye, Pervâne Muineddin Süleyma’nın vefatından bir yıl sonra, 1278’de tanzim edilmiştir. Bu da Şeyh Nâsıreddin’in veya meşhur ismiyle Ahî Evren’in daha önceki bir tarihte vefat ettiğini tescil eder. Ayrıca onun asıl isminin Şeyh Nâsıreddin olarak kaydedilmiş olması da önemli bir bilgidir. Bu vakfiye ilk önce Muallim Cevdet’in eserinde yayınlanmış tır. C. Hakkı Tarım, bu vakfiyenin Türkçesini yayınlamış fakat şahitler listesini kitabına almamıştır¹⁰.

3. Vekâyinâmeler:

a. El-Evâmirü’l-’Alâ’iyye fî’l-Umuri’l-’Alâ’iyye

Vekâyinâmeler, vakaların tasviri ve sağlam bir kronolojinin tespiti için birinci derecede önemli olan eserlerdir. Türkiye Selçukluları’na dâir en önemli vekâyinâme, **İbn-i Bibî’nin, “ El-Evâmirü’l-’Alâ’iyye fî’l-Umuri’l-’Alâ’iyye ”** adlı Farsça eseridir. Türkiye Selçukluları’nın yerli kaynaklarından olması ve günümüze ulaşabilen bir kaç vekâyinâmeden biri olması, eserin önemini daha da artırmaktadır. H.W.Duda’ya göre eser, bir kronik sayılmamakta, hatta halkın istifadesine sunulmuş bir tarih eseri özelliği göstermemektedir.

⁹ Temir, Ahmet, *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin’in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, 1989.

¹⁰ Tarım, Cevat Hakkı, *Tarihte Kırşehir-Gülşehri*, İstanbul, 1948, s.36-37,83-85. Bu vakfiye ilk önce Muallim Cevdet’in eserinde yayınlanmıştır. Muallim Cevdet, *Zeyl Ala Faslı’l-Ahiyeti’l-Fitiyani’t-Türkiye fi Kitâbi’r-Rihle li İbn Battûta*, İstanbul 1932.

Ona göre bu eser, XIII. asırda yüksek İslâm kültürünün parlak ışığında yansıyan Fars dilinde yazılmış bir hatıra kitabıdır. Türkiye Selçukluları Tarihinin önemli bir kaynağı olmasına rağmen, Hacı Bektâş-ı Velî (öl:1270) ve Mevlâna Celâleddin-i Rûmî (öl:1272) gibi çağdaşı Türk büyükleri hakkında hiç bilgi vermeyen bu eser, Prof. Dr. Adnan S. Erzi'ye göre, önemli olayları gereği gibi aksettirememiş, hatta bazen hiç ele almamıştır. Mesela, I.Alâeddin Keykubâd'ın, oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından zehirlenmesinden, yine bu hükümdârın Gürcü bir prensesle evlenmesinden hiç bahsetmemiştir. Ayrıca sık sık kronolojik hatalara da rastlanmaktadır¹¹.

Asıl adı, Nâsıreddin Hüseyin Muhammed b. Ali olan İbn-i Bibî, bu eseri, o sıralarda İlhanlıların veziri olan Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Esâsen müellif, Cüveynî'nin Târîh-i Cihângüşâ'sını tamamlamak üzere, Malazgirt zaferi sonrasında Anadolu'da fütuhât yapan meşhur beylerden, Emir Mengücek, Emir Artuk, Emir Dânişmend gibi meşhur kişilerin ve Türkiye Selçukluları Devletinin ilk hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman'ın hayat hikâyeleri ve mücâdelelerini anlatmak üzere yola çıkmış, ilk devirlere dâir yeterli bilgi bulamadığı için, I.Gıyâseddin Keyhüsrev'in zamanından başlamıştır. İbn-i Bibî, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd hakkındaki bilgileri, dönemin meşhur müelliflerinden, Kaanî'nin, "**Selçuknâmesi**"nden istifâde ederek yazmıştır, I. Alâeddin Keykubâd döneminin sonlarına doğru devlet işlerine girmiş olan yazar, bu tarihten sonra 1280 yılına kadar cereyan eden ve kendisinin bizzat yaşadığı döneme ait olan hâdiseleri daha muhtasar bir şekilde kaleme almıştır. Eserinin adındaki "**Alâiyye**" kelimesinin, ilkinin kitabın telifine sebep olan Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'ye ve ikincisinin I. Alâeddin Keykubâd'a delalet ettiği tahmin edilmektedir. Bu metnin mükemmel bir neşri TTK tarafından yapılmış¹², ilk 214 sayfasının tenkitli neşri ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları intişar etmiştir¹³.

11 Altıntaş, 1998: 1-25.

12 İbni Bibî, Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I. Tıpkı basım, nşr..A. S.Erzi. TTK Yay, Ankara, 1956.

13 İbni Bibî, Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I. (nşr. N. Lugal, A. S.Erzi, TTK Basımevi, Ankara, 1957, A.Ü.İ.F.,

el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye, muhtemelen müellif henüz hayatta iken, Ahîlerin isteği üzerine, sadeleştirilerek kısaltılmış ve bu şekilde "Muhtasar" olarak bilinen ayrı bir metin ortaya çıkmıştır. Bu metnin tamamı Th. Houtsma tarafından 1902 yılında neşredilmiş¹⁴, aynı metin M.Nuri Gençosman tarafından Türkçeye¹⁵, H. W. Duda tarafından da Almancaya çevrilmiştir¹⁶. El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye'nin, II. Murad zamanında (1421-1451) yapılan Türkçe çevirisi, **Yazıcızâde Ali'nin, "Tarih-i Âl-i Selçuk"** veya **"Oğuznâme"** adlarıyla bilinen eseridir. Bu tercüme mümkün olduğu kadar aslına sadık kalınarak yapılmış, yalnız bazı Arapça ve Farsça şiirlerle zor cümleler atlanmış, Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin medhi için ayrılan bölümler çıkarılarak, II.Murad'ın medhi konulmuş, İbn-i Bibî'nin husûsi hayatını anlattığı bölüm tercüme dışında bırakılmış ve metne bazı ilâveler yapılmıştır. Yazıcızâde'nin tercümesinde İbn-i Bîbî'nin adı da hiç geçmemektedir. Yazıcızâde'nin tercümesi Türkiye'nin ve bir kaç Avrupa ülkesinin kütüphanelerinde mevcuttur. Th. Houtsma, Paris ve Leiden nüshalarına dayanarak eserin bir kısmını 1902 yılında neşretmiştir¹⁷.

el-Evâmirü'l Alâiyye, TTK tarafından 1956'da yayınlanan metin esâs alınmak suretiyle, Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir¹⁸. Biz bu çalışmamızda, bahsedilen asıl metinden ve Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümeden yararlandık.

b. Müsâmeretü'l-Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr

İstifâde ettiğimiz yerli kaynaklardan bir diğeri, Aksarayî nisbesiyle maruf Kerimüddin Mahmûd b. Muhammed'in kaleme aldığı, **"Müsâmeretü'l Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr"** isimli Farsça eseridir. Nisbesinden Aksaraylı olduğu anlaşılan müellif, İlhanlılar döneminde Türkiye'de İlhanlı mali

Yay:Altıntaş, 1998: 1-25.

14 Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure d'après Ibn-Bibi, **Texte Turc**, XVI, 308, Leiden, 1902.

15 **İbn Bibî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesi**, Türkçeye çeviren: M. N. Gençosman, Notlar ve İlaveler, F. N. Uzluk, Ankara, 1941.

16 H. W. Duda, **Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi**, Copenhagen, 1959.

17 Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure d'après Ibn-Bibi, **Texte Turc**, Leide, 1902.

18 İbn Bibî, Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, **El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umuri'l-Alâiyye**, I.Tıpkı Basım, Ankara, 1956; **Selçuk-nâme**, I-II., trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996; Altıntaş, 1998: 1-25.

teşkilâtında çalışmış, bir süre Aksaray kalesi muhafazasında bulunmuş, Gazân Han döneminde Türkiye'deki vakıflarda mütevellilik gibi hizmetler ifâ etmiştir. 1332-1333 (47-33) yılında vefat eden Aksarayî, İbn-i Bibî'den sonraki 50 yıllık hâdiseleri kendi müşâhedelerine dayanarak kaleme almıştır. 1323'de telif edilen ve İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'a ithaf edilmiş olan eser, Emevî, Abbâsî ve Büyük Selçuklu devletlerine dâir kısa bir tarihi mâlumât da ihtivâ etmektedir. Eserin üçte ikisi Türkiye Selçuklularından bahsetmekte ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den itibâren oldukça teferruatlı bilgiler vermektedir. Büyük bir kısmı müellifin müşâhedelerine dayanan bu bölüm Türkiye Selçukluları tarihi bakımından çok önemlidir.

İlhanlılar döneminde Türkiye'de yaşanan bütün fâciaları müşâhede eden ve bunları olanca dehşetiyle kaleme alan Aksarayî, kabahatleri daha çok müstevfi ve noyanlara yükleyerek, İlhanlılara toz kondurmamaktadır. İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş için ise, "**Hüsrev-i Âdil Mehdi-yi Zaman**" gibi yüceltici sıfatlar kullanmış ve dâima saygılı olmuştur. Aksarayî, İlhanlı maliyesinde üst düzey seviyede bir memur olması hasebiyle eserinde mali konulara bir hayli yer vermiştir. Eserin iki yazma nüshası olup ikisi de Türkiye'dedir. Bu nüshâlâr esâs alınarak yapılan bir tercümesi 1944'de yayınlanmıştır¹⁹. Ayrıca, Osman Turan tarafından eserin tenkitli neşri yapılmış ve 1944'de yayınlanmış tır²⁰. Bu çalışmamızda, bahsedilen eserden mümkün olduğu kadar istifâde etmeye çalıştık.

c. Anonim Târih-i Âl-i Selçuk

Yerli kaynaklarımızdan bir diğeri de yazarı bilinmediği için "**Anonim**" veya "**Anonim Târih-i Âl-i Selçuk**" şeklinde isimlendirilen eserdir. Büyük Selçuklular ve Celâleddin Harizmşah hakkında muhtasar bilgi verdikten sonra Türkiye Selçuklarına geçen ve onlar hakkında daha geniş mâlumât veren bu eser sık sık hâdiselerin tarihlerini belirtmekle ayrı bir değer ifade etmektedir.

¹⁹ Aksarayî, **Selçukî Devletleri Tarihi**, trc. Gençosman, Önsöz ve Notlar., F. N. Uzluk, Ankara, 1944.

²⁰Aksarayî, Kerimiüddin Mahmud, Mîsâmeretü'l-Ahbâr, **Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, Ankara, 1944;Altıntaş, 1998: 1-25.

Ancak, sosyal ve iktisâdî hâdiselere pek az yer vermektedir. Paris Millî Kütüphâne'sinde bulunan yegâne nüshadan fotoğraf yoluyla temin edilen metin, tercümesiyle beraber tek kitap halinde, 1952'de F.N.Uzluk tarafından neşredilmiştir²¹.

ç. **Câmî'ü'd-Düvel (Sâhâifü'l-Âhbâr)**

XVII. yüzyılda **Müneccimbaşı Ahmed Dede** tarafından telif edilen "**Câmî'ü'd-Düvel**" isimli eser de konumuz için önemlidir. Muahhar bir eser olmasına rağmen, Müneccimbaşı'nın kullandığı kaynaklardan bazıları günümüze kadar gelemediğinden, **Câmî'ü'd-Düvel** konumuz bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Lale devri'nde Şâir Nedim'in başkanlığında oluşturulan bir tercüme heyeti tarafından Türkçeye tercüme edilen eser, **Sâhâifü'l-Âhbâr** adıyla iki cilt halinde basılmıştır. Son yıllarda Dr. Ali Öngül tarafından mukayeseli bir çalışma da yapılan eserin Türkiye Selçukluları'na ait olan kısmı H.F. Turgal tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir²².

d. **Ebu'l-Farac'in Kronolojisi**

Selçuklu devri kaynaklarından birisi de **Ebu'l-Farac'in Kronolojisi**dir. İbn-i ü'l-İbrî, Bar Hebraeus, Gregorius b. Ehrun gibi isimlerle de tanınan müellif, 1226'da Malatya'da doğmuştur. Yahudi bir doktorun oğlu olan Gregorius, Arapça, Süryanca ve Yunancayı iyi bir şekilde öğrenmiş, felsefe ve ilahiyat gibi ilimlerin yanı sıra daha birçok ilim tahsil etmiştir. İlhancıların, Selçuklu Türkiye'sine ilk saldırılarına bizzat şahit olmuş ve bu tarihlerden itibâren, 1292 yılına kadar geçen tarihi vakalar hakkında değerli bilgiler ihtivâ eden bir eser yazmıştır. Moğollarla iyi geçinebilen müellif, 1264 yılında onlar tarafından Mâverâünnehir ve Irak-ı Acem Süryânî Metropolitliğine getirilmiştir. İyi bir tahsil görmüş olması, İslâm âleminin önemli bölgelerini gezmiş olması,

21 Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, Ankara, 1952,s.56,180,246.

22Turgal, H. Fehmi, Müneccimbaşı'ya Göre Anadolu Selçukileri, İstanbul, 1935;Altıntaş, 1998: 1-25;Öngül, Ali, Müneccim Başı Ahmed Dede'nin Camiü'd-Düvel 'inin Tenkitli Metin Nesri ve Tercümesi (Selçuklular ve Anadolu Beylikleri), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1986.

Türkleri yakından tanınması ve Selçuklu Türkiye'sinde dünyaya gelmiş olması gibi husûsiyetleri onun eserini değerli kılmaktadır. Bu eser Batı âleminde erken tarihlerde tanınarak 1691'den itibaren basılmaya başlanmıştır. 1932'de, E. W. Budge tarafından Süryancadan İngilizceye çevrilen eser, Ö. R. Doğrul tarafından Budge tercümesi esâs alınarak Türkçeye çevrilmiş ve 1945'de basılmıştır. 1987'de ise TTK tarafından ikinci baskısı yapılmıştır²³.

e. Süryâni Patrik Mihael'in Vekâyinâmesi

Selçuklu Türkiye'si ile ilgi değerli bilgiler veren Süryanca kaynaklardan birisi de **Patrik Mihael'in Vekâyinâmesi**'dir²⁴. II. Kılıç Aslan'la çağdaş olup onunla bizzat görüşebilme fırsatını bulmuş olan Mihael bu dönem için değerli bilgiler vermektedir. Bu kaynak sâyesinde Selçuklu Türklerinin Gayr-i Müslimlere karşı takındıkları müşfikâne tavrı ve gayri Müslimlerin Türkler hakkındaki müspet kanaatlerini öğrenmekteyiz. İki cilt halinde olan bu kaynak, H.D.Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilerek basıma hazırlanmıştır. Henüz basılmamış olan bu tercümenin bir nüshası TTK Kütüphânesinde mevcut olup bu metinden alınan bir fotokopi de Diyânet Vakfı DİA kütüphânesinde bulunmaktadır²⁵.

f. Alexiad

Selçuklu Türklerinin ilk fütuhât dönemlerinden bahseden bir diğer çağdaş Bizans kaynağı da Alexiad'dır. Kommenler Hanedanı'ndan I.Alexios'un (1081-1118) büyük kızı ve aydın bir kişi olan Anna, özellikle babasının hükümdarlığı dönemi ile ilgili vakaları ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Bilhassa, Bizans-Türk mücadeleleri ve Türklerin Batı Anadolu'daki fütuhâtı ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Daha çok siyâsî hâdiseleri ihtivâ eden mâlumât arasında, Türklerin iktisâdî ve sosyal hayatıyla

²³ Ebu'l Farac Gregoryus b. Ehrun (Barhebraeus), (İbnü'l-İbrî), **Abu'l-Farac Tarihi**, C.II, trc. Doğrul, Ö. Rıza, Ankara, 1987;Altıntaş, 1998: 1-25.

²⁴ H. Andreasyan, **Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi**, II, 1944.

²⁵ **Süryani Patrik Mikael'in Vakayinamesi**, I, No: 956/MIH, 1932.

ilgili bilgi çok azdır. Bu eserin Bilge Umar tarafından yapılan bir tercümesi 1996'da basılmıştır²⁶.

4. Evliyâ Menkâbeleri:

XI-XIII. asırlar esnasında İslâm Âlemi'nde tasavvuf cereyanı kuvvetlenince, bazı büyük pîrlerin isimlerini taşıyan ve onların medreseleri etrafındaki büyük tekkeye (hânkâh) bağlı sâir birtakım tekkeler kurarak çok geniş sahalara yayılan tarikatlar meydana çıktı ve bu arada her tarıkata mahsus olarak hususî bir edebiyat da teşekkül etti. Kendilerine mahsus renk ve şekillerde giyim-kuşamlara, hususî birtakım âyin ve erkân, zikir tarzlarına, duâ şekillerine sahip olan bu türlü türlü tarikatların edebiyatlarında, kendi pîrlere yani ilk kurucularına ve tarikatın inkişâfında hizmeti geçen sâir büyük şahsiyetlere ait menkâbe kitapları, çok büyük bir ehemmiyet kazandı. Ortaçağ İslâm ve Türk tarihinin birçok karanlık noktalarını aydınlatmak hususunda mebzul mâlumâta sahip olan, evliyâ menkâbelerinden istifâde etmek meselesi, şimdiye kadar her nedense ihmal olunmuştur. Göreneğe bağlı tarihçilerin tarihî kaynak mefhumunu çok dar bir mânâda anlamaları, bu hususta en büyük âmildir diyebiliriz.

XII-XIV. asırlar Anadolu evliyâsına ait olarak doğrudan doğruya Anadolu'da yazılmış kitaplar pek bilinmemekle beraber, bunların bir kısmı bugüne kadar hemen hemen meçhul kalmış, malûm olan ve hatta neşir edilen bazı menâkıbnâmelerden ise pek az istifâde edilebilmiştir. Bunların en başında, Mevlevîlik tarikatına ait iki eseri zikredeceğiz. Mevlâna, Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi gibi Mevlevî büyüklerinin Menkâbelerini ihtivâ eden **Sipehsâlâr Menâkıbı**²⁷, erkenden Türkçeye çevrilerek neşir edildiği gibi, bundan biraz sonra yazılmakla beraber daha zengin malûmatı ihtivâ eden

²⁶ Anna Kommena, **Alexiad**, (nşr. Bilgi Umar), İstanbul, 1996; Kemalöglü, Muhammet, Türkiye Selçuklu Devletinin III. Hükümdarı Şahinşah Dönemi ve Şahinşah'ın Şahsiyeti-I-, **Orkun Aylık Türkçü Dergi**, Sayı: 88-89, Haziran-Temmuz, 2004.

²⁷ Sipehsâlâr, Feridun bin Ahmed, **Risâle-i Sipehsâlâr ve Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigar** (M. Bahârî Tercümesi), Der Saadet, 1331.

Eflâkî Dede'nin²⁸, **Menâkıb al-Arifin**'i de 1918-1922'de Fransız müsteşirî Cl. Huart tarafından Fransızcaya çevrilerek bastırılmıştı²⁹.

a. Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlârın Risâlesi (Mevlânâ ve Etrafındakiler)

Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî ve çevresi hakkında yazılan ilk eserdir. Daha sonra yazılan Mevlevî Menâkıbnâmelerine kaynaklık etmiştir. Eser, 1312 yılında Sultan Veled'in vefatından sonra kaleme alınmıştır. Yazarı, 40 yıl boyunca Mevlânâ'ya hizmet ettiğini söyler. Bu da onun kitabını yazdığı tarihte, çok yaşlı olduğunu gösterir. Selçuklular zamanındaki sosyal ve dinî hayat hakkında bilgi verdiği için bu eser, kıymetli bir kaynaktır³⁰.

b. Menâkıbu'l-Ârifîn (Âriflerin Menkâbeleri)

Bu nevi eserlerin en ehemmiyetlisi **Ahmed Eflâkî'nin, Menâkıbü'l-Arifîn** adlı eseridir. Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî ve hâlefleri hakkında yazılan ilk eserdir. Daha sonra yazılan Mevlevî Menâkıbnâmelerine kaynaklık etmiştir. 1360 yılında Konya'da vefat eden Eflâkî, bu eserini 1318'de yazmaya başlamış ve 1358'de tamamlamıştır. Ulu Arif Çelebi ile Selçuklu Türkiye'sinin birçok şehrini gezen müellif kendi dönemiyle ilgili ve çoğunlukla Arif Çelebi'nin hayatı etrafında şekillenen içtimaî, iktisadî, dinî ve siyâsî hâdiselere kendi özel üslûbu çerçevesinde yer vermiş, hatta çok zengin etnografik ve onomastik bilgileri de kaydetmiştir. Mevlâna ile çağdaş olmayan ve onunla hiç görüşmemiş olan Eflâkî, Sultan Veled ile ise sadece tanışmış, ancak Ulu Arif Çelebi'ye intisap ettikten sonra Mevlevî çevrelere girmiştir. Eserinde Mevlâna'ya da yer veren Eflâkî, bu bilgileri Risâle-i Sipehsâlâr'dan naklederek kendi üslûbuna uyarlamıştır. Tahsin Yazıcı tarafından metni ve

28Ahmed Eflâkî (öl: 761/1360), Şemseddin Ahmed el-Eflâkî el-Ârifî'nin ailesi, doğum yeri ve tarihi hakkında eski kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Müellifin asıl adı Ahmed olup, Eflâkî nisbesiyle tanınır. Arifî nisbesi onun Ulu Arif Çelebi'ye bağlılığından gelmektedir. Eflâkî'ye ait bazı bilgileri onun kaleme almış olduğu Menâkıbü'l-Ârifîn'den öğrenmekteyiz.

29 *Les Saints des Derviches Tourneurs, (Menâkıbü'l-Ârifîn)*, Yayın ve Çeviri: Clement Huart, C.2, Paris, 1918-1922, XIX, Avril-Juin, 1922, s.308-317 (yeni basım, Paris, 1979).

30 Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.

tercümesi ayrı ayrı yayınlanmış olan bu eserin³¹ kültür tarihi bakımından bir değerlendirmesi Aydın Taneri tarafından yapılmıştır³². Yüksek tabakaya mahsus olarak yazılmış olan ve tarihî kıymetleri inkar edilemeyen bu edebî mahsûllerle, halk arasında yaşayan ve **"bir yığın hurâfeler ve hayal ürünleriyle karışarak, tarihî hüviyetini büsbütün kaybeden menkâbelerin sonradan toplanmasıyla"** teşekkül etmiş halka mahsus menâkıb kitaplarını, birbirinden tamamiyle ayırmak lâzımdır; işte biraz aşağıda bahsedeceğimiz, Bektâşî menâkıbnâmeleri, bu ikinci kısma dâhildir. Mevzuları itibâriyle aynı tür içinde gösterdiğimiz bu iki türlü menâkıbnâmeleri, tarihî kaynak olarak, birbirinden tamamiyle ayırmak ve daha ziyâde tarihî mahiyette olan birinci nevi eserleri büyük bir emniyetle kullanmak kabil olduğu hâlde, asıl menkâbe mahiyetinde bulunan ikinci nevi mahsullerin çok büyük bir ihtiyatla ve en sıkı bir tenkide tâbi tutularak kullanılabilceğini unutmamak lâzımdır. Eflâkî Dede'nin eserini tarihî kaynak olarak ilk defa kullanan, onun Eşrefoğulları hakkında verdiği malûmatı iktibas ve neşreden Âlî Bey'dir³³. Daha sonra, bu eserin Anadolu Beylikleri bilhassa Aydınoğulları tarihini aydınlatan parçalarından ve Bektâşîlik tarihine ait kısımlarından da yararlanılmıştır³⁴.

Yalnız, şu noktayı hemen belirtmeliyiz ki, şimdiye kadar bu menâkıbnâmelerden, daha ziyâde soy kütüğü ve siyâsî tarih konularında yararlanılmış, dinî ve içtimaî tarih bakımlarından, pek değerlendirilmemiştir. Anadolu'nun XIII-XIV. asırlardaki sosyal hayatını, şehir ve köy teşkilâtını, göçebelerin hayat tarzlarını, içtimaî sınıflar arasındaki münâsebetleri, dinî cereyanları, iktisadî şartları, kıyafetleri, an'aneleri anlatmak konusunda, başka hiçbir tarihî vesika bunlarla boy ölçüşemez.

XIII-XIV. asırlarda Anadolu'da büyük şöhret kazanmış olan Baba İlyâs Horâsanî, Hacı Bektâş Velî, Seyyid Mahmûd Hayrânî, Hacı İbrahim Sultan, Ahi Evren, Seyyid Hârûn Velî ve bunlar gibi mühim şahsiyetler hakkında da

31 Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Arifin*, I-II, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1976-80.

32 Taneri, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Konya, 1978.

33 Âli Bey, Eşref-Oğulları Hakkında Birkaç Söz, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, No. 28, 1330, C.251-256.

34 Köprülü, Fuat, *Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar*, T.M., II, 1928.

ayrı ayrı menâkıbnâmeler yazılmış olduğunu biliyoruz. Bu asırlar esnasında bütün Anadolu sahasında birçok tekke ve türbenin ve menkâbeleri buralara bağlı birçok mühim şahısların mevcûdiyeti; türlü türlü isimler altındaki birtakım derviş zümrelerinin büyük propagandaları göz önüne alınacak olursa, bunlardan başka birçok menâkıb kitaplarının yazılmış olduğuna da kolayca hükmolunabilir. Mevcûdiyetlerini kat'î olarak bildiğimiz bu menâkıbnâmelerden bazıları-Hacı Bektâş, Hacım Sultan ve Ahi Evren'e ait olanlar³⁵, henüz basılmamıştır³⁶. Diğerlerine gelince, bunlardan bazılarının mevcûdiyetini-meselâ **Taşköprülüzâde Ahmed'in Şakâyk-ı Nu'mânîyye**³⁷ gibi-bazı biyografik kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Edebî eserler ve Menâkıbnâmeler tarihi kaynak olarak ehemmiyet arz etmektedir. Hıristiyan âleminde ortaçağlar boyunca çokça telif edilen azizlerin hayat hikâyelerinin değeri çok erken tarihlerde kavranarak birçok araştırmalara konu olmuştur. Türkiye'de ise velilerin hal tercemeleri ve halk arasında destanlaşmış hikâyeler türünden birçok menkâbelerin mevcut olmasına rağmen tarihi kaynak olarak önemi ve değeri, F. Köprülü'nün bu hususa dikkat çekmesiyle anlaşılmıştır³⁸.

XII-XIV. asırlar Anadolu'sunun dinî-tasavvufi tarihi ile ilgili, yukarıda bahsettiğimiz Menkâbe kitapları, tarihî kıymet bakımından, Eflâkî ile mukayese edilecek mahiyette değildir. Meselâ Hacı Bektâş, Hacım Sultan, Kaygusuz Menkâbeleri gibi Bektâşîlik edebiyatına ait mahsûller, baştanbaşa doğal olmayan unsurlarla dolu olup, tarihî bir hüviyet arzetmekten uzaktır; Ahi Evren ve Seyyid Hârûn Velî Menkâbeleri bunlara nazaran daha tarihî bir mahiyet taşırlarsa da, verdikleri malzeme itibâriyle oldukça fakirdirler.

Hacı Bektâş Veli'nin hayatı etrafında şekillenen Vilâyetnâme de

³⁵Hacı Sultan Vilâyetnâmesi, R. Tschudi tarafından "*Türkische Bibliothek Das Vilâjet-Name Des Hanschem Sultan*" adıyla neşredilmiştir.Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi ise, Erich Gross tarafından "*Das Vilâyet-Nâme des Haggi Bektasch*", Leipzig, 1927, adıyla neşrolunmuştur;

³⁶Köprülü, Fuat, "Anadolu'da İslâmiyet", *D.E.F.M.*, Sayı: 4-6, 1338-1341, s.64.

³⁷Taşköprülüzade Ahmet Efendi;Çeviren: Muharrem Tan, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, İz Yay., İstanbul, 2007.

³⁸Köprülü, Fuat, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Bel*: VII, 1943, s.421 vd.

menâkıb türünün örneklerindedir. Zaman ve mekân kavramlarına fazla ehemmiyet verilmeyen bu tür eserler, ihtiyatlı bir şekilde kullanılmak kaydıyla birçok tarihi konuya ışık tutabilecek özelliktedir. Bahsettiğimiz Vilâyetnâme, A.Gölpınarlı tarafından neşredilerek halkın istifadesine sunulmuştur³⁹. Manzûm bir eser olan **Enverî'nin, Düsturnâmesi** daha geç tarihlerde tanzim edilmiş olmasına rağmen Aydınöğullarının kuruluş dönemi ve onların Adalar'da yaptıkları mücadeleler konusunda değerli bilgiler ihtivâ etmektedir. Paris Millî Kütüphânesinde bulunan nüshaya istinaden bu eser M. H. Yinanç tarafından neşredilmiş ve yine aynı yazar tarafından ilâve edilen bir mukaddime yazısında tafsilatlı bir şekilde tenkidi yapılmıştır⁴⁰.

Anadolu'da yazılan bu muhtelif menâkıb kitaplarının muhtevâlarındaki bu derin ayrılığın sebeplerini burada izaha çalışmak çok uzun sürer. Şimdilik yalnız şunu söylemekle iktifâ edelim ki, teşekkül tarzlarını iyice anladıktan sonra, sıkı bir tenkit süzgecinden geçirmek şartıyla, tarihî gerçeklikten en ziyâde uzak ve âdeta bir nevi halk romanı mahiyetinde olan menâkıb kitaplarından bile, fikrî ve içtimaî tarih bakımlarından faydalanmak mümkündür. Menâkıb kitaplarının tarihî kaynak olarak kullanılmasını şüphe ile karşılayan bazı âlimlerin, bunları tenkitsiz bir surette kullanmış olan eski kronikçilerin ve biyografların eserlerine bakarak bunların en inanılacak tarihî vesikalar mahiyetinde telakki etmeleri, çok tuhaf bir hâdisedir. XIII-XIV. asırlardaki Anadolu evliyâsına ait olarak, sonraki zamanlarda yazılmış olmakla beraber bazı eski kaynaklardan istifâde edilerek vücuda getirilmiş, birtakım biyografik eser daha varsa da biz onları görüp yararlanmadığımız için burada zikretmeyeceğiz. Esâsen bütün bunların önemini merhum Köprülü bundan yarım asır önce kâfi ve mâfi bir şekilde belirtmiştir.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'nun dinî tarihi konusunda yazılmış eserlerden bir kısmı da Mesnevîler⁴¹ ve mesnevi tarzında yazılmış

39 Vilâyet-name (Menâkıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, (nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz).

40 Enverî, **Düsturnâme**, (nşr. M.H.Yinanç), İstanbul, 1928.

41 Özbek, Süleyman, "Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat (Mevlana'nın Fih-i Mafih ve Mesnevi'sine Göre) ", **Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, III/1, Sayı: 41-

sûfiyâne eserlerdir. Bugün elde kalmış vekâyinâmelerde isimlerine rastlanamayan birtakım ricâlin, hatta bazı küçük hükümdarların adları ve zamanları, kendilerine ithaf edilmiş olan bazı edebî eserler sâyesinde malûm olmaktadır; birçok tarihî şahsiyetin ensâb şecereleri, lâkapları, resmî unvanları⁴², hatta isimlerinin doğru okunuş tarzı, birçok büyük hâdiseler ve onların kronolojisi, âdetlere ve kıyafetlere ait birçok şeyle-tarihî kaynakların çok defa ihmâl ettikleri bu gibi birçok şeyler-o devirlerde yaşayan şâirlerin manzûmeleri sâyesinde öğrenilebilmektedir. XII-XIII. asırlar Anadolu tarihini aydınlatılabilmek için, bu devirlerde Anadolu'da yazılmış her türlü eserler arasında, mesnevîlerin ve divânların da ehemmiyetle tetkiki lâzım geldiği hiç unutulmamalıdır. Mevlânâ'nın ve Sultan Veled'in muhtelif mesnevileri ve büyük dîvânları, **Ulu Ârif Çelebi'nin Divânı**, sonra, Gülşehrî'nin⁴³ manzûm eserleri, bu hususta ilk akla gelebilecek edebî kaynaklardır⁴⁴.

Son olarak, Sultan Veled'in büyük bir cilt teşkil eden divânı, A. Remzi ve Kilisli Rifât tarafından hazırlanarak, F. Nafiz Uzluk tarafından yazılmış bir mukaddime ile birlikte neşredildiğini ilâve edelim. F.N.Uzluk, Mevlânâ'nın, **"Mecâlis-i Seb'a'sını"⁴⁵, "Mektûbât'ını"⁴⁶ ve Sultan Veled'in⁴⁷ "Divânı"nı** bastırmakla, yalnız ilk hedefi olan Mevlevîlik tarihine değil, umûmiyetle XIII. asır Anadolu'sunun kültür tarihine yeni malzeme vermiştir⁴⁸.

5. Seyahatnâmeler:

a. Marko Polo Seyahatnamesi

Selçuklular devri Türkiye tarihi, seyâhatnâme türündeki kaynaklar

58, Haziran, 2001, s.43.

42Eski Türk unvanları hakkındaki tetkiklerin bugünkü umumî mahiyeti ve bunların tarihî ehemmiyeti hakkında tafsilât için şu makaleye bakınız: Köprülü, Fuat, "Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar", **T.H.İ.T.M.**, II, 1938, s.17-32.

43 Feridüddin-i Attar'dan çevirdiği Mantku't-Tayr'ı ve Gülşenname adlı mesnevisi vardır.

44 Köprülü, Fuat, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", **Bel**: VII, Sayı: 27, Temmuz 1943, s.379-522.

45 Mevlâna, Celâleddin, **Mecalis-i Seb'a**, F. Nafiz, Uzluk Basım, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1937.

46 Mevlâna Celâleddin, **Mektubat**, Feridun Nafiz, Uzluk Basım, İstanbul 1937.

47 Sultân Veled, **Divân-ı Sultân Veled** (haz. F. N. Uzluk), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, metin 616, büyük sahife, mukaddime ve indeks 100 sahife.

48 Köprülü, Fuat, **Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar**, İstanbul, 1934, s.162-173.

bakımından ne yazık ki pek zengin değildir. Bu devirde Türkiye'ye uğrayan Batılı seyyahlara Marko Polo örnek verilebilir. Aslen Venedikli bir tüccar ailesinden olan Marko Polo, 10-15 yaşlarında babası ve amcasıyla beraber Uzak Doğu'ya (Çin-Hindistan) uzun bir seyahat yapmış ve 1271 yılındaki bu seyahat sırasında Trabzon'dan itibaren güney yolunu takip ederken bir kaç gün Sivas'ta kalmıştır. İstanbul'da ve Kırım'da ticaret yapan ailenin seyahatinin esâs amacı gezdikleri bölgeler hakkında ticarî gözlemlerde bulunmaktı. Kubilay Han'ın sarayına kadar ulaşan bu seyahatin notlarında Türkiye tarihiyle ilgili bilgiler pek azdır. Ancak Türkmenlerin yaylak-kışlak hayatıyla ilgili verilen çok kısa bilgiler bizim açımızdan yine de değerlidir. Bu eser Türkçeye tercüme edilerek tercüman 1001 Eser serisinde neşredilmiştir⁴⁹.

b. İbn-i Battuta Seyahatnâmesi: Rihle-Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsâr ve Acâibü'l-Efsâr

Konumuz açısından birinci derecede ehemmiyet arz eden seyahatnâme, **İbn-i Battuta'nın, "Rihle" veya "Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsâr ve Acâibü'l-Efsâr"**⁵⁰ isimli eseridir. Ülkemizde İbn-i Battuta Seyahatnâmesi olarak bilinen bu eser, İslâm âlemi ile birlikte Türk dünyasını da canlı bir levha halinde aksettiren önemli bir kaynaktır. Kısa adı İbn-i Battuta olan müellif, Selçuklu devletinin dağılması neticesinde ortaya çıkan beyliklerin henüz teşekkül safhasında iken Türkiye'ye uğramış ve bu beyliklerin yöneticilerinin misafiri olmuş üst düzey idârecilerle sağladığı doğrudan temas neticesinde sağlam bilgiler elde etmiştir. Türkiye'nin güney, batı ve kuzey-batı sahillerini dolaşan seyyah, birçok şehir, kasaba ve köyde, ahilerin misafiri olmuş ve onlar hakkındaki sosyal-iktisâdî ve folklorik müşâhedelerini eserinde nakletmiştir. Doğu Anadolu şehirleri ile ilgi vermiş olduğu bilgelerin

⁴⁹ Marko Polo Seyahatnamesi I, Yay. Filiz Dokuman, (Basım yeri ve yıl yok), Tercüme 1001 Temel Eser.

⁵⁰ İbn-i Battuta, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, İlk Türkçe baskı ve çevirmeni Muhammed Şerif Paşa (1907), orijinal ilk baskı sadeleştirilen Mümin Çevik, Yeni Şafak baskısı için A. Murat Güven, 2005.

kendi müşâhedeleri olduğu hususunda bazı şüpheler mevcuttur⁵¹.

B. ARAŞTIRMALAR

Türkiye Selçukluları Devleti tarihi hakkında yerli ve yabancı birçok bilim adamı tarafından kıymetli araştırmalar yapılmıştır. Buna rağmen bu devletin tarihinin bütün yönleri kâfi derecede aydınlatılabilmiş değildir. Burada ayrıca, Mükrimin Halil, Fuad Köprülü, Osman Turan, Faruk Sümer, Ahmed Yaşar Ocak, N. Çağatay vb. başta olmak üzere en eskisinden başlamak üzere, önce Türkler tarafından yapılan araştırmalar, arkasından yabancı âlimlerce yayınlanıp Türkçeye tercüme edilen eserlerden bahsetmek gerekir. Konumuzla alâkaları nispetinde kitap ve makale türünde araştırmalarından istifâde ettiğimiz belli başlı bilim adamları ve onların yaptıkları çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz.

Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar⁵² isimli eserinde Selçuklu Türkiye'sindeki tasavvufi cereyanları teferruatlı bir şekilde incelemiş ve bu cereyanların Türkistan ve İran ile olan bağlantılarını ortaya koymuştur. Bu önemli eser defalarca basılmıştır. Aynı müellifin **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**⁵³ adlı eseri de ağırlıklı olarak Selçuklu Türkiye'sinin sosyal ve iktisâdî durumundan ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşüyle ortaya çıkan Osmanlı Devletinin kuruluşundan bahsetmektedir. Aynı yazar, **"Anadolu'da Türk Medeniyeti"**⁵⁴ isimli makalesinde Türkiye Selçuklularında kültür, saray hayatı, dinî hayat, idarî ve askeri teşkilât gibi hususlarda bilgi vermektedir. Müellifin ağırlıklı olarak İbn-i Bîbî'yi kullandığı görülmektedir. **F.Babinger'in "Anadolu'da İslâmîyet"**⁵⁵ adlı makalesini tercüme eden F.Köprülü, bu makaleye ilâve ettiği notlar ve yorumlarla makaleyi âdetâ yeniden yazmıştır.

51İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi I-II**, (nşr. M. Çevik), İstanbul, 1993;Parmaksızoğlu, İsmet, **İbn Battuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

52 Köprülü, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1976.

53 Köprülü, Fuat, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara, 1972.

54 Köprülü, Fuat, "Anadolu'da Türk Medeniyeti", **Milli Tetebbular Mecmuası**, II/5, İstanbul, 1331, s.193-232.

55Babinger, Fuat, **"Anadolu'da İslâmîyet-İslâm Tetkikatının Yeni Yolları"**, (Çev: Râgıp Hulûsi, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar), İstanbul, 1996;Köprülü, Fuat, **Anadolu'da İslâmîyet**, İstanbul, 1996.

Babinger'in metni ve Köprülü'nün notları ve ilâveleriyle bir kitap hâlini alan makaleden konumuzla alâkası sebebiyle çok yararlandık.

Türkiye Selçuklu Tarihi'nin dünyadaki en meşhur ve velûd âlimi Osman Turan'ın bütün neşriyatı bizim konumuz bakımından fevkalâde önemlidir. Bununla birlikte onun bazı eserlerinden daha yoğun bir şekilde yararlandık. Bunların başında **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**⁵⁶ adlı eseri gelmektedir. Bu eserde mevzubahis edilen siyâsi tarihin yanında Türkiye'de ticaret, ithâlât, ihracat, gayri Müslimler, ilim ve kültür müesseseleri gibi içtimaî ve iktisadî yükselişten bir hayli yararlandık. **"Selçuklular ve İslâmîyet"**⁵⁷ isimli eserinde; Türklerin İslâm dinî uğruna verdikleri mücadeleler, **"Selçuklu Kervansarayları"**⁵⁸ ve bu dönemde Sivas şehrinin canlı bir tablosu çizilmektedir. **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi**⁵⁹ isimli iki ciltlik eserde de: Türklerin dinleri, millî husûsiyetleri, tarih sahnesine çıkışları, Türk idârecilerinin taşıdıkları büyük sorumluluklar ve cihângirlik idealleri, gayri Müslimler ve onların Türklere bakış açıları dile getirilmektedir. En son ve en hacimli araştırması olan **Selçuklular Zamanında Türkiye**⁶⁰ isimli eserinde Türkiye Selçuklularının bütün siyâsî tarihi incelemiş ve sosyal ve iktisadî hâdiseler aralara serpiştirilmiştir.

Faruk Sümer, "Oğuzlar"⁶¹ adlı eserinde, Oğuzların tarihi macerasını, Selçuklu toplumunu ve Türkiye'deki Türkmen topluluklarını incelemektedir. Türkmenlerin yaşayışları, boy düzenleri ve törelerinin incelendiği bu eser Selçuklu Türkiye'siyle günümüz Türkiye'si arasında kurduğu bağlar itibâriyle önemlidir. Aynı müellifin **"Anadolu'da Moğollar"**⁶² isimli bir kitap hacmindeki makalesinde, Türkiye'deki Moğol hâkimiyeti incelenmiştir. Bizim bu çalışmamızda bundan da pek çok yararlandık. Yine araştırmamızla yakından

56 Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1993.

57 Turan, Osman, **Selçuklular ve İslâmîyet**, İstanbul, 1993.

58 Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", **Türkler**, C.7, Ankara, 2002.

59 Turan, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, C.I-II, İstanbul, 1979.

60 Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1987.

61 Sümer, Faruk, **Oğuzlar**, İstanbul, 1980.

62 Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", **SAD-I**, Ankara, 1969.

ilgili olarak Türkiye'ye Türkistan'dan gelen Türk kütlelerinin incelendiği **"Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi"⁶³** isimli makalesi de sosyo-kültürel tahliller bakımından pek değerlidir.

Türkiye Selçukluları üzerine araştırmalar yapan **Salim Koca'nın "Dandanakan'dan Malazgirt'e"⁶⁴** isimli eserinde, Oğuz kütlelerinin Türkistan'daki faaliyetleri ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile Anadolu'nun kapılarının Türklere açılışını hazırlayan sebepler ortaya konmaktadır. Ayrıca kitapta yer alan teşkilât ve kültür bahislerinde Oğuzların içtimaî yapıları ve iktisadî politikaları hakkında önemli bilgiler verilmiş olup, bunlardan da geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Mustafa Akdağ tarafından yazılan Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi⁶⁵ isimli eserden bilhassa Moğol İstilâsı dönemi için yararlanılmıştır.

Tuncer Baykara'nın, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya⁶⁶, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar⁶⁷ adlı eseri, **Mehmet Şeker'in, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması⁶⁸**, **Osman Çetin'in, Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmîyetin Yayılışı⁶⁹**, adlı eserleri ve **Ahmed Yaşar Ocak'ın, "Zâviyeler", "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması"** ve **"Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce"⁷⁰**, adlı makaleleri ve **"Babâîler İsyânı ve Bektâşîlik⁷¹"** hakkındaki çalışmaları, bu konuda yapılmış önemli çalışmalardır. Özellikle Babâîler İsyânı isimli eser, konusunda en kapsamlı çalışmadır. Bu çalışmada daha önceki

63 Sümer, Faruk, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", *Bel*: 24, 1960, s.567-594.

64 Koca, Salim, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun, 1997.

65 Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C.I, İstanbul, 1974.

66 Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1985.

67 Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir, 1990.

68 Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara, 1997.

69 Çetin, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmîyet'in Yayılışı*, İstanbul, 1981.

70 Ocak, A. Yaşar, "Zaviyeler", *V.D.*, Sayı: XII, 1978, s.267; Ocak, A. Yaşar, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması", *TDV., İ.A.*, C.III, İstanbul, 1991, s.111-114; Ocak, A. Yaşar, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", *Türkler*, C.VII, 2002.

71 Ocak, A. Yaşar, *Babailer İsyânı-Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk-Heterodoksinin Teşekkülü*, İstanbul, 1996; Ocak, A. Yaşar, *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, 2000.

araştırmacıların faydalanmadığı kaynaklardan özellikle Elvan Çelebi'nin Menâkıb'ından faydalanılmıştır. Bektâşî Menkâbeleri üzerine yapılan çalışmada elde edilen neticeler, gerçekten de çok önemlidir. Burada sistematik olarak Menkâbelerin anlattığı olağanüstü olayların kökenleri de bulunmaya çalışılmıştır.

Mikâil Bayram, ülkemizde Ahî Evren ve Ahîlik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Daha çok yazma nüshâlara dayanan çalışmaları Ahîlik konusunda yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yazdığı makaleleri kitaplaştırmış olan Mikâil Bayram'ın dikkate değer yorumları olup bu eserler birçok tartışmayı da berâberinde getirmiştir⁷². Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili çalışmaları ile tanınan Abdalbaki Gölpinarlı'nın tüm eserleri Orta Çağ Türkiye tarihçileri için faydalanılması gerekli olan eserlerdir⁷³.

C. Cahen'in, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler"⁷⁴ isimli eserinde Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya gelişinden itibaren Türklerin burada verdikleri çetin mücadeleler ortaya konmuş ve neticede Türklerin buralardaki imâr ve iskân faaliyetleri ile toplum ve devlet yapılan incelenmiştir. Selçuklu Türklerinin toplum ve devlet olarak sosyal ve iktisâdî faaliyetlerine objektif bir gözle yaklaşan yazar, Moğol felaketi ve akabinde ortaya çıkan beyliklere de bir nebze temas etmiştir. Bu eser Yıldız Moran tarafından Türkçeye tercüme edilerek basılmıştır.

V. Gordlevski, "Anadolu Selçuklu Devleti" adlı eserinde dikkate değer başlıca kaynak olarak Yazıcızâde'yi kullanmıştır. Sosyal ve iktisâdî hâdiselere sadece materyalist bir açıdan bakan yazar, Oğuz boylarının başındaki beyleri Avrupa feodalizmindeki derebeylerle mukayese etmiş; devletin denetiminde ve himâyesinde faaliyet göstererek üretime katkı sağlayan, bunun yanı sıra insanları üretken yapmak ve asalak yaşamaktan

72 Bayram, Mikâil, "Ahî Evren Kimdir? Hayatı ve Eserleri", **Türk Kültürü Dergisi**, XVI/191, 1978; Bayram, Mikâil, "Ahî Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı:12, 1981-1982, s.521-540.

73 Gölpinarlı, Abdalbaki, **Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, İstanbul, 1999.

74 Claude Cahen, **Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979..

kurtarmak için mücadele eden çok önemli bir meslek ve sivil toplum kuruluşu olan Ahi birliklerini de devlet düzenine baş kaldırma şeklinde yorumlamıştır. Türk halkını tamamen Şamanî sayan ve saray çevresiyle diğer idarecilerin icrâ ettikleri İslamiyet'i tamamen riya olarak değerlendiren yanlış yaklaşımlar eserde sürekli tekrar edilmektedir. Bütün bu mahzurlarına rağmen eserden ihtiyatla yararlanılmıştır⁷⁵. Burada sözü edilen kitap ve makaleler ile kullandığımız, fakat ayrıca tanıtılmasını lüzumlu bulmadığımız diğer eserlerin tam bir bibliyografyası çalışmamızın sonunda verilmiştir.

---

⁷⁵ Gordlevsky, Vladimir A., **Anadolu Selçuklu Tarihi**, trc. A.Yaran, Ankara, 1988.

I. BÖLÜM

ANADOLU'NUN FETHİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Müslümanlardan önce, Türk kavimlerinden olan Sakalar ve Hunlar zaman zaman Anadolu'ya ayak basmışlardı. Anadolu'ya ilk Türk akını Batı (Avrupa) Hunları döneminde gerçekleşmiştir (515/16). İslâm imparatorluğu devrinde de, özellikle Abbâsi halifeleri zamanında, İslâm orduları ile beraber, Müslüman olan Türklerden bazıları, Toros ve Fırat'ın Doğu kısmında kalan bölgelerin fethine iştirak etmişlerdi. Her yıl yapılan kışlık ve yazlık gazâlar, akın mahiyetini geçemedi, İstanbul kuşatmaları da bir netice vermedi. Anadolu çoğunluğu bakımından Bizans'ta kaldı. İslâm-Bizans mücadeleleri asırlarca sürdü. Aynı zamanda, bu mücadeleler, hem Anadolu'nun harap olmasına, nüfusunun azalmasına, fakirleşmesine, hem de bu sebeplerle medenî ve iktisadî bakımlardan gerilemesine sebep olmuştur. Dünya ticaret yollarını tamamıyla Müslümanların ellerinde bulunması ve Anadolu'nun milletler arası ticaret yollarının dışında kalması gerilemeyi daha da arttırmakta idi ⁷⁶.

Abbâsiler zamanında **sugur** ve **avâsım** vilâyetlerine, Horasan ve Mâverâünnehir'den getirilen İranlı, bilhassa Türk birlikleri yollanıyordu. Halifenin hassa ordusu da Türklerden müteşekkildi. Bu suretle Türk birlikleri, Tarsus, Adana, Maraş, Hades (Göynük), Malatya, Diyarbakır, Meyyâfârikin, Ahlat, Malazgirt, Kalikala (Erzurum) gibi sınır şehirlerinde yerleşti. Bunlar, Anadolu'nun ilk Türk sâkinlerini teşkil etti. IX. asrın ilk yarısında bu Türk nüfus fevkalâde arttı. Bunların başlarında bulunan, **Afşin**, **İtah**, **Mengüçur**, **Ferganalı Ömer**, **Semerkanlı Haris**, **Boğa**, **Vasif** gibi Türk kumandanları, Bizans'a karşı gazâları ile büyük şöhret yaptılar⁷⁷. Türk kumandanları, büyük bir serbestiyet içinde, çok defa Halifeye sadece ismen bağlı olarak güç ve nüfûz kazandılar. Başkumandanlar, **emir: prens, hatta melik: kral** unvanını taşırlar ve kumandanlar arasından seçilirlerdi. Bu suretle seçim usulüyle

⁷⁶ Şeker, 1997: 43.

⁷⁷ Pamukçu, Ekrem, **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara, 1991, s.46, 59, 64, 117, 125.

Türkler, ileride Mısır ve Suriye'de muazzam Memluk İmparatorluğu'nu kuracaklardır⁷⁸.

İmparator, İstanbul surları içinde Anadolu'dan kopuk, şaşaalı hayat sürdürdürsün, Anadolu halkları tam bir merkezi yönetim kısılcında sömürülüyordu. Gerçi kölecilik, yerini toprağa bağlı yarı özgür köylülüğe bırakmıştı; ama Bizans yönetimi bu köylülere arazi sahipleri tarafından baskılar uyguluyordu. Zamanla orta sınıflar yok ediliyor, büyük arazi sahipleri küçük arazileri ele geçiriyor, halkı yarı köle durumuna düşürüyorlardı. İmparatorluk, askeri gücünü oluşturan köylüleri bu yeni gelişmelerden korumak amacıyla, büyük arazi sahiplerinin daha da güçlenmesine izin vermedi. Bu kararlar Anadolu'da daha sonraki yüzyıllarda da devam edecek olan yarı feodal sömürü düzeninin temellerini oluşturdu⁷⁹.

XI. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'nun mühim bir kısmında hâkimiyet Müslümanların elinde olmakla beraber, daha çok Rum ve Ermenilerin temsil ettikleri Hıristiyanlığın da Anadolu dinî hayatı içinde önemli yeri bulunmaktaydı. Anadolu'daki dinî hayatın iyi bilinmesi de ihtidâların hangi dinî ortam içinde vuku bulduğunu görmek ve bunları isabetle değerlendirebilmek bakımından önemlidir. Aslında ihtidâyâ mevzu olanların doğrudan doğruya Hıristiyan ahâli olduğu düşünülürse, bu konudaki araştırmalarda Hıristiyanların duygu, düşünce ve yaşayışlarının iyi bilinmesi zarûreti ortaya çıkar.

XI. yüzyıla kadar Anadolu'da Hıristiyanlar arasında görülen ayrılık ve çekişmeler, Kilise teşkilâtı ve mensuplarında ortaya çıkan ahlâkî çöküntü XI. yüzyıl sonrasında da aynen devam ediyordu. Ayrıca, asırların biriktirdiği dinî problemlere, Müslüman fatihlerin, yurtlarını ellerinden almalarına, bağlı olarak ortaya çıkan moral çöküntü de eklenince, ister istemez, kilisenin etkisi azalmış ve hatta bunlar arasında ihtidâ edenler

⁷⁸ Koprıman, K. Yaşar, *Mısır Memlukları Tarihi*, Ankara, 1989.

⁷⁹ Umar, Bilge, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, Ankara, 1998, s.192.

bile görülmeye başlamıştı⁸⁰.

Anadolu'nun Türkleşmesi dünya tarihinin, en mühim hâdiselerinden birini teşkil eder⁸¹. Selçuklular hâkim oldukları veya fethettikleri şehir ve kasabalarda, devamlı olarak câmî, medrese, zâviye, hastane ve kervansaraylar inşâ etmek, buralara Müslüman Türk nüfus iskân etmek, İslâm dünyasından gelen veya celbedilen ilim ve din adamlarını yerleştirmek suretiyle İslâm din ve medeniyetini hâkim bir duruma getiriyorlardı.

1071 Malazgirt Savaşı'na kadar aralıklarla devam edecek olan bu akınlar neticeleri itibâriyle, fetih amacı ön plânda tutulmayan akın ve keşif hareketleri olarak nitelenebilir. Büyük Selçuklular dönemindeki Oğuz-Türkmen akınlarıyla birlikte Anadolu'nun Türkleşmesiyle neticelenecek fetihler başlamıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve Anadolu'nun fethi sonuçları itibâriyle, Türk tarihinin en önemli olaylarının başında gelir. Bu fetih ile Batı Türklüğü yeni ve ebedî bir vatana kavuşmuş ve bu vatan toprakları üzerinde, Danişmentliler (Çorum, Tokat, Kayseri Sivas ve Malatya dolaylarında kuruldu), Saltuklular (Anadolu'da kurulmuş ilk Türk devletidir. Erzurum ve çevresinde kurulmuş, Gürcüler ve Haçlılarla mücadele etmişlerdir. 1202'de Anadolu Selçukluları tarafından yıkılmıştır), Mengücekler (Erzincan ve Kemah dolaylarında kurulmuştur. Trabzon Rumları ve Gürcülerle savaştılar. 1228'de Anadolu Selçukluları tarafından yıkıldılar), Artuklular (Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulmuştur. Haçlılarla mücadele eden devlet üçe ayrılmıştır. Hasankeyf kolu Eyyûbiler tarafından, Harput kolu Anadolu Selçukluları tarafından, Mardin kolu ise 1409'da Karakoyunlular tarafından yıkılmıştır), Türkiye Selçukluları, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Anadolu'da kurulmuş olan bu ilk Türk devletleri, Bizans ve Haçlılarla mücadele etmişler, doğudan gelen Türkmenleri Anadolu'ya yerleştirmişler, Anadolu'da birçok cami, kervansaray, medrese, türbe gibi

80 Arnold, T. W., *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, Ankara, 1971, s.73; Çetin, 1981: 120.

81 Turan, 1987: 497.

eserler yapmışlardır. Onların bu faaliyetleri Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını sağlamıştır.

Anadolu'nun İslâmlaşmasında iki önemli âmil vardır: **Etnik unsur ve İhtidalar.**

Aslında Anadolu yerli halkının, dinini ne ölçüde değiştirmiş olduğu hakkında kesin bir şey söylemek pek mümkün değildir. Ancak bu konuda bilinen bir husus, eskiden beri, gerek yerli Hıristiyan halk arasında gerekse Anadolu'ya dışarıdan gelen veya getirilen gayr-i Müslimler arasında din değiştirmeler olmuş ve bunlar bir ölçüde İslâmlaşma hâdisesine tesir etmiştir. Günümüze kadar gelebilen münferit ihtidâ vakalarıyla ilgili bilgiler de bunu göstermektedir⁸².

Gerçekten de Selçuklular, fethettikleri ve İslâmlaştırmaya çalıştıkları, Anadolu'da, Hıristiyanlara karşı, siyâsî ve iktisadî müsâmananın ötesinde, Ortaçağ şartları içerisinde kolay kolay düşünülemez çok geniş dinî hoşgörü göstermişler ve bu anlayış sadece ağır vergilerden kurtulmak için değil, aynı zamanda inançlarını da rahatlıkla yaşayabilmek için pek çok Hıristiyan'ın Selçuklu idâresini tercih etmesine sebep olmuştur⁸³.

Anadolu'daki Bizans idâresinin zamanla iyi veya kötü olması, imparator veya idârecilerin şahsî kabiliyet ve gayretleri yanında, Anadolu topraklarının yabancı milletleri kendine çekmesi ve bu sebeple cereyan eden mücâdelelerin de tesiri oluyordu. Türk fetihlerinin Anadolu'ya yöneldiği XI. yüzyılda hükümet Anadolu idâre teşkilâtının bir âdem-i merkeziyet şeklini almasına imkân vermiş ve Bizans devleti de çökmeye başlamıştı. Bu devirde artık, hükümetin büyük arazilere sahip olmayı tahdit etmesi, derebeylerini vergilerle ezmesi, ordu üzerindeki nüfûzlarını azaltmaya çalışması hiç bir fayda vermedi. Derebeyleri imparatorluk nüfûzuna galebe çaldılar, bu da

---

82 Çetin, 1981: 114.

83 Köprülü, 1972: 138.

merkezî idârenin zayıflaması ve Anadolu'daki zengin-asilzâde sınıfının memleketin birlik ve tesânüdünü sarsması neticesini doğurdu⁸⁴. Vergi sistemindeki çöküntü ve savunmadaki zaafın yanında aynı zamanda Bizans'ın kötü yönetilmesi, savaş ve isyanların birbirini takip etmesi Anadolu'nun yerli halkını da perişan etmiştir. Bunun sonucu olarak halk ya bulunduğu bölgeden bir başka bölgeye göç etmiş ya da başka arayışlar içine girmiştir. Selçuklu fetihlerinde Anadolu'nun yerli halkı, Bizans kuvvetleri karşısında Türklere yardımcı olmak suretiyle fethin hızlanmasına da imkân sağlamışlardır. Nitekim halkın **"bu fetihleri kendilerine karşı olmaktan çok Bizans için bir cezalandırma"** olarak gördükleri bazı tarihçiler tarafından da belirtilmiş bulunmaktadır⁸⁵.

Bir diğer sebep de, Bizans'ın dinî politikasıdır. Zirâ Bizans içinde mevcut olan Hıristiyan kiliselerinin birbirleriyle devamlı sürtüşme halinde oldukları bilinmektedir. Bilindiği gibi Doğu'daki Hıristiyan kiliseleri hiçbir zaman birbirleriyle bağdaşamamışlardır. Hatta ortaçağın başlarında Müslüman ülkelerinde taraftarları olan kiliseler, Bizans Kilisesi'nin hâkimiyetinden tamamen uzaklaşmış bulunuyorlardı. Ermenilerin, Yakubiler'in ve öteki kiliselere bağlı halkların yaşadığı bölgeleri Bizans ele geçirincede, Ortodoks Kilisesi diğer kiliseler karşısında oldukça sert tedbirlere başvurarak, bu kiliselerin ileri gelenlerini sıkıştırmaya başladığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak hoşnutsuzlukların arttığı gibi, Ortodoks kilisesinden kopuşlar da çoğalmaya başlamıştır. Doğu'daki bu farklı Hıristiyan kiliselerini başlangıçtan beri hazmedemeyen Bizans, bu toplulukları Ortodokslaştırmak niyetiyle baskı politikası da uyguluyordu. Anadolu'nun çoğu Hıristiyan olan yerli halk üzerinde yoğunlaşan Bizans'ın dinî baskısı, Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma siyâseti, Ermenîler'i, Süryânîler'i ve diğer Hıristiyan mezhepleri mensuplarını ki bunlar Hıristiyanlarca, **"râfızî"** olarak kabul ediliyorlardı, Bizans'a düşman etmişti. Daha sonraki örneklerde de görüleceği gibi bunların Türkler'e yani Selçuklular'a yaklaşmalarına, hatta onları bir kurtarıcı gibi

---

84 Çetin, 1981: 12.

85 Cahen, 1979: 204.

görmelerine yol açan bu ortam, Anadolu'nun gerek 1071'den önceki, gerekse Malazgirt'ten sonraki Türkleşmesine ve İslâmlaşmasına da imkân hazırlamıştır⁸⁶.

Anadolu'da, fâtih Türkler karşısında, Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık böylece gerilerken, XI. ve XIII. yüzyıllar boyunca İslâmîyet büyük bir inkişâf kaydetmiştir. Selçukluların iç ve dış siyâsî olaylar tesiriyle, zaman zaman atlattıkları büyük bâdireler, az çok bu gelişmeye engel olmuşsa da, özellikle, siyâsî ve iktisadî hayatın büyük çapta istikrara kavuştuğu, büyük içtimaî çalkantıların henüz başlamadığı, XIII. yüzyıl başlarında, Batı Anadolu ve sahil bölgeleri hariç, hemen her yerde İslâmîyet iyice kök salmış ve bütün müesseselerini kurmuştu,

Aslında, İslâmîyet merkezli Anadolu'daki dinî hayatın gereği gibi incelenebilmesi, Oğuz Türkleri'nin yayılmış buldukları bütün Horasan, Azerbaycan, Irak, Suriye sahasındaki dinî hayatın müştereken ele alınmasını gerekmektedir⁸⁷.

Oğuzlar, XI. asırda Anadolu'ya yurt kurmak gâyesiyle göçe başladıkları zaman, bu ülke, Türk nüfusundan tamamen boş değildi. Anadolu nüfusunun bir kısmı Türk asıldandı, fakat Hıristiyanlaşmışlardı; ancak bunların da mühim bir kısmı henüz Türkçeyi unutmamıştı. İlk Müslümanlığı kabul eden bu Türkler oldu. Oğuzlar'dan önce Anadolu'ya yerleşen Türkler, Bizans idâresi tarafından Anadolu'ya iskân edilen Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman Türkleri olduğu gibi, Abbâsiler zamanında gazâ için Anadolu'ya gelen Türkistanlıların çocuklarıdır⁸⁸. Doğrudan doğruya Rum ve Ermeni asıldan olan halk, Türklerin ve Müslümanların siyâsî tutumu yüzünden son derecede ehemmiyetsiz bir sayıda Müslüman oldular. Türklerin başka dinlere saygısı

86 Cahen, 1979: 81;Küçük, Abdurrahman, Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Hoşgörüsü, **Erdem**, C.8, Sayı: 23/II, Ankara, 1996, s.557;Aktaş, Azize, Anadolu Selçukluları Dönemi Hoşgörü Ortamında Müslüman-Gayr-i Müslim İlişkileri, **Erdem**, C.8, Sayı: 23/II, Ankara, 1996, s.423;Günay, Ünver, Anadolu'nun Dini Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü, **Erdem**, C.8, Sayı: 22/I, Ankara, 1996, s.197;Turan, 1969: 162;Şeker, 1997: 46, 45.

87Köprülü, 1922: 284;Çetin, 1981: 120;Kazıcı, Ziya, "Osmanlı Devletinde Dini Hoşgörü", <http://www.koprudergisi.com>

88 Öztuna, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.I, İstanbul, 1969, s.430.

malûm olduğu gibi, Müslüman olmayanlardan alınan **"cizye"** denen husûsi vergi, devletin en mühim gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Bunun için Osmanlı çağında da ihtidâ (**Müslümanlaşma**) hareketleri pek az teşvik görmüştür. Türk fethi karşısında Hıristiyanlar, kitleler halinde Anadolu'yu boşaltıp Balkanlar'a da çekilmişlerdir⁸⁹.

XI. yüzyıldan sonra, bu bin yıllık şehirler ülkesi, çok kuvvetli göçebe eğilimleri olan bir toplumun eline geçip, Türkler, Anadolu'nun çehresine kendi damgalarını vurunca, eski şehirlerin gelişmesine hâkim olmuş eğilimler ortadan silinmiş oldu. Gerçekten de, bugünün Anadolu şehri, bir İyonya şehri tasavvurunun adeta karşı kutbundadır. Bu şehirlerde her zaman Hitit, Helenistik, Romalı veya Bizanslı espriyi yakalamak kabil olabilir. Fakat Türk devri, kendinden öncekilerin izlerini ortadan silecek kadar uzun sürmüş ve eski devirlerden beri devam eden gelişmeleri bulmak, bazı teferruât dışında, adeta imkânsız hâle gelmiştir⁹⁰.

Bizans Devleti'nin uyguladığı politikalarla IX. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki nüfus, kale ve kasabalara sahip kasabalara kaymıştı. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Anadolu'nun Rum, Ermeni, Süryânî gibi yerli halkları bu coğrafyada hayatlarını sürdürüyorlardı⁹¹. Bu değişikliklerin belki de sonuncusu Türklerin buralara gelmesidir⁹². Fakat bu artış gelişmiş güzel insan yığınları şeklinde olmamıştır. Oğuz boyları, Türkmenler Anadolu'ya adım adım sahip olurken, bu toprakları vatan yapabilmenin arzusu ile nasıl çırpındıklarını tarih sahnesinde bir kere seyretmek gelirken, aynı zamanda da Oğuz boylarının Anadolu'yu ele alması, Şarkı, hele İslâm dünyasını kurtaran eşsiz bir müdâhâle olmuştur.

Göçebe Türkmenlerin Selçuklu sürecinde yerleşik hayata geçmesini sağlayan bazı etkenler bulunmaktadır. Bunlara bakılacak olursa ilk olarak

89 Turan, 1993: 196.

90 Kuban, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", V.D., Sayı: VII, 1968, s.52

91 Demir, Mustafa, "Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı", **Türkler**, C.6, Ankara, 2002, s.232-234.

92 Demir, 2002: 232-234.

kolonizatör (muhâcir) Türk dervişlerinin rolünü görmeliyiz. Anadolu'ya kendilerine bağlı Türkmenlerle, göçebe yapıda gelen kolonizatör Türk dervişlerinin, Anadolu'da yollar üzerinde kurdukları zâviyelerde misâfirler ücretsiz olarak ağırlanıyordu. Göçebe Türkmenlerin yerleşik hayata geçmelerinde ikinci etken ise Türk ulularının mezarlarıdır. İslâm öncesi dönemden taşınan bir inanç olarak ölen Türk ulularının ruhlarının yüceltilmesi, mezarlarının korunması ve gözetilmesi gibi değerlerin göçebe Türkmenlerin Anadolu'da Türk ulularının mezarları yanında yerleşik hayata geçmelerini sağladığı ortaya çıkmaktadır.

Türkmenler, birbirini boğmak üzere olan ırk, mezhep kütleleri arasında devlet nüfuzları, ruhlarındaki hoşgörülle öyle bir tesir yaptılar ki, insanlığa yeniden düşünce ve vicdan hürriyetinin yanında, genel bir disiplin sükûn ile birlikte adâleti, doğruluğu, hoşgörü ve anlaşma, zihniyetini yalnız tavsiye etmemiş, aynı zamanda onu gerçekleştirmişlerdir. Anadolu'ya gelen Türkler arasında göçebe Türkmenler, hayvancılığa uygun dağlık bölgelere gönderilirken, yerleşik hayata alışmış olan Türkmenler köylere yerleştiriliyorlardı. Anadolu şehrinin Türkleşmesinin üç cephesi vardır:

Eski şehirlerin gelişmesi ve yeni bir şehir yapılanmasının doğuşu; yeni şehirlerin kurulması veya meydana gelişi; göçebelerin şehirli oluşu.

Anadolu'da XI. yüzyılın son çeyreğinde şehirlere yakın köylerden şehirlere doğru bir nüfus hareketi görülür. Hıristiyan nüfus, Türk akınlarına karşı kendini güvende hissetmek için mevcut kalan surların ardındaki şehirlerde kalabalık kitleler halinde yaşamayı uygun görmüşlerdi. Örneğin Edessa (Urfa)'nın 1070 yılındaki nüfusu 35 bin iken otuz beş yıl sonra bu sayı 47 bine çıkmıştır. Yeni gelen nüfus unsurlarının da bu artışta etkisi vardır. Türklerin yerleşim yapılanmasını kolay hâkimiyet sağlanan yerlerden başlatmaları, Hıristiyanların boşalttıkları yerlere daha kolay yerleşmelerinden kaynaklanıyor. Anadolu'nun Türkler tarafından düzenli bir ilerlemeye ve

iskâna tabi tutulması, Hıristiyan nüfusun dağılık olarak yerlerinden göç etmelerine ve batıdaki yerlere doğru gitmelerine sebep oluyordu. Türk yerleşiminin Orta Anadolu'ya ulaşması yeni bir süreci başlattı. Daha önce Bizans Devleti'nin bu bölgeye iskân ettiği Ermeni nüfusunun önemli bir kısmı, yerleşik köylerini terk ederek belirli bir nüfus potansiyeli ile Kilikya Bölgesi'ne, Antakya ve Tarsus'tan Maraş'a kadar uzanan yerlere göç ettiler ve burada Ermeni nüfus yoğunluğunu Türkiye Selçuklu devri boyunca koruyarak kurdukları feodal Ermeni Devleti çatısı altında yaşamaya devam ettiler⁹³. Türk hâkimiyetinin sağlanmasından sonra Hıristiyan halkın korkuya kapılmalarına gerek olmadığı ortaya çıktı. Hıristiyanlar, Türk hâkimiyeti altında yeni şekil içinde kendi kurumlarını oluşturdular ve yerleşik zirâat kültürünün gelişmesine ve memleketin imârına Türklerle birlikte katkı verdiler⁹⁴.

Selçuklular, yeni fethedilmiş bir şehre bir emir veya kumandanı, vali olarak görevlenmiyorlardı. Sultan oraya hemen bir kaç idâre adamı yolluyordu. Antalya Türklerin eline geçtiği zaman, Sultan önce Mübârizeddin Uzunkaş'ı vali olarak yollamış, sonradan bir kadı, bir kâtip, bir müezzin bir de imam göndermişti. Ayrıca bir mihrap ve minber (yani cami) yapılmasını emretmişti. Şehir duvarları tamir edilmiş, ele geçen mallardan bir kısmı dinî yapıların yapılması için ayrılmıştı. Orduyla beraber dolaşan dervişler, bir kısım halk, tüccarlar, başka bölgelerden özel olarak getirilenler, yeni şehirlere yerleşiyorlardı. Şehirde kalan Hıristiyan halk cizye ödeyerek yeni koşullara uymağa çalışıyordu. Yeni gelenler, hemen bir namazgâh yapmakla beraber, eski kiliseleri de câmîye çeviriyorlardı. Selçuklu Devleti'nin kurulmasından, hatta Oğuzların X. yüzyılın ikinci yarısında görülen ihtidâlarından önce de, Mâverâünnehir ve Horasan bölgesinden **"cihâd"** için uçlara, yani **"avâsım ve sugur"** mıntakasına gönüllü Türk mücâhitleri gelmişlerdi. Müslümanlarca Anadolu'nun **darü'l-cihâd** olarak görülmesi nasıl Abbâsîler devrinde,

93 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, H.N.Andreasyan, Ankara, 1978, s.156; Demir, 2002: 232-234.

94 Ocak, A. Yaşar, "Zaviyeler", *V.D.*, Sayı: XII, 1978, s.267; Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983, s.70; Şeker, 1997: 3; Kafalı, Mustafa, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, *Türkler*, C.6, Ankara, 2002, s.177.

"mutavvi'a" (gönüllü) sıfatıyla, Horasan'dan gönüllü, mücâhid guruplarının bu topraklara akmasına sebep olmuşsa, Tuğrul Bey ve Alp Arslan zamanlarında da aynı özelliğini koruyan Anadolu'ya, Mâverâünnehir ve Horasan'dan çok sayıda gönüllü cihâd için gelmiştir. Selçuk'un torunları olan ilk sultanların zihniyetleri de bundan farklı olmamıştır. Onlar da **"Selâtin-i İslâm"** olmak itibâriyle, İslâmîyet'in sadece kendi hudutları içinde kuvvetlenmesini değil, belki dış düşmanları da yenerek, İslâm âleminin hudutlarının genişlemesine ve İslâm'ın sanının **"darü'l-harp"**ta de yüceltilmesine çalışmanın gerektiğine inanıyorlardı⁹⁵.

Şüphesiz, Anadolu tarih boyunca birçok tehcir ve iskân faaliyetine sahne olmuştur. Bizi ilgilendiren devir olarak XI. ve XIII. yüzyıllar Anadolu'suna baktığımızda, iki büyük devletin, Bizanslılarla, Selçukluların, özellikle Selçukluların, düzenli bir şekilde bu topraklarda tehcir ve iskân faaliyetlerini sürdürdüklerini müşâhede ediyoruz. Bizanslılar, Anadolu'daki hâkimiyetlerini devam ettirmek, Selçuklular ise fethettikleri bu yeni topraklara hâkim olmak ve Türkleştirmek için tehcir ve iskâna başvuruyorlardı. Aynı durum daha sonra Osmanlılarda da görülecek ve açılan geniş Rumeli topraklarına, Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için, Anadolu'dan kalabalık kitleler tehcir edilerek bu topraklara iskân edileceklerdir⁹⁶.

95 Barthold, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Koprıman, K.Y., Aka, İ., Ankara, 1975, s.148;Ebu'l Farac, 1987:299;Çetin, 1981: 54, 55;Koca, Salim, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun, 1997, s.54, 96, s.97-99;Köymen, M. Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C.I, Ankara, 1992, s.110;Urfalı Mateos, 1978: 48, 87, 90, 100;Şeker, 1997: 3;Yinanç, M. Halil, **Anadolu'nun Fethi**, İstanbul, 1944, s.52;Turan, 1980: 121;Şeker, 1997: 4;Sevim, Ali, **Anadolu'nun Fethi**, Ankara, 1990, s.96;Ülken, H. Ziya, "Anadolu'da Dini Ruhîyat Mîşâhedeleri", **Mihrab Mecmuası**, Sayı: 13-14, İstanbul, 1340-1924, s.7.

96 Barkan, Ö.Lütfü, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler, **İ.Ü.İ.F.M.**, XI, 1951, s.525-569.

II. BÖLÜM

ANADOLU'NUN TÜRKLERDEN ÖNCEKİ DİNİ DURUMU

Hakkında tarihî ve arkeolojik verilere sahip olduğumuz erken yerleşmelere sahip coğrafyalar arasında, Anadolu en eskilerinden biridir. Anadolu'nun bugünkü şehirleri içinde, ilk yerleşme tarihleri M.Ö. 5000 ve daha öteye gidenler de bulunmaktadır⁹⁷. Anadolu, dünya çapındaki jeopolitik önemini tarihin hiç bir devresinde kaybetmemiştir. Mısır ve Mezopotamya ile birlikte en eski medeniyetler, Anadolu'da kurulmuştur. Anadolu-Trakya, Asya ile Avrupa, Yakın Doğu ile Balkanlar, Akdeniz ile Karadeniz arasında geçittir. Marmara bölgesine doğru gidildikçe jeopolitik önemi artar. Boğazlar, cihân hâkimiyetine erişmek için ve dünya imparatorluğunu elinde tutmak arzusunda bulunan devlet için kilit noktasıdır⁹⁸. Tarih boyunca Anadolu'da yerleşme bölgeleri tabiatıyla çok değişmiş, dağlık merkezleri oradan buraya, buradan oraya değişip durmuştur. Bununla birlikte, genel hatlarıyla, yoğun nüfusla iskân edilen bölgeler ve büyük şehirlerin kurulduğu sahalar fazla değişiklik göstermemiştir. Ayrıca Anadolu, coğrafî görünüşünden başka, yeraltı ve yerüstü zenginlik ve servetleri bakımından da ayrı bir değer ve önem taşımaktadır. Anadolu'da tarihî merkezlerin kurulması ve nüfusun kesifleşmesi, akarsu bölgelerine münhasır kalmamış, içkilere, yüksek yaylalara, geçit bölgesi olan alanlara kadar yayılmıştır. Erzurum, Konya, Sivas, Ankara gibi büyük tarihî merkezler, 1000 metreyi aşan yükseklikteki topraklarda kurulmuşlardı. Bu yapıda olan ve XII. yüzyıldan beri de **"Türkiye"** adı verilen Anadolu ve onun tamamlayıcı parçası Trakya tarih boyunca, hayrete değer değişikliklere sahne olmuş, dünya tarihinin en önemli toprak parçalarından birisi olmuştur. Üzerinde yaşadığımız toprakların, yani Anadolu'nun XI. yüzyıldan önceki tarihî konumunu gözden geçirdiğimizde; eski dönemlerden beri, bu bölgenin kendine özgü bir bütünlük arz etmediği görülmektedir. Anadolu geçmiş asırlarda bu topraklar üzerinde yerleşmiş tek bir milletin ülkesi olmamış, doğu ile batı arasında bir köprü olmuştur. Bir

97 Kuban, 1968: 52; Baykara, Tuncer, "Türkiye Selçukluları Döneminde Toplum ve Ekonomi", **Türkler**, C.6, Ankara, 2002, s.234.

98 Özbüğday, Şükrü, "Ağustos Ayı ve Zaferlerimiz", Başkanlık Vaizi, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı: 104, Ağustos, 1999, s.24.

başka deyişle; Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, İrânlılar, Romalılar ve Suriyeliler gibi milletler, tarih içinde, bu toprakları fethetmek veya Anadolu üzerinden batıya geçmek, ya da ticarî amaçla bu topraklardan gelip geçmişlerdir. Bu geliş geçişlerden bazılarının uzun ömürlü bazılarının da kısa ömürlü olduğu görülmüştür. Yeni fethedilen yerlerde hâkimiyetin sağlanması, ya o topraklarda askerî garnizonların kurulması ve tesirli bir denetimin sürdürülmesi veya fâtiplerin kendileri ile aynı etnik menşee mensup olan unsurları o topraklara yerleştirmesi suretiyle mümkün olabilmektedir. Askerî denetim ne kadar güçlü olursa olsun birinci yol, genellikle geçici olup, kalıcı tesirler meydana getirememekte ve bu usulle ülkeler gerçek mânâsı ile fethedilememektedir. Zirâ gerçek fetihler fizikî coğrafya kadar beşerî coğrafyaya da hâkim olmakla gerçekleştirilebilmektedir. Bu durum ise, fâtiplerin, ister istemez, gerek fetihler sırasında gerekse fetihlerden sonra belli bir iskân siyâseti takip etmeleri lüzumunu ortaya çıkarmaktadır. Şüphesiz Anadolu da tarih boyunca birçok tehcir ve iskân faaliyetine sahne olmuştur. Bizi ilgilendiren devir olarak XI. ve XIII. yüzyıllar Anadolu'suna baktığımızda, iki büyük devletin, Bizanslılarla Selçukluların, özellikle de Selçukluların, düzenli olarak bu topraklarda tehcir ve iskân faaliyetlerini sürdürdüklerini müşahede ediyoruz. Bizanslılar Anadolu'daki hâkimiyetlerini devam ettirmek, Selçuklular ise fethettikleri bu yeni topraklara hâkim olmak ve Türkleştirmek için tehcir ve iskâna başvuruyorlardı. Aynı durum daha sonra Osmanlılar'da da görülecek ve açılan geniş Rumeli topraklarına, Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için, Anadolu'dan kalabalık kitleler tehcir edilerek bu topraklara iskân edileceklerdir⁹⁹. Ancak, XI. yüzyılın sonlarına doğru, 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi'nin ardından, Anadolu'da, geçmiş yüzyıllardakinden farklı, değişmeyen ve kalıcı bir ortamın ortaya çıktığı tarihî bir vâkıdır. Bu bölgede meydana gelen bu değişimin tarihi incelenince IX. yüzyıldan günümüze kadar gelen ve bütünlük arz eden bir tarih sürecinin yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Anadolu'nun bugünkü hâkim kültürünün XI.

---

99. Barkan, 1951: 525-569.

yüzyıldan itibâren oluşan bir kültür olduğu, zaman içinde daha önceleri bu bölgede hüküm olmayan bu kültürün Anadolu'da dokuz yüzyıldır zenginleşerek koruna geldiği, hatta Balkanlar'a da yayıldığı söylenebilir¹⁰⁰. Müslüman-Türk nüfus ve nüfûzunun artışı ile XI. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arasında Anadolu, gitgide bölgede gelişen ve zenginleşen yeni bir medeniyetin kurulduğu bir coğrafya hâline gelmiştir. İslâm Tarihi kaynaklarının eskiden Doğu Roma'nın uzantısı olduğundan dolayı "**Bilâd-i Rum**" adıyla andıkları bu topraklara, XII. yüzyıldan itibaren Türklerin yaşadığı ülkeler anlamında, "**Türkmania**", "**Türkmen ülkesi**" denmiş olması dikkat çekicidir. Nitekim XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'yu gezmiş olan seyyah İbn-i Battuta, Anadolu Müslüman-Türk halkının "**sûreten pek güzel ve libâsları pek temiz ve taâmlarının nefis**" olduğunu kaydettikten sonra bu insanların aynı zamanda çok müşfik olduklarını da belirtmektedir. Bu arada Anadolu'daki genel nüfus dağılımını da şöylece özetlemektedir: "**el-ân orada Türkmen Müslümanların tahtı zimmetinde (yönetiminde) bir hayli nasârâ (Hıristiyanlar) bulunur**"¹⁰¹.

Anadolu¹⁰² ismi yaygın hâle gelmeden önce, bu bölgeye "**Küçük Asya**", "**Memâlik-i Rum**" veya "**Bilâd-ı Rum**", "**Thema Anatolia**" (**Anatolik Teması** (merkezi: Konya) Konya, Isparta, Burdur, Afyon, Kütahya¹⁰³) gibi adlar verilmiştir.

Bugün Türkiye'nin Asya kıtasındaki topraklarına verilen Anadolu ismi, orta çağdan itibaren, bazen idarî bölge, bazen de bir memleket adı olarak kullanılmış ve bu memleketin sahası zamanla değişerek şarka doğru genişlediği görülmüştür. Ön Asya'da başlayan Selçuklu akınları ve Türk göçleri Anadolu'da ayrı bir önem kazanmış, buraları, İslâmlar tarafından, Müslüman Türk anlamında, "**Türkmen**" denilen Oğuzlarla dolmuştu.

100 Özbuğday, 1999: 24.

101 İbn Battuta Seyahatnâmesi, Metin (Rihletü İbn Battuta), Beyrut, 2004, s.283;Şeker, Mehmet, İbn-i Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahlîk, Ankara, 1993, s.9-10;Öztuna, 1969: 397-406;Çetin, 1981: 11-12;Darkot, Besim, Anadolu, C.1, İstanbul, 1993, s.428-430;Cahen, Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1979, s.77-78;Özbuğday, 1999: 24.

102 Darkot, 1993: 428, İbn Battuta, 2004: 1.

103 Öztuna, 1969: 397;Baykara, Tuncer, "Türkler Ve Anadolu'da Şehir Hayatı", Tarihte Türk Devletleri, II., Ankara, 1987, s.235

Selçuklu Anadolu'suna, Avrupa'da, "**Turcia: Turkia**" deniyor ve cihânın en zengin devleti sayılıyordu. Bu sebeple, XII. yüzyıl ortalarından itibaren Hıristiyan müellifler, Selçuklu Anadolu'suna "**Türkiye**" adını vermişlerdir. Bu da 1071 tarihinden sonra Anadolu'nun Türklerle meskûn hâle gelmiş olduğunu göstermektedir. Anadolu toprakları hakkında "**Türkiye**" adı, ilk defa 1190 tarihli Barbarossa Haçlı Seferi Vekâyinâmesi'nde görülür. XII. yüzyılda "**Türkiye**" adı batılı müellifler arasında artık yaygın bir şekilde kullanılmakta idi. Bunun en açık misâline, XII. yüzyılda İstanbul Lâtin İmparatorluğu tarihini yazan IV. Haçlı Seferi kumandanlarından Geoffroi de Ville-Hardouin'in "**Conquete de Constantinople**"¹⁰⁴ adındaki eserinde rastlıyoruz. Ville-Hardouin şöyle söylüyor: "Boğaziçi'nin öte yakasında Türkiye istikametindeki araziye hâkim olan (Teodor Laskaris) o sırada İmparator (Hanri) ile mütâreke halindeydi"¹⁰⁵. Bizans Anadolu'su, iktisâdî ve sosyal yönden tam bir kargaşa ve anarşi görüntüsü verir. Bu durum, ülkeyi yüzlerce yıllık Doğu Roma medeniyetinden büsbütün yoksun kılmıştır. Bundan dolayıdır ki, Malazgirt'ten sonra yeşeren ve genel bir adlandırma ile "**Türkiye Selçuklu Medeniyeti**" denilen kültür ve medeniyet hamlesinde Doğu Roma ya da Bizans kültürü ve medeniyetinin hiç bir izi yoktur¹⁰⁶.

104 **Histoire De La Conquete De Constantinople**, Geoffroi de Ville Hardouin, Henri de Valenciennes, M. Natalis De Wailly, Librairie Hachette Et C, Paris.1909.

105 Wittek, Paul, "**Rum Sultanı**" **Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri**, C.3, İstanbul, 1971, s.87-88; Turan, Osman, **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1969, s.258; **Marko Polo Seyahatnamesi**, C.I, haz. Filiz Dokuman, İstanbul, Tarihsiz, s.20; Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, 1980, s.575; Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Dede-Korkut Oğuznâmeleri**, I. Kitap, İstanbul, 1952, s.146; Türközü, Kemal, **Doğu Anadolu Türkmen Ülkesi**, Ankara, 1985, s.10; İltter, Erdal, Doğu Anadolu'daki Ermeniler'in ve Diğer Gayr-ı Müslimler'in Devlet Himayesine Alınmaları, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 18, Yaz, 2000.

106 Ünal, Oğuz, **Horasan'dan Anadolu'ya, Türkiye Tarihine Giriş; Anadolu'nun Fethi ve Türkiye Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, 1980, s.5-15.

III. BÖLÜM

XI-XIII. YÜZYILLARDA TÜRKİYE'DE İSLÂMİYET

1. TÜRKLER'İN İSLÂMİYET'E GİRİŞİ

Türkiye Selçukluları Müslüman toplumunun sosyal ve dinî yapısı ile mezhebî eğilimlerinin tespit edilebilmesi, ancak, Türklerin Anadolu'ya hangi inançlarla geldiklerine ve neler bulduklarına bağlıdır. Bundan dolayı biz önce, Türklerin Anadolu'ya göçlerini ve bu göçlerle birlikte Anadolu'ya taşınan dinî inanç boyutunu incelemeye çalıştık. Daha sonra Selçuklu yönetiminin uyguladığı sosyal ve dinî politika ile bu politikalara paralel olarak içtimaî yapıda kendiliğinden oluşan şehirli ile göçebe halkın birbirlerine bakış açılarını ve bunun dinî-mezhebî alana yansımalarını irdelemeye gayret ettik.

Türkler, İslamiyet'i benimsemeden önce büyük ölçüde **Şamanizm** ve kimi kültlerin etkisi altında bulunuyorlardı. Türklerin savaşlar ve göçler yoluyla yer değiştirmeleri, bu yayılma ve göç yolları üzerindeki birçok farklı kültür ve inançlara sahip halklarla ilişki kurmalarına ve etkilenmelerine yol açmaktaydı. İslâmîyet'in Türklerin yaşadıkları bölgelere ulaşması öncesi, geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunan Türk kitleleri, Şamanizm'in **(ki bir din değildir)** ¹⁰⁷ yanı sıra, Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi inançlarla da ilişki kurmuş ve etkilenmiş bulunmaktaydılar. Zamanın Türk devletlerinden, Hazarlar'ın Museviliği, Uygurlar'ın Maniheizm'i, Tabgaclar'ın Budizm'i ve Ogurlar'ın Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmeleri bu ilişki ve etkilenmenin tabii bir sonucu olarak görülebilir.

Türklerin, Selçuklu başbuğları önderliğinde, Mâverâünnehir ve Horasan bölgesinden batıya göç etmeleri, şüphesiz XI. yüzyılın en önemli hâdiselerinden biridir. Bu göç olayı İslâm âlemindeki siyâsî dengeyi değiştirmiş, X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dışta Bizans taarruzuna, içte

¹⁰⁷Gömeç, Sadettin, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", P.Ü.E.F.D., Sayı: 4, Denizli, 1998, s.35, 47.

çeşitli Şîî ve Batınî gurupların baskılarına mukâvemet edemeyen ve bu sebeple de bir taraftan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki topraklarını Bizans'a kaptıran, diğer taraftan dinî ve siyâsî otoritesi önemli ölçüde zaafa uğrayan Abbâsî Hilâfetinin yeniden derlenip toparlanmasına hizmet etmiştir. Böylece İslâm medeniyeti tekrar canlanmış, Müslümanlar yabancılara, özellikle Haçlı ordularına karşı mukâvemet edebilmiş, Abbâsî Hilâfeti de Moğol İstilâsına kadar, yani iki asırdan daha uzun bir müddet, hayatiyetini devam ettirme imkânı bulmuştur.

Bu Oğuz göçlerinin Türk tarihi açısından önemi ise Anadolu'nun bir Türk yurdu ve İslâm diyarı hâline gelmesine tesir etmiş olmalarından ileri gelmektedir. Böylece, Anadolu Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Cihân İmparatorluğu'na ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan bir tarih çizgisi ortaya çıkmıştır. Tabiatıyla bu mühim hâdiseler Anadolu'nun fethi, Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması ile yakından alâkalıdır.

İslâmîyet'in şehirli ve göçebe Türk kitleleri arasında yayılması İslâm medeniyetinin Mâverâünnehir'de yükselmesi ve büyük ilim, kültür ve ticaret merkezlerinin teşekkülü ile alâkalıdır. Türklerin İslâm dinine kitleler halinde girmeleri, X. asırda vuku bulmuş ve göçebelerin İslâmlaşması en büyük tarihî hâdiseyi teşkil etmiştir. İslâm'ın bu zaferi, başka memleketler ve milletlerde olduğu gibi, bir istilâ altında olmamış; Türkler kendi irâde ve arzuları ile yeni dinî benimsemişlerdir¹⁰⁸. Bu hâdisede **birinci âmil**, İslâm dinî ve medeniyetinin üstünlüğü veya câzibesi ise, **ikinci âmil** de eski Türk dininin, İslâmîyet'e yakın ana akidelere sahip olması ve Türk ruhuna uygun gelmesi idi. Filhakika Türklerin inandığı tek Tanrının kâinatın ve canlıların yaratıcı olması, bütün hâdiselere ve insan fiillerine hâkim bulunması sıfatları, İslâm'ın Allah'ına çok yakındı. Nitekim XII. asır Süryânî âlimi, Mihael, Türklerin İslamiyet'i kabul sebepleri arasında, bu hususa dikkati çekmiştir. Gerçekten ona göre: **"Türkler, dâima tek bir Tanrıya"** inanıyor ve Arapların da aynı

¹⁰⁸Koca, Salim, Diyar-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, T.A.D., Sayı: 23, Bahar, 2008, s.5.

Allah'a inanmaları onların dinîni kabule sebep oluyordu. Ona göre, **ikinci sebep** de, yukarıdaki izahımıza uygun olarak, "Türkler (Gök Türkler) Mâverâünnehr'e (Margiana) geldikleri zaman Hazret-i Muhammed zuhur etti. Burada yaşayan Türkler Müslüman olunca, diğer Türkler de kendi dillerini konuşan ırkdaşlarının dinîne girdiler. **Üçüncü sebep** de Türkler Arapların ordularına asker olarak dâhil olmuş; Romalılara, (Bizanslılara) karşı savaşmış ve bu sayede İslamiyet'i öğrenmişlerdir. İşte bu üç sebeple Türklerin, Hz. Muhammed'in dinîni kabul ederek Araplarla birleştiklerini ve bir millet gibi olduklarını belirtirken, tarihi realiteyi çok güzel kavramış bulunuyor. Gariptir ki, bu sağlam görüş modern ilim adamları arasında hâlâ iyi anlaşılammıştır¹⁰⁹. İslâm'ın cihâdı da zâten Türklerin savaşçı ruhlarına ve cihân hâkimiyeti dâvalarına uygun geliyordu. Şamanîlikte ruhun bekâsı, âhiret hayatı, cennet ve cehennem akideleri, Tanrıya ve ecdâda kurban inançları da İslâmîyet'te daha mütakâmil olduğundan bu din kendilerini çekiyordu. Türklerin kerâmet sahibi, her derde deva bulan, gaipten haber veren Kamların yerine, İslâm şeyhleri ve evliyâsı geçerken burada da sessiz bir kaynaşma oluyor ve bu ihtidâ inkilâbında ciddî bir zorluk hissedilmiyordu. Nitekim Müslüman Türk ata veya babaları, başlangıçta hem Şamanlara, hem de evliyâyâ benziyordu. Türklerin kendi Alp (**kahraman**)'leri Alperen şekli ile kutsiyet kazanıyor, İslâm, Türkün gâzileri ile birleşiyordu. Bugün **ermek, ermiş ve eren** kelimeleri hâlâ bu dinî mânalarını muhafaza eder. Bu sebepledir ki, Türkler kendi yaşayış, düşünüş ve inanışlarına uygun gelmeyen Buda, Mani, Zerdüş, Musevî ve Hıristiyan dinlerini benimseyememiş; eski münâsebetlere rağmen, zaman zaman bunların mizaçlarına aykırı bulunduğunu beyân etmiş; hiç bir istilâ ve baskı olmaksızın İslamiyet'i, X. asırdan sonra, süratle, bir din hâline getirmişlerdir. Bu müşterek esâslar dolayısıyla Türkler, İslâm dinine ait birçok mefhum ve istilâhları kendi din ve dillerinde bularak İslâm devrinde de kullanmışlardır¹¹⁰.

Türklerin İslâm Dünyası ile ilişkiye geçebilmeleri ancak Sasani

109 Turan, Osman, Türkler ve İslamiyet, D.T.C.F.D., IV, 1964, s.467-468.

110 Turan, 1979: 232-233.

İmparatorluğu engelinin ortadan kalkmasıyla mümkün oldu. Müslüman Arap ordularının, Sasani engelini aşması sonrası başlayan Türk-Arap ilişkileri uzun süre karşılıklı mücadele içinde geçti. Emeviler döneminde (661-750) Araplar, kısa zamanda Mâverâünnehir'e hâkim oldukları gibi, akınlarını Talas'a kadar ilerlettiler. Bölgede hüküm süren Türk hakanlıklarının birbiriyle olan mücadeleleri de bu durumu kolaylaştırıyordu. Böylece Orta Asya hâkimiyeti için mücadele eden Türklerin, Müslüman Arap ordularınca tasfiye edilmeleri üzerine, bölgede Çinliler ve Araplar karşı karşıya geldiler. Abbasilerin iktidara geçmesinden hemen sonra gerçekleşen Talas Savaşında (751), Araplar, Türklerle birlikte Çinlilere karşı savaştılar. Bu önemli savaş sonrası Çin, Orta Asya'dan çekildi ve Araplar bölgeye hâkim oldular. Emeviler'in, Müslümanlığı seçen Arap olmayan uluslara karşı baskıcı ve hor görücü tutumuna karşın, Abbâsiler, Arap olmayan Müslümanları da, Araplarla eşit gören daha ılımlı bir yönetim anlayışını benimsemişlerdi. Arapların yenilgiye uğrattıkları halklar giderek İslâmlaşmaya başladıklarından, daha önce başka inançlara mensup din adamları ve tüccarların geldikleri yollardan bu kez Müslüman din adamları ve tüccarlar Türklerin yaşadıkları bölgelere gitmeye başladılar. VIII-X. yüzyıllar arasındaki gelişmelere bakılarak Türklerin büyük bir bölümünün Müslüman olduğu sanılmamalıdır. Sözü edilen dönemde, İslâm dinî daha çok batıdaki şehirlerde ve gelişmiş yerlerde yayılmıştı, doğuda daha çok bozkırlarda göçebe ve yarı göçebe hayat sürdüren Türklerin çoğunluğu hâlâ eski inançlarına bağlı idiler. Süryânî Mikail Türkiye Tarihi'nin ilk devri hakkında mühim bir kaynak olan Vekâyinâme'sinde Türklerin İslâmîyet'ten evvelki Tevhid akidesini şöyle anlatır: **"Gökyüzünün bir tek Allah'a bir tanrıya iman edenler, çünkü gözle görülen semayı Allah sayarlar. Türkler eskiden sâkin oldukları mıntikalarda bile gözle görünen Gökyüzünü Tanrılaştırmış olmalarına rağmen, dâima bir tek Allah'a iman etmişlerdir. Onların dilinde (Gök) mavi ve (Tanrı) da Allah demektir; Türkler Gökyüzünü yegâne Allah zannederler; işte bundan dolayı Arapların tek bir Allah ilân ettiklerini beraberince, hemen onların**

dinini kabul ettiler¹¹¹.

Türklerin İslâm dinini benimseme nedenleri konusunda, uzmanlarca çeşitli tartışmalar yapılmış ve farklı görüşleri sürülmüştür. Burada kısaca bu konuya da değinmek sanırım yararlı olacaktır. Türklerin İslâm'ı benimseme nedenlerinden en fazla savunulanları şu şekilde sıralanabilir:

- **Eski Türk inançları ile İslâmîyet arasındaki benzerlikler,**
- **Araplar ile Türkler arasında yoğun iktisâdî ilişkilerin varlığı,**
- **İslâm uygarlığının her alanda çağın en üst uygarlığı olması,**
- **Müslüman şeyh ve dervişlerin yoğun dinî propagandaları,**

Türklerin, İslâm'ı benimsemelerinde, tek bir neden rol oynamamış, yukarıda sıralanan iktisâdî, siyâsî ve içtimaî sebeplerin hepsi birden farklı düzeylerde etkili olmuşlardır. Ana hatlarıyla Türklerin İslâm dinini benimsemeleri süreci çok dinamik ve karmaşık bir olgudur ve bu İslâmlaşma Orta Asya'dan Anadolu'ya göçler sırasında ve sonrasında da yaklaşık XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu konuda iki önemli noktayı daha belirtmek gerekmektedir: Türkler'e sunulan İslâm'ın niteliği ve Türklerin İslâm'ı nasıl algıladıkları konularıdır.

Hiçbir yeni din, eskiden farklı inançlara ve kültürlere sahip topluluklarca bütünüyle benimsenmemiştir. Dinlerini, kültürlerini çeşitli nedenlerden dolayı terk eden insanlar, bu sırada kimi eski inançlarını bırakırken kimilerini de yeni dinlerine uygun hâle getirerek yaşatmayı sürdürmüşlerdir. Hele Türkler gibi uzun bir geçmişi olan inanç ve kültüre sahip uluslarda, benimsenen yeni dinde, eski inançların korunması oranının daha fazla olduğu, Anadolu insanında etkilerini bugün dahi gördüğümüz sosyolojik bir realitedir. Bu kısa değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere, Arap Yarımadası'ndan doğan İslâm Dinî, Türklerin yaşadığı bölgelere ulaşıncaya kadar çeşitli dinî ve kültürel

¹¹¹ Danişmend, İ. Hakki, *Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu*, Konya, 1976, s.72-73.

etkilere maruz kalmış ve dolayısıyla doğduğu coğrafyadan uzaklaştıkça, karşılaştığı değişik kültürel ve dinî unsurları bünyesine almak zorunda kalmıştır. İslâm'ın Türklerin yaşadığı bölgelerde esnek uygulanması, Türklerin İslâmlaşmasında oldukça etkili olmuştur.

Türk ırkının İslâmîyet'ten evvelki akaidiyle, İslâm esâsı arasında vahdaniyetten başka bir takım müşterek noktalar daha vardır ve bunların en mühimleri de ahiret i'tikadiyle, ruhun bekâsına iman edilmesidir¹¹².

İslâm Türkler'e özel bir biçimde ulaşmıştı. Şehirlerin aksine köylerde ve göçebe boylarda İslâmlaşma daha yavaş olmaktadır. Şehirlerde daha çok Sünni derviş ve şeyhlerin faaliyetlerine karşın, köylerde ve göçebe boylarda daha çok Alevi eğilimli dervişler ve baba'lar propaganda faaliyetleri yürütmekteydiler. Bildiğimiz gibi kam ozanların yerini artık ata veya dervişler almaktaydı. İslâm öncesi dönemden kalma Türkler arasında yaygın bulunan menkâbelere bile İslâmî bir şekil kazandırılarak, bu ata veya baba unvanlı dervişler tarafından halk arasında yayılıyordu. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türk kitleler İslâm dinîni benimserken, büyük ölçüde eski inançlarını ve geleneklerini de muhafaza etmekteydiler. Yine bu Türk kitlelerin çoğunluğu, karmaşık ve sıkıcı din kurallarını yayan din adamlarına, şeyhlere itibâr etmemekte, onlar daha çok eski Şamanları ve Kamları hatırlatan ve eski inançlarla yeni din arasında paralellikler kurdukları daha sathî, dinî bilgileri yayan atalara/babalara bağlanmakta ve onların nüfûzları altında bulunmaktaydılar. Bu kitlelerin Müslümanlığı, dinî yükümlülükleri yerine getirmekten uzak, eski inanç ve geleneklerin ön planda olduğu bir halk Müslümanlığıydı.

Anadolu'ya gelen Türkler Müslüman olmakla beraber büyük göçebe kitlelerin kısa bir zamanda ve husûsiyle uzun göçler esnasında yeni dinî iyi öğrenmeleri ve onun hükümlerine göre yaşamaları kolay değildi. Bu sebeple

---

112 Danişmend, 1976: 75.

Müslüman göçebeler, Şamanî tesirlerini kuvvetle muhafaza ediyorlardı¹¹³.

X. yüzyılla birlikte, neredeyse iki yüzyılı aşan bu zaman sürecinde gelişen, siyâsî, iktisâdî ve kültürel ilişkiler, Türkler arasında İslâm'ın yayılmasına da hız kazandırmıştı. Artık, Mâverâünnehir'in, Buhara, Semerkant, Fergana ve Curcan gibi büyük Türk şehirleri, İslâm kültür ve uygarlığının önemli merkezileri haline gelmeye başladılar. O zamana kadar askerlik sanatındaki üstünlükleriyle tanınmış olan Türkler, artık yeni dinlerine, başka bir deyişle İslâm uygarlığına da katkı sağlayabilecek duruma gelmişlerdi. Öyle ki, Arapların hâkimiyetinde sık sık ayaklanan, halifeleri bile değiştirme gücüne sahip Türkler, artık kendi devletlerini kurma aşamasına gelmiş durumdaydılar. Bu şekilde, XI. yüzyıldan başlamak üzere, Anadolu ve çevresinde kurulan Müslüman Türk devletleri, beylikleri ve hanlıkları olarak:

- 1) Selçuklular (1040-1308)
- 2) Harezmşahlar (1077-1231)
- 3) Oğuz-Yabgu Devleti/10. asrın ilk yarısı-1000
- 4) Suriye Selçuklu Devleti/1092-1117
- 5) Kirman Selçuklu Devleti/1092-1307
- 6) Türkiye Selçuklu Devleti/1092-1307
- 7) Irak Selçuklu Devleti/1157-1194
- 8) Eyyûbiler Devleti/1171-1348
- 9) İzmir Beyliği/1081-1098
- 10) Dilmaçoğulları Beyliği/1085-1192
- 11) Danişmendli Beyliği/1092-1178
- 12) Saltuklu Beyliği/1092-1202
- 13) Ahlatşahlar Beyliği/1100-1207
- 14) Artuklu Beyliği/1102-1408
- 15) İnaloğulları Beyliği/1098-1183
- 16) Mengüçlü Beyliği/1072-1277

---

¹¹³Turan, 1993: 510; Turan, 1969: 95, 150.

- 17) Böriler/1117-1154
- 18) Zengîler/1127-1259
- 19) Erbil Beyliği/1146-123
- 20) İl-Denizliler/1146-1225
- 21) Salgurlular/1147-1284
- 22) Berçemoğulları Beyliği/12. asır
- 23) Yarluklular Beyliği/12. asır
- 24) Çobanoğulları Beyliği/1227-1309
- 25) Mısır Memlûk Devleti/1250-1517
- 26) Karamanoğulları Beyliği/1256-1483
- 27) İnançoğulları Beyliği/1261-1368
- 28) Sâhib Atâoğulları Beyliği/1275-1342
- 29) Pervâneoğulları Beyliği/1277-1322
- 30) Menteşeoğulları Beyliği/1280-1424
- 31) Karesioğulları Beyliği/1297-1360
- 32) Candaroğulları Beyliği/1299-1462 sayılabilir.

2. ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ VE İSLÂMİYET'İN YAYILIŞI:

Selçuklular döneminde Anadolu'daki dinî hayatın bilinmesi açısından, Oğuz Türklerinin baştan beri yayılmış oldukları bütün bölgelerdeki dinî hayatlarının dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Oğuzların, yurtlarını terk ettikten sonra ilk uğrak yerleri Horasan olmuştur. Horasan, Oğuzların yayılmalarında bir çıkış yeri vazifesi görmüştür. Oğuzlar böylece burada müşterek bir dinî anlayışa sahip olmuşlar ve gittikleri her yere bu dinî duygu ve düşüncelerini götürmüşlerdir¹¹⁴.

Anadolu'daki İslâmlaşma olayını, oluşum itibârı ile değerlendirmek gerekirse, bunu, medrese âlimleri ile tekke ve tarikat mensupları olmak üzere iki grupta değerlendirebiliriz. Medrese âlimleri, İslâmîyet'in Ehl-i Sünnet

¹¹⁴Çetin, 1981: 121; Yörükkan, Y. Ziya, "Orta Asyada Türk Boyları", *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C.5, Sayı: 24, İstanbul, 1925, s.56-57, 62; Bozkuş, Metin, Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dini ve Mezhebi Yapı, C.Ü.İ.F.D., C.V, Sayı: 2, Sivas, 2001, s.5.

inancına bağlı kalarak dinî, hukukî ve sosyal muâmelelerle ilgili konularla meşgul olurlarken, tarikat ve tekke mensupları ise daha çok mistik düşüncelere bağlı kalmışlardır. Bunlar arasında büyük şehirlerin zengin ve aristokrat zümrelerine hitap eden tarikat liderleri olduğu gibi, bunlardan farklı olarak Türkmen çevrelerden oluşan köy, kasaba ve uç bölgelerdeki halka hitap eden tarikat şeyhleri de var olagelmıştır. Bu ikinci kesim kendi dinî görüşlerine uygun olan inanç, âyin ve ibâdetlerini cemaat yapılarına uygun olarak devam ettirmişlerdir. Bu göçebe Türkmenlerin eski inançlarını devam ettirmelerinde, tarikat şeyhlerinin aynı zamanda birer kabile şefi olmasının büyük etkisi olmuştur. Böylece hem şeyh hem de şef olan bu şahsiyetler, kabilelerini daha kolay bir şekilde idâre etmişlerdir. Netice itibâriyle, Anadolu Selçukluları Sünnî İslâm anlayışını bir devlet politikası olarak savunmuş, Türkmenler ise İslamiyet'i Müslüman olmadan önceki inanç ve geleneklerin etkisinde kalarak anlamış ve buna uygun tarzda zâhirî bir İslâm anlayışına tâbi olmuşlardır¹¹⁵. Türkistan'dan, önce İran, sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu topraklarına gelmiş olan Türkmenler, kaynakların ifade ettiği gibi, çok kalabalık olmaları nedeniyle yer bulma sıkıntısı çekmişler ve neticede Anadolu'yu, kendileri için kolayca fethedilebilecek ve daha iyi yaşama imkânları temin edilebilecek bir ülke olarak görmüşlerdir¹¹⁶.

Bu yeni vatanın iskân ve kolonizasyonu da dervişlerin öncülüğünde gerçekleştirildiği gibi Türkistan, Harezm, Horasan, Azerbaycan, Suriye ve Irak'tan gerek fetihlerle birlikte gerekse fetihlerden sonraki göçlerle Anadolu'ya gelen dervişler değişik dinî akımlara mensuptular.

Türkler için Anadolu'daki dinî hayat, Anadolu öncesi yaşanan dinî hayatın bir devamı niteliğinde olmuştur. Anadolu öncesinde olduğu gibi Anadolu'da da şehirli ve göçebe topluluklar arasında dinî hayat bakımından var olan bir takım farklılıkları burada da aynen devam etmiştir. Özellikle Selçuklular zamanında Anadolu'da kentli halkın çoğunlukla kitabî-Sünnî

115 Bozkuş, 2001: 6.

116 Togan, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s.140-141; Bozkuş, Bozkuş, 2001: 8.

anlayışa sahip olduğunu düşünürsek, köylerde ve uç bölgelerde yaşayan, şifâhî ve geleneksel inanç yapısını taşıyan, çoğu göçebelerle bu şehirli Sünnî halk arasında dinî anlayış bakımından farklılıkların dâima var olduğu düşünülebilir. Dinî ilimlerin öğretildiği medreseler ile birtakım dinî müesseselerin ağırlıklı olarak şehirlerde olması, şehirli halkın, tabiatıyla göçebe ve köylü halka nispeten daha yüksek bir din bilgisi ve kültürüne sahip olduğu gerçeğini ifade etmektedir. Şehirlerden uzak bölgelerde yaşayan halk ise, Türkmen şeyh ve dervişlerinin etkisinde dinî bilgileri zayıf ve inançları çoğunlukla geleneksel ananelere dayalı dinî bir hayatı sürdürmüştür¹¹⁷. Türkmenler karşılaştıkları farklı din ve mezhep mensuplarına karşı hoşgörülü yaklaşmışlar, ayrıca XII. ve XIII. yüzyıllarda, derviş gâzilerin inanç ve davranışlarında, İslâm dünyasının hiçbir yerinde karşılaşmadığımız bir dinî müsâmahayla birlikte cihâd ve İslâmlaştırma anlayış vardır¹¹⁸.

Moğol İstilâsı ile birlikte farklı tarikatlara mensup şeyh ve dervişler, gerek emniyet açısından ve gerekse fikirlerini daha kolay bir şekilde yaymak maksadıyla Anadolu'yu kendileri için iyi bir ortam olarak tercih etmişlerdir. Bunlardan yüksek ve gelişmiş kültür çevresinden gelenler, genellikle şehirlere yerleşmiş ve bürokraside etkin rol oynamışlardır. Göçebeler arasındaki tasavvufî hayat ise, daha çok eski Türk inanışlarındaki Ozan'ları çağrıştıran baba'lar vasıtasıyla, şehirlerde yaşanandan farklı olarak, daha basit ve sade bir anlayış biçimiyle ve Anadolu şartlarına da uygun bir halk tasavvufu şekliyle yayılmıştır. Bu aynı zamanda göçebe Türkmenlerin dinî anlayışını da yansıtmıştır. Dinî önderlerin bunlara öğrettiği Müslümanlık, Türkmenlerin yaşayışına uygun, sâde ve daha çok menkâbelere dayalı, tasavvufî yönü, yani duygusallığı ağır basan bir Müslümanlık anlayışı şeklinde olmuştur. Bu anlayışa sonradan bir nevi, **Türk Halk Müslümanlığı** da denilmiştir. Çünkü bu Türkmen boyları, henüz yüzeysel bir İslâm anlayışına sahip olduklarından, hem eski Şâmânî inançları ve hem de atalarından kalma bir takım geleneksel sözlü inançları temsil etmişlerdir. Aynı zamanda, bunlar, şehirlerde yaygın

117 Balçoğlu, Tahir Harimi, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940, s.31-32.

118 Cahen, 1979: 204, İlhan, *Mustafa, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Türkiye Tarihi*, Kayseri, 1991 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.140; Bozkuş, 2001: 6.

olan Fars kültürünün her türlü etkisinden uzak olarak, Türkçe konuşan "abdal" veya "dede-baba" unvanlarını taşıyan din büyüklerinin vaazlarını heyecanla dinlemiş ve anlatılanları yaşamaya çalışmışlardır¹¹⁹. Dinî yaşantıları açısından Türkmenler, İslâm'ın öngördüğü bazı dinî kuralları tamamen özümseyememiş, buna karşın eskiden beri devam ettire geldikleri sazlı-sözlü şölenleri devam ettirmişlerdir. Bu noktada, namaz, oruç, hac gibi göçebe hayatı ile birlikte ifâ edilmesi güç olan ibâdetler, Türkmenlerin ilgisini çekmemiştir. Böylece Türkmenler din büyükleri olarak bildikleri baba ve dede'ler tarafından telkin edilen eski geleneklerine de uygun olan, sade ve sûfiyâne bir dille sunulan bir İslâm anlayışını kendilerine daha yakın bulmuşlardır¹²⁰.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında, Ahi, Alp, Abdal gibi unvanlar taşıyan tasavvufî tarikat ve teşkilâtların, taze kuvvetler halinde, ardı-arkası kesilmeden, Türklerin en müteşebbis kısmını teşkil ettikleri, yerlerini, yurtlarını bırakarak "**İ'lâ-yı kelimetullah**", aşkına faaliyette buldukları, bugün artık bilinen gerçeklerdendir. Bu dervişlerin bağlı oldukları tarikatların, fetihleri başarmak için ordulara yalnız teşkilâtli ve imanlı savaşçı vermekle kalmayıp, misyoner dervişlerin dinî ve sosyal fikirlerin propagandası yolu ile de, halk kitleleri arasında çok aktif bir faaliyet gösterdikleri de tarihî gerçeklerdendir, İçinde buldukları memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyâsî kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta; temsil ve fütuhât işlerini kolaylaştırmakta yapıcı bir rol oynadıkları da muhakkaktır. Orta çağ hukukuna karşı yeni bir sosyal nizâm ve adâlet görüşü taşıyan ve esrarlı bir din propagandacısı şekline bürünen bu misyoner Türk dervişlerinin telkinleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan önce fetihlere çıkmış ve karşı tarafı biraz da mânen fethetmiş, hatta fethetmiş bulunmaktaydı¹²¹.

119 Balçoğlu, 1940: 147; Ocak, A. Yaşar, **Babailer İsyanı**, İstanbul, 1996, s.63-64; Yönükan, 1925: 52.

120 Yurtaydın, Hüseyin Gazi, **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara, 1982, s.56; Bozkuş, 2001: 7-8.

121 Barkan, 1952: 537.

Anadolu'ya gelen ilk Türkmen topluluklar, genellikle göçebe bir hayatı sürdüren topluluklardı. Ancak XIII. asırdan itibaren, göçebelerle birlikte, şehirlerde yaşayan sanatkârlar, tüccarlar ve âlimler de Anadolu'ya gelmişlerdir¹²². Dolayısıyla bu asırdaki göçlerin çok farklı zümreleri Anadolu'ya taşıdığını görmekteyiz. İslâm şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler, arasında bilhassa, Aşık Paşazâde tarihinde Gâziyân-ı Rûm, diğer tarihlerde Alpler (kahraman, muharip mânasına) veya Alp Erenler namı altında zikredilen ve daha İslâmîyet'ten evvel bütün Türk dünyasında mevcut olan eski ve geniş bir teşkilâta mensup Türk şövalyeleri mevcuttu. Filhakika; Osman Gâzinin arkadaşlarından bir çocuğun unvanı olan bu Alp tâbiri dikkate şâyândır. Bunlardan şehirlerde yerleşmiş ve İslâm dünyasına mensup bazı dinî tarikatların tesiri altında kalmış olanların ise unvanı bilâhare "**Gâzi**" ye tebdil edilmiş gözükmektedir. Ahiyân-ı Rûm yani Anadolu Ahileri ile Horasan Erenleri de denilen Abdâlân-ı Rûm yani "**abdâl**" ve "**baba**" ismini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinatta bulunan ve umûmiyetle Osmanlı padişahları ile bütün harplere iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garip etvarlı dervişler bulunmakta idi. Âşık Paşazâde tarihinin, Baciyân-ı Rûm yani Anadolu Kadınları dediği ve haklarında tafsilâta mâlik olmadığımız teşkilât veya tarikattan sarf-ı nazarla, diğerlerini ele alacak olursak, bunların her birinin Türk ve İslâm dünyasının her tarafında şubeleri olan ve bu günkü komünist yahut farmason teşkilâtına benzeyen teşkilâtı bulunan tarikatlar olduğunu görürüz. Bu mistik tarikat ve teşkilâtın ne büyük bir kuvvet temsil ettiğini, aralarına aldığı halk kütlesini muayyen sosyal nizâmlar için nasıl harekete getirerek zamanlarının vakâyiinde büyük roller oynamış olduklarını tarih esâsen kaydetmektedir¹²³. Anadolu'ya devam eden sürekli göçler, aynı zamanda İslâm öncesi inanç unsurlarının da Anadolu'ya taşınmasını sağlamış ve böylece göçebe Türkmen kültürünün takviyesine sebep olmuştur. Anadolu'da göçler sonucu yaşanan İslâmlaşma, XIV. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Anadolu'ya göçlerle birlikte,

122 Yinanç, 1944: 168; Bozkuş, 2001: 7.

123Barkan, Ö. L., İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, V.D., Sayı: II, s.279-304, Ankara, 1942, s.285.

özellikle Moğol İstilâsı'ndan sonra pek çok alim gelmiş ve bunların eliyle de medreseler devlet kademesinde etkili olmuştur. Yönetimin Farsçayı resmi dil olarak kabul etmiş olması da bu gerçeğe dayanmıştır. Buna bağlı olarak devletin kuruluşu sırasında hizmet ederek sıkıntı çekmiş olan ve eski Türk kültürünü yaşatan Türkmenler ise devletin bu gidişatı karşısında millî kültürlerini temsil maksadıyla, Farsça yerine Türkçeyi yerleştirmeye çalışmışlardır¹²⁴.

Şüphesiz XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da meydana gelen sosyal-siyâsî gelişmelerin bu dervişlerin etkinliklerini kolaylaştırdığı gibi, halkın da onlara bağlanmalarına yol açtığı söylenebilir. Özellikle köylerde yaşayanlar ve göçebe kitleler ehli sünnet ve cemaat dışı tasavvuf akımlarına mensup şeyh ve dervişlere ve onların tekke/zâviyelerine büyük ilgi gösteriyorlardı. Göçebe/yarı göçebe Türkler'e uygun gelmeyen ehli sünnet inançlarının ön planda olduğu görüşleri yayan şeyhler ve mutasavvıflar daha çok şehirlerde faaliyet gösteriyorlar, göçebe/yarı göçebe kitleler arasında pek rağbet görmüyordu. Bu kitleler arasında daha çok ehli sünnet ve'l cemaat dışı tasavvuf akımlarına mensup babalar, dervişler etkiliydiler. Çünkü onlar, bu kitlelere çok daha uygun gelen senkretist fikirleri yayıyorlardı. Ayrıca İslâm'ın göçebe/yarı göçebe Türkmenler arasında daha çok tasavvuf ve ehli sünnet ve cemaat dışı tarikatlar aracılığıyla benimsenmesinden de anlaşılacağı üzere, İslâm'ın yüzeysel ve esnek bir yorumunu yayan bu akımların ne derece yaygın oldukları tahmin edilebilir. Bu akımların temsilcileri olan eski Türk Şamanlarını andıran babalar ve dervişler bu kitlelere oldukça uygun gelen eski inançlarla da bağlantılı bir İslâm yorumu sunuyorlardı.

Bu tasavvuf ehlinin, kâfirlerle cihâd ve dinî propaganda prensibini kendilerine asıl gâye edindikleri açıkça gözükmektedir. Bunların çok samimî

¹²⁴Balcioğlu, 1940: 162-163;Çetin, 158;Bozkuş, 2001: 4-5;124 Artun, Erman, Anadolu'daki Alevi-Bektaşî Edebiyatının Oluşumunda Yunus Emre'nin Etkisi, Çukurova Üniversitesi Türkojî Araştırmaları Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/13.php>;Cebeoğlu, Ethem, "Bacıân-ı Rûm", **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, C.III, Ankara, 1991, s.651-655;Barkan, 1942: 283;Öztuna, 1969: 12.

ve sağlam Müslüman olduklarına şüphemiz yoktur¹²⁵.

Bu dervişler, hiç bir menfaat gözetmeden, faaliyetlerini yürütmüşlerdir. İslâmlaştırma ve Türkleştirmede de gerçekten büyük rol oynayan bu dervişlerin, yerleşme hususunda da takip ettikleri yol oldukça dikkat çekicidir. Aynı şekilde uçlarda yerleşen göçebe Türklerle, Anadolu'nun yerli Hıristiyan halkı arasındaki ilişkiler ve karşılıklı etkileşim konusu da oldukça önemlidir. Anadolu'ya gelen Türklerle, yerli ahâli arasındaki yakınlaşmanın birçok nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce yerli halk, Bizans idâresine, ağır vergiler, keyfi idâre, yoğun iktidar mücadeleleri ve ordunun bozulması gibi nedenlerle yabancılaşmış durumdaydı. İkinci olarak, Anadolu Selçuklularından başlamak üzere Türkler, yerli halka dinî ve kültürel konularda hoşgörülü davranmışlardır. Üçüncü olarak, XI. yüzyıldan başlamak üzere Anadolu'ya gelen ahâlinin, İslâm anlayışı oldukça yüzeysel ve eski inançlarla bezenmiş bir İslâmlık idi ki, bu yerli halkla kaynaşmayı oldukça kolaylaştırmıştır. Şüphesiz yerli halkın Müslüman olmasında ön planda, ehli sünnet ve'l cemaat dışı şeyh ve dervişler vardı. Bu ehli sünnet ve'l cemaat dışı Türkmen babaları, kurdukları zâviyeler aracılığıyla, esnek İslâm anlayışlarını yerli dinî ve kültürel unsurlarla da besleyerek, Anadolu ve Balkanlardaki yerli halklara sunuyor, onları yeni idâreye ve ahâliye ısıdırıyorlardı. Örneğin, o döneme ilişkin, mitolojik nitelikli de olsa tarihî açıdan değerli bilgiler içeren Vilâyetnâme'de, Hacı Bektâş-i Veli'nin, Hıristiyanları Müslümanlaştırmak için gönderdiği Hacım Sultan, Sarı İsmail, Resul Baba gibi dervişlerden söz edilir. Yine bu konuda **Ö. L. Barkan'ın "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler"** adlı makalesinde, arşiv belgelerine dayanan önemli bilgiler vardır. Üstelik Anadolu köklü bir kültürel ve dinî geçmişe de sahipti. Bu köklü kültür, yeni yerleşen Türkler üzerinde doğal olarak etkilerde bulundu. Bu etki, kırsal alanlarda daha farklı olmakla birlikte, şehirlerde daha çok zanaatlar ve ticari gelenekler iz bıraktı. İhtidalar, evlilikler ve karşılıklı sosyo-iktisâdî ilişkilerin bir

---

125 Köprülü, 1972: 96-97.

sonucu olarak gerçekleşen bir etkileşim ortak değerlerin oluşmasıyla sonuçlandı. Hilmi Ziya Ülken'in de belirttiği gibi, "Anadolu'ya yerleşen Türkler buraya kendi geleneklerini getirdiler, bunları İslâm dinî kuralları, medrese ve tekkenin verdiği Arap ve Fars kültürü unsurları, yerli Anadolu kültür izleriyle birleştirdiler. Bu sentezden Anadolu Türk kültürü doğdu. Bu dervişler buralara akvam ve akrabalar ile gelip yerleşmiş olan muhâcirlerdir ve böyle hâlî bir yerde bir zâviye bina etmek işi, oraların imârı ve asayişinin temini için olduğu kadar, ailenin imtiyazlı mevkiinin muhafazası için de tesisi lüzumlu umumî bir hizmet müessesesi kurmak demek oluyor ve imâr ve iskân taahhüdünün ifâ edilmiş olmasının fiilî bir alâmeti sayılıyordu. Boş ve تنها yerleri ihya etmiş gözükten dervişlerin bile, birçok vergilerden muaf tutulmadığı, öşür verdikleri görülmektedir. Sıkı bir devlet kontrolü de derviş isimli çiftçilerin bilâhare yaptıkları gibi mühim bir kısım devlet gelirini ellerine geçiren bir mütegalibe ve istismarcı sınıf haline gelmesine mâni olmağa çalışmaktadır. Şu halde bu dervişler tetkik etliğimiz devirlerde, cemiyet içinde duyulan bir ihtiyacın ifâdesi olmanın verdiği bir hayatîyetle canlı kalarak bin bir müşkülâta rağmen kendiliklerinden yerleştikleri yerlerde toprağa yapışıp tutunmakta ve oralarda muvaffakiyetle yerleşmektedirler¹²⁶."

Bilindiği gibi, Oğuzlar, Selçuklu ailesinin idâresi altında devlet kurduktan sonra, 1071 Malazgirt savaşını müteakip, Anadolu'nun mühim bir kısmını fethederek bu ülkede yurt tuttular. Malazgirt Zaferi, hem Türk tarihi, hem de dünya tarihi bakımından çok büyük bir önem taşımaktadır. Malazgirt Zaferi sonucunda Anadolu'nun kapıları kesin olarak Türklere açılmış oluyordu. Böylece Anadolu'nun, Türklerin ebedî vatanı olması için en büyük adım atılmıştır. Zaferden sonra, Anadolu'da irili ufaklı birçok Türk devleti kurulmuş, Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan Türkiye tarihi başlamıştır. Bu zaferle, Türklerin İslâm Dünyasındaki saygınlık ve liderliği daha da güçlenmiştir. Malazgirt Zaferi, Avrupa'da da derin izler bırakmıştır¹²⁷. Bizans'ın yenilmesi üzerine kendilerini de tehlikede gören Hıristiyan Avrupa, Türklere karşı

---

¹²⁶ Barkan, 1952: 299.

¹²⁷ Şeker, 1997: 36;Sevim, 1990: 94-95.

ittifâklar oluşturmuşlardır. Haçlı ittifâkı aslında bu zafere bir tepki olarak doğmuştur. Haçlı Seferleriyle Türk ilerleyişi durdurulmak istenmiştir. Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapıları ardına kadar açılarak böylece Anadolu'nun Türkleşmesi safhası başlamış ve kısa süre zarfında Türkler Anadolu'da çoğunluğu sağlamışlardır.

Fakat bu fetih esnasında buraya, Oğuzların, ancak bir kısmı gelmişti. Oğuzlardan bazı kümeler İran'da yurt tutmuş oldukları gibi, onların pek mühim bir kısmı da Seyhun boylarındaki eski yurtlarında kalmıştı. Selçuklu hâkimiyeti, Anadolu, İran ve Türkistan'ı birbirlerine çok sıkı bir şekilde bağladı. Çünkü Türkistan'daki asıl Oğuz yurduna bitişik olan ve aynı zamanda kendi içinde de kalabalık bir Oğuz kümesi bulunan Harezm, doğrudan doğruya Selçuklular tarafından idâre edildiği gibi, Mâverâünnehir'deki Karahanlı sülâlesi de Selçukluların nüfûz ve hâkimiyetleri altında idi. Bu sebeple, Anadolu, Türkistan'ın bir uzantısı mahiyetinde olup, arada kalan İran, rahatça geçilebilen bir köprü vazifesini görüyordu. Anadolu'ya yapılan Oğuz göçü bir buçuk asırdan fazla bir zaman dâhilinde cereyan etti. Bilhassa Moğol İstilâsı, Oğuzların Anayurtta kalanları ile İran'da bulunanlarından pek büyük bir kısmının Anadolu'ya gelmesine sebebiyet verdi ve bu memleket Oğuz Eli'nin ezici çoğunluğunun yurdu oldu.

Oğuz Eli'ni meydana getiren 24 boya ait yer adlarına ve cemaatlerine ancak tek bir ülkede rast gelinir ki, bu ülke de Türkiye'dir. XV. ve XVI. yüzyıllara ait Osmanlı tahrir defterleri, Anadolu'da Hıristiyan nüfusun Türk nüfusuna nispetle ne kadar az olduğunu kat'i bir şekilde göstermektedir¹²⁸.

Moğol İstilâsı'ndan sonra da Türkistan ile Anadolu arasındaki münâsebetler devam etmiştir. Bu cümleden olarak Türkistan'dan Türkiye'ye âlimlerden, din ve tarikat adamlarından, devlet memurlarından ve tâcirlerden olmak üzere pek çok kimseler gelmiştir. İran'a gelince, Türkiye'nin en sıkı

---

¹²⁸Kemaloğlu, 2004: 32.

münâsebette bulunduğu bu ülkeden de eskiden beri, okumuş kimseler sanatkârlar ve tâcirler gelmekte idi. Anadolu'ya vuku bulan Türk göçü uzun bir zaman devam etmiştir. Türkiye Türkçesinde başta ciltçilik ve bağcılık deyimleri olmak üzere, ev hayatına ve diğer yerleşik kültür faâliyetlerine ait Türkçe kelimelerin pek çoğuna, Türkistan'da, Türk göçünden önce veya bu göç esnasında yazılmış eserlerde ve eski Türkistan Türkçesinde rast gelinmektedir. Bu husus Anadolu'ya göçebe Türklerinin yanında, yarı yerleşik ve tam yerleşik hayat yaşayan Türklerin de gelmiş bulduklarına şüphe bırakmıyor. Türkler, Anadolu'ya vukubulan bu göç esnasında mâlik oldukları her nesneyi bu ülkeye getirdiler. Yani çadırlarını, orta boylu fakat uzun yola dayanıklı ve süratli atlarını, bazı husûsiyetleri olan koyunlarını, develerini, kağnılarını, başta millî silâh ok olmak üzere silâhlarını, kıyafetlerini, destanlarını, edebî değerlerini, törelerini, kısaca göçebe ve yerleşik hayatlarına ait maddî ve manevî kültür değerlerinin hepsini Anadolu'ya getirdiler. Bu arada millî eserler olan, **Yusuf Has Hâcib'in, "Kutadgu Bilig'i", Ahmed-i Yesevî'nin manzûmeleri, Edib Ahmed Yüknekî'nin, "Atebet'ul Hakayık'ı", Ali Şîr Nevaî'nin, "Muhakemetül-Lugateyn (İki Dilin Karşılaştırılması) "** adlı eserleri ve Türkistan'da yazılmış diğer birçok eserler de Türkiye'ye geldi. Türkiye'deki Yesevîlik, Bektâşîlik, Mevlevîlik ve Nakşibendîlik gibi mühim tarikatların kurucuları veya onların mümessilleri de Türkistan ve Horasan'dan gelmişlerdir. Böylece Anadolu'ya gelen Türklerin bir yandan nüfuslarının yerli unsurlara nispetle kat kat fazla olması, öbür yandan kuvvetli olan harsları ile Anadolu tam bir Türk yurdu hüviyetini aldı ve belirgin ve kesin bir şekilde Türklük vasıflarını kazandı. Anadolu'ya gelen Türklerin ezici çoğunluğu tamamen Müslüman idiler. Bu sebeple onlar millî kültürlerinin yanında dâhil oldukları İslâm medeniyetinden aldıkları unsur ve müesseseleri de birlikte getirdiler. İşte bundan ötürü onlar medeni bakımından kendilerinden ileri olmayan ve nüfusu fazla olmayan yerli halktan her hangi bir nesne almak lüzum ve ihtiyacını duymadılar¹²⁹.

¹²⁹Sümer, Faruk, Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış, s.217, 218, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1015/12318.pdf.

Hıristiyanlar, kiliselerinin baskısından nefret eder duruma gelmişlerdi. Hatta VII. Mihâil devrinde (1271-1282) Anadolu içindeki küçük kasabaların halkı, Bizans imparatorluğunun zulmünden kurtulmak ümidiyle, Türkleri kasabalarının işgaline davet etmişlerdir. Bu halk arasında zengin veya fakir birçok kimse Türkler tarafına hicret etmeyi bile göze almışlardır¹³⁰. Hıristiyan din bilginlerinden birçoğunun kabul ettiklerine göre, o devirlerde Doğu kiliseleri ahlâki ve ruhi aşağılık içine düşmüşlerdir. Bu hal, pek çok kimselerin kalplerini küstürmüş ve İslâmîyet'e sevk ettirmişti¹³¹. Hatta daha Müslüman olmadan önce bile, kilise mallarına el koyan asilzâdeler, Müslüman olduktan sonra tabiatıyla sadaka ve yardımı tamamen kestiklerinden, kilise ve manastırlar harap bir hâle düşmüş ve bunların yerini de câmîler almıştır. Böylece, Bizans'tan soğuyan halk, Türkler'e kucak açıyor, onları huzur ve refahın hasreti ile bekliyorlardı. Daha Selçuklu sultanları devrinde bile, bazı Rum şehirleri fethedilmeye lüzum kalmadan, bu Sultanların siyâsî hâkimiyetine kendi arzularıyla giriyorlardı¹³². Aynı zamanda, Hıristiyanlar ile Müslüman gruplar, karşılıklı iki düşman sıfatıyla, Türk-Bizans hudutları üzerinde yaşadıkları halde bile, aralarında asla derin bir düşmanlık yoktu. Bizans tarihçileri, daha on ikinci asrın başında, o zaman bir hudut sahası olan Beyşehir gölü üstündeki adacıklarda oturan Rumların, Türklerle sıkı münâsebetlere giriştiklerini ve Bizans İmparatorluğunun emirlerini dinleyip onlara kıymet bile vermediklerini kaydediyorlar¹³³.

Meseleyi daha da ileriye götürmek mümkündür. Zirâ bu, din, dil ve ırk bakımından birbirine tamamen yabancı olan gruplar arasında teşekkül eden anlayış ve birlikte yaşama kültürü, bu toplulukları adetâ birbirine kaynaştırmıştı. Meselâ, Mevlâna'nın ölümü üzerine Konya'nın yalnız Müslümanları değil, Hıristiyan ve Yahudileri de cenâze törenine katılmışlardı¹³⁴. Anadolu'nun Türklerle birlikte yaşayan Rum ve Ermeni halkı,

130 Arnold, 1971: 98-99.

131 Arnold, 1971: 101.

132 Şeker, 1997: 86; Akdağ, 1974: 500.

133 Köprülü, 1972: 7, 79, 80.

134 Hidâyetöğlu, A. Selâhaddin, **Hazret-i Mevlânâ, Hayâtı ve Şahsiyeti**, Konya, 1995, s.11-35; Ritter, H. "Celâleddin Rûmî", İ.A., İstanbul, 1993, III/53-59.

Türkçeyi de öğrenmişlerdi. Türkler arasında da bu iki dili, özellikle Rumcayı bilenler az sayılmazdı. Türklerin Ermeni ve Rum kadınları ile evlenmelerinin de bu hususta etkili olduğu söylenebilir¹³⁵.

Yerleşme hususunda, şehirlere daha fazla önem verildiği de bir gerçektir. Bolu, Ankara ve Konya istikametlerinden gelen yolların kavşak noktalarında bulunan, Marmara'nın doğu çevresindeki Bizans şehirleri, arkası-arkasına, Türkler'e geçtikçe, fiilen "**harb içinde kabul edilen**" Hıristiyanların kiminin kaçması, çarpışmada ölmesi ve kiminin esir edilip malına el konulması sebebiyle şehirlerden hayli boşluklar meydana geliyordu. İktisadî sıkıntıdan dolayı, Anadolu şehirlerinde pek çok halk buralara gelerek, idarecilerin verdiği evlere yerleşmekte idiler. Böylece zapt olunan şehirler ve kasabalar pek kısa bir zaman içinde, içeriden de mânevi fetihler yoluyla bir Türk şehri haline geliyorlardı. Hemen arkasından da medreseler, câmîler, tekke ve dergâhlar kuruluyordu¹³⁶.

Böylece yeni bir ruh ile yerleşilen Anadolu'da yeni kurulan köy ve kasabaların bazı istisnaları bir kenara bırakılacak olursa umumen Türkçe ad taşımış olmaları da köy ve kasabaların Türkmenler tarafından kurulduğunun en bariz delili olmaktadır. Böylece hassaten kır hayatı bitmiş olan Anadolu'da bu yeniden canlanmış oluyordu¹³⁷. Bütün Selçuklu tarihi boyunca Anadolu halkı iki temel guruba ayrılmıştı; Müslümanlar ve Hıristiyanlar. Müslümanların bazı önemli anlaşmazlıkları (**Babaî İsyanı gibi**) bir tarafa bırakılırsa, genellikle mütecanis bir cemiyet manzarası arz etmelerine mukabil, Hıristiyanların, tarihî-dinî sebeplere bağlı olarak, aynı birlik ve beraberliği gösteremedikleri müşâhede olunmaktadır. Rumlar, Ermeniler ve Süryâniler eskiden olduğu gibi Selçuklu idâresinde de birbirleriyle pek anlaşmamışlardır. Fakat Türk idâresi altında bu anlaşmazlığın fiili tezâhürleri görülmemiş, sadece karşılıklı olarak düşmanca duygular

135 Köprülü, 1972: 58.

136 Akdağ, 1974: 504-505.

137Kafalı, 2002: 187;H. Nihal-Ahmet Naci, "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", T.M., II, İstanbul, 1928, 246.

beslemeye devam edilmiştir¹³⁸.

Anadolu toprakları da başlangıçta "**dârü'l-harb**" olduğu ve üç asırdan daha uzun bir zaman gazâ mahalli olarak kaldığı halde nihâyet Selçukluların bu topraklara hâkim olmalarından sonra İslâmlaşmış ve "**dârü'l-İslâm**" hâline gelmiştir. Fakat Anadolu'nun İslâmlaşmasından bahsederken dikkat edilmesi gereken bir husus da, bu topraklarda İslâmlaşma ve Türkleşme hâdisesinin aynı anda olmasıdır. İşte bu noktada, Anadolu'nun İslâmlaşmasından bahsederken, ister istemez, bu toprakların Türkleşmesi olayına göz atmamız gerekecektir.

Anadolu'nun Türkleşmesinin Türk göçleri ile sıkı bir bağlantısının olacağı açıktır. Daha önce kısmen üzerinde durduğumuz ve bu bölümde ayrıntılarına girmeye çalışacağımız Türk göçleri, kesif bir Türk kitlesini bu topraklara sürüklemiş, bu da, bir anda Anadolu'nun etnik simasını değiştirmişti. XI. yüzyılın sonlarından itibaren başladığını gördüğümüz bu değişiklik, XII. ve XIII. yüzyıllarda da devam eden göçlerle tamamen Türk unsurunun lehine bir gelişme göstermiş ve sonunda Anadolu bir Türk yurdu hâline gelmiştir. Anadolu'nun etnik simasında meydana gelen bu tarihî değişikliğe sebep olan Oğuz Türklerinin Müslüman olmaları, Türkleşme olayına ikinci bir özellik daha kazandırmış ve böylece Anadolu Türkleştiği oranda İslâmlaşmıştır. Yerli halkın ferdî ihtidâları ise İslâmlaşmayı daha köklü ve etkili kılmıştır¹³⁹.

Anadolu Selçuklu sultanları, bu ülkede hüküm süren diğer hükümdarlara nazaran, daha farklı bir durumda idi. Filhakika Selçuklu hanedanına mensup olmaları onlara Anadolu Türkleri arasında müstesnâ bir mevki veriyor ve diğerleri üzerinde de, umûmiyette, metbû durumda bulunuyorlardı. Bizans karşısında daimî cihâd ve fetihlerle meşgul olmaları ve her yerde Hıristiyanlarla çevrili olup onlarla daimi

---

138 Çetin, 1981: 147.

139 Çetin, 1981: 46.

münâsebette bulunmaları daha hassas davranmalarını gerektiriyordu. Fakat onlar yabancılara karşı dinî müsâmaha ve adâlet ananelerine fazlasıyla sahip bulunuyorlardı. Öte yandan da bu yeni vatanın eski sâkinlerini kazanmak lüzumunu kavramış durumda idiler. Nitekim Türkiye sultanları, henüz toprağa yerleşmemiş, göçebeler yanında istihsal yapan Hıristiyanları korumayı, iktisadî siyâsetleri için de, tabiî sayıyorlardı. Bu sebeple yalnız idârelerinde yaşayan Hıristiyanları memnun etmiyor; aynı zamanda Bizans'ın malî ve dinî tazyiklerinden bıkan, hudutların ötesindeki halkları da kendilerine çekiyor ve fetihlerini kolaylaştırıyorlardı. Bizans idâresinde büyük toprak aristokrasisi elinde ezilen köylülerin, Selçukluları, bir kurtarıcı olarak karşıladıklarına dâir mühim kayıtlar vardır¹⁴⁰.

3. TASAVVUF HAREKETLERİ VE MUTASAVVIFLARIN ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ:

Anadolu Selçukluları zamanı, fikir hareketleri bakımından çok renkli ve çeşitlidir. Bu renklilik ve çeşitlilik, büyük ölçüde birbirinden küçük farklarla ayrılan pek çok dinî zümrelerden kaynaklanmaktadır¹⁴¹. Abdallar, Ahiler, Haydarîler, Kalenderler (Cavlakîler), Mevlevîler, Babaîler, Bektâşîler, Şemsîler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler¹⁴², Kübrevîler¹⁴³ vs. bu dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren dinî, siyâsî ve fikrî zümrelerdir. Bu zümreler Anadolu insanını teşkilâtlandırmakla kalmıyor, bugünkü siyâsi partilerin yaptığı gibi tabanda kültürel ve siyâsi kadrolaşmayı da sağlıyordu. Her tarikatın ve dinî zümrenin cemaati, desteklediği şehzâdeyi ve bu şehzâdenin siyâsî kadrosunu iktidara getirmek için faaliyet göstermekte idi. Bu devirde meydana gelen ve "**Babaîler isyanı**"¹⁴⁴ diye bilinen Türkmen hareketleri, bu tür bir siyâsî-dinî (tasavvufi) harekettir. Mevlânâ ve hocalarının başlattığı ve

140Turan, Osman, "I. Süleyman-Şâh", İ.A., C.II, İstanbul, 1979; Turan, Osman, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", Bel:XLVII, 1948; Turan, 1969: 478-479.

141 Bayram, Mikail, "Anadolu Selçukluları Zamanında Kayseri'de Evhadi Dervişler", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, 6-7 Nisan 2000, s.1.

142 Muhyiddin Arabî'nin ölümünden sonra öğrencisi Sadreddin Konevî, onun fikirlerini devam ettirdi ve Ekberîlik adında bir tarikat kurdu. Bu tarikat, Anadolu dışında Arabistan ve Hindistan'a kadar yayıldı. Kudbeddin İznîkî, İbrahim Gülşenî ve Abdal Ganî bu tarikatta yetişen önemli suflilerdendir. Bkz.: Ekberîlik, İ.A., C.10, 1994, s.544.

143Kübrevîyye tarikatının kurucusu Necmeddin Kübra (ö:1221), Gölparlı, 1985, 34-43, 45-49; Kara, Mustafa, Tasavvufî Hayat, İstanbul, 1996, s.11-27.

144Bkz.: Ocak, A. Yaşar, Babaîler İsyânı, İstanbul, 1996.

XIII. asır sonlarında "**Mevlevîlik**" diye adlandırılan hareket de, aslında dinî-siyâsî (tasavvufi) bir harekettir¹⁴⁵.

XI. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun büyük şehirlerindeki, dinî ve mezhebi vaziyeti anlayabilmek için, o zaman Anadolu'daki, kuvvetli ve kalabalık teşkilâta sahip olan ve dinî ve tasavvufi zümrelerden birkaç tanesinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. XIII. yüzyıl Anadolu'sunun genel olarak Irâkîler ve Horâsanîler olarak ifade edilebilecek iki büyük tasavvuf¹⁴⁶ mektebinin yüksek ve popüler seviyedeki yorumlarını temsil eden tarikatların bulunduğu bir bölge olduğu söylenebilir. İlki zühd ve takva anlayışının ağır bastığı ahlâkçı mektep olup Kadîrî¹⁴⁷, Rifâî¹⁴⁸, Sühreverdî¹⁴⁹, Kübrevîlik¹⁵⁰ tarikatlarını bu grup içinde düşünmek mümkündür. İkincisi ise, Horasan dışında Mâverâünnehir ve Harezm bölgelerinden gelenleri de içeren melâmet prensibini benimsemiş, daha esnek, estetik yanı ağır basan, aşk ve cezbeye önem veren mekteptir. Bunun temsilcileri arasında Kalenderiyye¹⁵¹, Vefâiyye¹⁵², Haydariyye¹⁵³ ve Yeseviyye gibi tarikatlar verilebilir. Bu iki mektebin sentezi ise, Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî tarafından oluşturulacaktır¹⁵⁴.

145 Bayram, 2000: 5.

146 Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 1985, s.17.

147 Sühreverdîlik, Ebu'n-Necîb Sühreverdî (ö. 563/1167) tarafından kurulmuş ve zamanının "şeyhler şeyhi" sayılan Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî tarafından geliştirilip sistemleştirilmiş bir tarikattır.;Bkz., Ocak, A.Yaşar, **Babaîler İsyanı Alevîliğin Heterodoksisinin Teşekkülü**, İstanbul, 1996, s.63;Kara, Mustafa, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, C.I, Bursa, 1990, s.25-27;Yılmaz, H. Kamil, "**Sühreverdî Hayatı ve Eserleri**", **Avârifu'l-Maârif-Tasavvufun Esasları**, İstanbul, 1990, s.XXIX.

148Ahmed-i Rifâî'ye nisbet edilen, adı sebebiyle Ahmediyye, doğum yeri sebebiyle Betahiyye diye de tanınan bu tarikat, Anadolu'nun yaygın tasavvufî akımlarındandır. Ahmed-i Rifâî (ö.578/1182) dayısı,Mansur el-Betâihî ve Ebu'l-Fazl el-Vâsîti'den tasavvufî terbiyesini tamamladı;Parmaksızoğlu, İbn Battûta Seyahatnamesi'nden Seçmeler,2004:s.24,34, 38.

149 Sühreverdîlik, Ebu'n-Necîb Sühreverdî (ö. 563/1167) tarafından kurulmuştur. Bkz.: Ocak, 1996: 63.

150 Kübrevîlik, zühde dayalı sade bir tasavvuf çizgisini benimsemiştir. Bkz.: Ocak, A. Yaşar, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul, 1996, s.92.

151 Kalenderîlik, bir tasavvuf akımı olarak, en az onuncu yüzyıldan beri mevcut bulunduğu hâlde, bir Kalenderiyye tarikatından söz etmek, ancak Cemaleddin-i Savî'nden itibaren mümkün olmaktadır. Kalenderîliğin düşünce yapısını oluşturan unsurlar, Tasavvuf, Hurûflîlik ve Şia'dır. Kalenderîliğin tasavvufî unsurları ise fakr ve tecerrüd, melâmet, vahdet-i vücuddan ibarettir.;Bkz.: Ocak, A.Yaşar, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflîlik Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, İstanbul, 1992, s.5.

152 Kara, 1990: 25-27;Bkz. Ocak, A. Yaşar, 1992: 5.

153Kutbüddin Haydar-ı Zâveî (ö:618/1221?)'ye nispet edilen bir tarikattır. Bu zümre, her bakımdan Kalenderîliğin önemli bir şubesidir. Kutbüddin Haydar'ın müridleri genellikle rind ve kalender meşrep kişilerdi. Câvlakîler adı da verilen Kalenderilerde, çârdarb (saç, sakal, kaş ve bıyıkları tıraş etme) esas olduğu halde, Haydarîler bıyıklarını kesmemek suretiyle onlardan ayrılırlardı. Haydariyye, Anadolu'da XV. yüzyıldan sonra Şemsîler, Câmîler, Edhemîler ve Rum Abdalları gibi kendilerine benzeyen diğer tasavvufî zümrelerle birlikte sosyal hayattan silinmiş, bazı gelenekleri Bektâşîliğin içinde devam etmiştir. Kutbüddin Haydar, sonradan Türbet-i Haydariyye adını alan Zâve'deki zaviyesinde uzun süre faaliyet gösterdiği halde, genellikle vakitlerini seyahatle geçiren Haydarî dervişlerinin zaviye ve hankâhları yoktur. Bkz. Köprülü, Fuat, **Anadolu'da İslâmiyet**, İstanbul, 1996, s.50;Yazıcı, Tahsin, "Haydariyye", **TDV, İ.A.**, C.XVII, İstanbul, 1998, s.35-36.

154Ocak, A. Yaşar, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", **Türkler**, C.VII, 2002, s430-431;Ocak, A. Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)**, İstanbul, Ocak, 1998, s.122.

Mevlevîlik diye anılan, kendi tarihi içinde olduğu kadar Anadolu tarihi içinde de önemli bir yer tutar¹⁵⁵. Mevlâna'nın etrafında, başta Selçuklu sultanları olduğu halde, ümeradan mesela Muiniddin Pervâne gibi vezirler, Sadreddin-i Konevi, Fahreddin-i Razî gibi sûfiler, birçok fakihler, bir kısım emirler, pek çok devlet adamları toplanmışlar ve onun müridi olmuşlardı. Mevlâna'nın ölümünden sonra ve Moğollar zamanında Anadolu'da, sultanlar, emirler ve vezirler Mevlâna halifeleri için birçok yerde tekkeler ve zâviyeler açtılar. Sonra bu tekke ve zâviyeler birleştirildi "**Mevlevî Tarikatı**" kuruldu¹⁵⁶.

Türklerin özellikle İslamiyet'i kabul edişlerinden sonra siyâsi ve sosyal telakkilerinde gerçekten çok büyük değişiklikler olmuştu. Aslında bu durum Osmanlılardan önce Selçuklularda da vardı. Ne var ki Selçuklular bir devlet düzeni olarak o derece kökleşmiş olarak kendilerine güveniyorlardı ki, onları bu inançlarından tarikatlar değil, hiç bir kuvvet ayıramazdı. Gerçi Selçuklu hükümdarlarından Gıyâseddin Keyhüsrev, Rukneddin Kılıç Arslanlar gibileri bazı tarikat liderlerinden istifâde etmek, onların mânevi nüfûzlarından faydalanmak istemişlerdi¹⁵⁷.

Nitekim Osman Gâzi'nin, Mevlâna ve Şeyh Edebâli'ye karşı olan ölçülü ve saygılı tutumu, daha sonraları Yıldırım Beyazıt, II. Murad, II. Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni vb.¹⁵⁸ dönemlerinde bu hep böyle devam etmişti. Osmanlı hükümdarları devletin bekâsını, mutlaka mânevi temellere oturtmakta görüyorlardı.

Diğer taraftan yüzyıllar boyunca, türlü şekillerdeki isyanlar, istilâlar ve felaketlerden bıkmış olan halk ise, bir tarîkate girerek hiç değilse tarikat şeyhi'nin manevî desteğini kazanmak istiyordu. Gerçekten Anadolu'da kurulmuş bulunan belli başlı şehirler ve yerleşme merkezlerinin mistik

155 Köprülü, 1976: 3-105.

156Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlâna Celâleddîn**, İstanbul, 1985, s.40;Mevlâna, **Mesnevî**, (Veled Çelebi İzbudak Tercümesi), Şark-İslâm Klasikleri: I, C.2, İstanbul, 1960, b. 1319, 1320.

157 Köprülü, 1976:172, 175.

158 Köprülü, 1972: 176.

karakteristikleri hep bu görüşleri doğrulamaktadır. Nitekim bir Harput, bir Kastamonu, bir efsaneler diyarı olan Diyarbakır, bir Ankara ve daha birçokları hep bu türdendirler. Buralardaki kaleler ekseri tarikatlardaki prensiplere de uygun düşmektedir. Çünkü tarikatlarda dergâh ve çilehanelerin her türlü tehlikeden uzak olması da lâzımdı. Dünyadaki bütün dinlerin kalbî, ruhî ve ahlâkî yönü vardır. Bunun yaygın adına ise Mistizm denir. Mistik faaliyetlerin bizim medeniyetimizdeki adı ise tasavvuftur. Tasavvufun kaynağı Kitap ve Sünnettir. Hz. Muhammed (s.a.v) efendimizin yaşadığı zühd hayatı, yani dünyadan el etek çekme hali, ashâbı tarafından da yerine getirilmiştir¹⁵⁹. İslâm dünyasında ortaya çıkan mistik deruni hayat, ruhanî fikir ve hareketlere "**tasavvuf**" adı verilmektedir¹⁶⁰. Tasavvuf'un birçok anlamı vardır. Tasavvuf nefse ait bütün istekleri, zevkleri bırakmaktır¹⁶¹. Tasavvuf yolunun dış yüzü bir takım riyâzet ve müşahedede bulunmak, iç yüzü de bir takım menziller ve makamlardan geçmek suretiyle Allah'a ulaşmaktır. Menzillere ve makamlara "**tavr**" denir ki, **salik** bu tavırlarda tecellilere uyarak bir halden diğer bir hâle geçerek Allah'a doğru seyreder, durur¹⁶². Tasavvuf, özelde kişilerin ruhlarında derin izler bırakırken, genelde ise toplumu ahlâklı kılan temel etkenlerdendir. Bu yönüyle tasavvuf sadece kişileri değil toplumları ve devletleri de etki alanı içine almıştır. Türklerin tasavvufla tanışmaları İslâm'la tanışmalarıyla aynı zamanda olmuştur. Türklerin tarih sahnesine çıkış ve dağılışı yeri olan Asya'da ilk tasavvuf merkezi Horasan'dır. Zaten Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında, Horasan Erenleri adı verilen mutasavvıf Türklerin çok büyük etkisi vardır. Buhara, Merv, Semerkant gibi merkezler hem bu tasavvuf ekolünün büyüyüp geliştiği hem de fetih ruhuna sahip Alperen'lerin yetiştiği yerler olmuştur. Alperen'lerin pîri ise, Hoca Ahmed Yesevî Hazretleridir. Türklerde, Müslüman olmalarıyla başlayan tasavvuf anlayışı bugünkü tasavvufî anlayışların pek çoğunun aksine fetih ruhunu da getirmiştir. Daha fetihlerin ilk yıllarında Anadolu'ya yönelen Ahmed Yesevî'nin talebeleri, ordulardan önce halkın arasına katılmışlar, onların gönüllerini

159 Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 2001, s.15, 20, 24, 27.

160 Ocak, 1992: 298.

161 Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 1985, s.17; Gölpinarlı, Abdulkaki, **Tasavvuf**, İstanbul, 2000, s.13.

162 Sunar, Cavit, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara, 1975, s.187.

İslâm'a ve Türkler'e ısındırmışlardır. Anadolu'da oluşan tekkeler ve dergâhlar, Haçlı Seferleri'nden ve Bizans'ın baskısından bıkip usanmış olan **Diyar-ı Rum** (Anadolu) halkının oksijen çadırları haline gelmişti. Bu hem insanların hızla Müslüman olmalarına hem de fetihlerin daha rahat ve kolay yapılmasına sebep olmuştur¹⁶³.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'nun üstüne bir kâbus gibi çöken Moğolların baskı ve zulüm dönemlerinde Anadolu insanının sığınakları yine bu tarikatlar olmuştur. Bu dönemde Anadolu'da başlıca iki türlü tarikat anlayışından bahsedilebilir. **Birincisi, Konya merkezli Mevlevîlik geleneğidir** ki daha çok Farsça ağırlıklı bir dil kullanmış, saraya ve yüksek zümreden insanlara hitap etmiştir. O, ağırlıklı olarak başkent Konya'da etkili olmuştur. Selçuklu Sultanlarının pek çoğu da bu terbiye geleneğine mensup insanlardır. **İkinci ekol ise daha çok halk arasında yaygın olan Yesevîlik menşeli ekoldür.** Âşıklık geleneği ile kendisini ifade eden, sade, halkın dilinden konuşan bu ekol daha çok halk arasında yayılmış idi.

Selçuklu Devleti kuvvetlenerek birçok Türk-İslâm merkezleri kurulunca, İslâm memleketlerinin umûmî ananesine bağlı olunarak, oralarda da tekkeler vücûda geldi; etraftan gelen veya orada yetişen, dervişler, şeyhler Anadolu muhitinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya muvaffak oldular. Bunlar arasında İran'dan, Mısır'dan, Irak ve Suriye'den gelmiş birtakım mutasavvıflar olduğu gibi, Horasan ve Mâverâünnehr Türkleri arasında yetişmiş birçok dervişler, hatta Ahmed Yesevî tarikatı mensupları da vardı. Bilhassa, Moğol İstilâsı'ndan sonra, Türkistan ve İran'dan, Hârezm'den birçok mutasavvıflar, âlimler bu muazzam putperest istilâsı önünde batıdaki İslâm memleketlerine çekildikleri esnada, birçokları da Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdi. Diğer bütün İslâm hükümdarları gibi, âlimlere ve mutasavvıflara karşı eskiden beri büyük bir hürmet ve iltifât gösteren Selçuklu

¹⁶³ <http://www.tasavvufalemi.com/sayfa.php?yazino=472>, Türk Tarihinde Tasavvuf ve Tarikatlar.

hükümdarları, tabîî onlara karşı da aynı samimî hüsnü kabulü gösterdiler. Bilhassa XIII. yüzyılın ilk yarısında, Anadolu, en başta Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî olduğu hâlde, birçok büyük mutasavvıflar için yerleşecek bir yer olmuştu¹⁶⁴. Maddî ve bilhassa manevî birçok âmillerin tesiri ile sufîliğin böylece her tarafta yayılması, tekkelerin ve tarikatların devletler tarafından adetâ resmen tanınması, birçok devlet büyüklerinin, ileri gelenlerin, hatta sultanların büyük şeyhlere mürit olması, şeyhlere çok büyük bir manevî nüfûz bahşediyordu. Hükümdarların cismânî saltanatları üzerinde mutasavvıfların manevî bir hâkimiyeti vardı ki, bazen kuvvetli devletleri bile korkutuyor ve bazı tedbirler alınmasına ihtiyaç duyuluyordu¹⁶⁵.

XIII. yüzyılda Anadolu'da tarikat yaymağa çalışan bu mutasavvıflar arasında, Konya'da Evhadü'd-din Kirmânî'yi, Tokatta Fahru'd-dîn Irâkî'yi, Kayseri ve Sivas'ta Şeyh Necmü'd-dîn Dâye'yi, yine Konya'da Muhyiddîn' Arabî'yi ve daha bu gibi birtakım tanınmış şahsiyetleri zikredebiliriz. Hayatında bunlar derecesinde ün ve nüfûz kazanamamakla beraber, daha sonra, ismi etrafında bütün bir meratip silsilesi teşekkül ederek halk arasında bir tarikat kurucusu gibi telâkki olunan Hacı Bektâş Velfî de XIII. yüzyılda Anadolu'da yetişen mutasavvıflar arasında sayılabilir. XIII. yüzyılın son ve XIV. asrın ilk seneleri zarfında Anadolu'da yayılmış olan tarikatlar arasında, İbn-i Battûta'nın, Tarikat-ı Ahmedîye namına verdiği Rufâ'îlik'i de bulunmaktadır. Yazar, Altınordu Devleti arazisindeki Macar şehrinde Rufâî tekkesine rastladığı gibi, İzmir'de, Bergama'da, Amasya civarında, Manisa'da da Rufâî tekkelerine ve Rufâî tarikatı mensuplarına tesadüf etmiştir¹⁶⁶.

Bu tasavvuf erbabının, kâfirlerle cihâd ve dinî propaganda prensibini kendilerine asıl gâye edindikleri açıkça gözükmektedir. Nitekim bu propagandist dervişler, XIV. yüzyıl başlarında ufak köylere ve aşiretler arasına kadar yayılmışlardı. Büyük merkezlerde de mutasavvıf şâirler

164 Köprülü, 1976: 200.

165 Köprülü, 1976: 197.

166 Ocak, A. Yaşar, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması", TDV., İ.A., C.III, İstanbul, 1991, s.111-114; Barkan, 1952: 537.

etraflarına büyük bir kitle toplamaya muvaffak olmuşlardı. Bunların çok samimî ve sağlam Müslüman olduklarına şüphemiz yoktur¹⁶⁷.

Çok zaman bu misyoner dervişlerin yeni fethedilen şehirlerde hemen faaliyet gösterdiklerini görmekteyiz. Şehir düşer düşmez kale üzerinden ezanlar okunur, daha sonra ilk cuma günü büyük bir törenle câmîye çevrilen kilisede namaz kılınıp, sultanın, padişahın adı hutbede anılır, bu başarıyı nasip ettiğinden dolayı Allah'a şükür edilirdi. Artık, şehirde kalan ve ilk yerleşen Türk kolonisinin misyonu başlardı. Genellikle câmînin veya önemli şehirlerde câmîlerin etrafına medreseler ve mektepler, şehrin fethini temin eden kolonizatör gâzi dervişlerin bağlı buldukları tarikatın tekkesi, hastaneler, kervansaraylar, imâretler, çeşmeler, yollar, köprüler inşâ edilir, derhal İslâmî eğitim ve öğretim başlardı. Bunun yanında sosyal yardım kurumları da çalışmalarına devam ederlerdi. Türkler, girdikleri toprağa, sulh, sükûn ve mutlak bir asayiş getirirlerdi. Halk asırlardan beri unuttuğu sulh ve sükûna kavuşmanın rahatlığını kısa zamanda duyardı.¹⁶⁸

Bu dervişler, hiç bir menfaat gözetmeden, faaliyetlerini yürütmüşlerdir. İslâmlaştırma ve Türkleştirmede de gerçekten büyük rol oynayan bu dervişlerin, yerleşme hususunda da takip ettikleri yol oldukça dikkat çekicidir. O zamanlar bu dikkat çekici dinî gruplara hemen her tarafta rastlanmakta idi. Onların, tercihen boş topraklar üzerinde kurduktan zâviyeleri, bu şekilde büyük kültür, imâr ve dinî merkezler haline geliyordu. Bu zâviyelerin ordulardan daha önce hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, orduların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu¹⁶⁹.

"Ahî", "alp" ve "abdal" unvanlarını taşıyan mürşitler, evvelâ Bizans topraklarını savaşla işgal ediyor ve oralarını **"Türk-İslâm toprağı; Dâru's-Sulh"** hâline çevirmek için geniş ve muazzam bir faaliyete girişiyorlardı.

¹⁶⁷ Köprülü, 1972: 96-97.

¹⁶⁸ Öztuna, 1969: 12.

¹⁶⁹ Barkan, 1952: 286-287.

Tarihin en dikkate değer hâdiselerinden biri olan bu faaliyet, büyük bir enerji ve topluluğa ait dehâ ile en müspet şekilde ve kısa zamanda netice veriyordu. Türk derviş-gâzileri bir şehri, bir memleketi fetheder etmez, derhal bir kısmı oraya yerleşiyor, kalan kısmı ise daha ileriye doğru yürüyordu. Hem vatan kurmak, hem imanlarına hizmet etmek prensibiyle bu büyük maceralara atılan Türkmenler, yaşayarak imânlarının gereğini yerine getirdiklerinden dolayı, kazanmışlar ve muvaffak olmuşlardır. Anadolu'ya gelmeden önce daha birçok memleket ve topraklara uğramışlar ve fakat oralarını benimsememişlerdir. Anadolu'yu adım adım ve büyük bir takip irâdesi ile benimseyerek, onun tarihi kaderini değiştiren insan kitlesi, şüphesiz bu Türkmenler olmuştur. Oğuz boyları, yabancı kültürü asırlarca bir sel hücumu içinde yıkmış, süpürmüş, sonra bu örenler üstünde yavaş yavaş, kendilerini, beldelerini, idâresini, sanatını yaratarak ana vatanını kurmuştur. Türklerin, Anadolu'ya gelirken yurt bulmak, yerleşmek ve yerleştikleri toprakları vatan yapmak üzere geldiklerini yukarıda anlatmaya çalıştık. Birçok yerlere kendi ismini veren, köyünü, kentini; kendine mâl eden, elinin emeği ve alınının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen bağ ve bahçe yetiştiren, boş arazileri dolduran, oraları düzeltip tanzim eden Türkmenler, bu hâkimiyetlerini, girdikleri toprağı vatan yapmak için kurmuşlardır¹⁷⁰.

Gerek İslâm imanının verdiği hızla savaşa çıkan ve gerekse toprağa sahip olmak düşüncesiyle toprağı işleyen Türkmen grupları, fetihlerini şu iki prensiple sürdürmüşlerdir:

1. **Cihâd yapmak,**
2. **Vatan kurmak.**

İşte, Anadolu'nun fethi prensibi bu iki hamle gücüne dayandırılabilir. Şurası bir gerçektir ki, Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması Dünya Tarihi'nin en önemli hâdiselerinden birisidir, İslâmlaştırma faaliyeti, hiç

¹⁷⁰ Arık, Remzi Oğuz, *Coğrafya'dan Vatana*, İstanbul, 1969, s.6.

bir zaman yerli halkı zorla Müslüman yapma şeklinde olmamıştır.

i. Ahmed Yesevî ve Yesevîlik:

Ahmed Yesevî, Doğu Türkistan'ın, Aksu sancağına bağlı ve Aksu'nun 176 km. kuzey doğusunda bulunan Sayram kasabasında doğdu. Ahmed Yesevî'nin hangi tarihte doğduğunu açık olarak bilmemekle beraber, bunun XI. Yüzyılın ortalarına rastladığını tahmin edebiliriz. Ahmed'in babası Şeyh İbrahim, Sayram'ın en ünlü şeyhlerindendi. Halifelerinden Musa Şeyh'in kızı, Ayşe Hatun'u almış ve bundan Gevher-Şehnâz adlı bir kızla ondan yaşça daha küçük olan Ahmed dünyaya gelmişti.

Ahmed Yesevî'nin daha küçükken, bilmediğimiz bir sebeple Yesi'ye geldiği ve orada yerleştiği tahmin olunabilir. Gerek Yesevî lakabını alması, gerek Arslan Baba'nın onunla Yesi'de buluşması hakkındaki anane, bu cihetleri kuvvetlendiriyor. Yesi, bugünkü adı ile Türkistan-şehri Oğuz Han'ın, hükümet merkezi olması dolayısıyla, Türk Menkâbesine karışmış meşhur bir yerdir. Bilhassa Hoca Ahmed, bu şehre izafetle Yesevî lakabını almıştır¹⁷¹. Yesevî'ye tarikatı, 1166'da öldüğü bilinen büyük Türk şâir ve mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevî tarafından kurulmuştu¹⁷²

i. i. Ahmed Yesevî'nin Müritlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri:

Hoca Ahmed Yesevî dervişlerinin onun manevî nüfûzu ve işaretleri ile Diyâr-ı Rum'a (Batı'ya) gittiklerinde yaptıklarını, Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli'deki türbelerini ziyâret eden Evliyâ Çelebi'den öğrenmekteyiz. Anadolu'ya gelen alp erenler, tarikatlar kurarak İslamiyet'i yayma çalışmalarını burada da sürdürdüler. Yesevi Hazretleri yetiştirdiği talebelerinin her birini bir memlekete göndermek suretiyle İslâmîyetin doğru

¹⁷¹Anadol. Cemal, Hoca, Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevîlik, İstanbul, 1994, s.16; Köprülü, Orhan Fuat, Tarihî Kaynak Olarak XIV ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri, İstanbul Üniv. Tarih Semineri Kip. No. Su., Basılmamış Doktora Tezi, 1943, s.430-451, Köprülü, 1976: 21.

¹⁷²Soykut, Refik Hilmi, Orta Yol Ahilik, Ankara, 1971, s.31.

olarak öğretilip yayılmasını sağladı. Onun bu şekilde gönderdiği talebelerinden bir kısmı da Anadolu'ya geldiler. Bu vesileyle onun yolu Anadolu'da yayılıp tanındı. Anadolu'nun Müslüman Türklere yurt olması, onun manevi işaretiyle hazırlandı. Talebelerinin gayretiyle Anadolu ebediyen Türk yurdu oldu. Ahmed Yesevi'nin vefatından sonra Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen derviş mutasavvıf Türkler, ilk iş olarak Anadolu'da bu fikri faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bunlar arasında, Hacı Bektâş-ı Velî, Baba Sultan, Akyazılı Sultan, Geyikli Baba, Afşar Baba¹⁷³, Pîr Dede, Abdal Musa, Horoz Dede ve Emir Çine Sultan'ı sayabiliriz.

i. ii. Yesevî'den Gelen Tarikatlar:

Sülük silsilesi bakımından Hoca Ahmed Yesevî'ye mensup bulunan tarikatlar başlıca ikidir¹⁷⁴: **Nakşibendîye**¹⁷⁵, **Bektâşîye**¹⁷⁶.

Bunlardan başka, meselâ, "İkânîye" gibi birkaç tane küçük şube daha Ahmed Yesevî'den gelmekte ise de, hakikatte bunları ayrı birer tarikat saymak doğru olamaz. Her büyük tarîkatta onun esâs tatları dışına çıkmamak üzere, birtakım küçük kolların doğduğu görülür. Bu gibi kolların birçoğu, hatta lâyıkıyla tespit bile olunamamıştır. Nakşibendiliğin, Ahmed Yesevî ile alâkalı sayılması tarîkatın pîri Hoca Bahâü'ddin Nakşibendi lakabıyla tanınmış Muhammed b. Muhammedü'l-Buhârî'dir¹⁷⁷.

173 **Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi**, (Haz. Z. Kurşun, S. Ali Kahraman, Y. Dağlı), C.2, İstanbul, 1999, s.293.

174 Kara, Mustafa, "Yeseviye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve "Cevahirü'l-Ebrâr Min Emvâcî'l-Bihâr", **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1993, s.187-196.

175 Nakşibendîye (Bahâuddin Nakşibend, 791/1389'da Buhara'da vefat etmiştir), Abdülhâlik-el Gûjdevanî tarafından sistemleştirilen, Muhammed Bahâuddin Şah-ı Nakşibendî'nin isim babası olduğu tarikat. 12.-13. yüzyıllardan itibaren Orta Asya'da en güçlü tarikat olan Yesevîlik, zamanla ya diğer tarikatlarca özümsemiş ya da başka adlar altında kendini kısmen yaşatmayı sürdürmüştür. Yesevîlik, tarihsel süreç içerisinde benzeri oluşumları hem etkilemiş, hem de etkilenmiştir. Şöyle ki mesela zaman içerisinde Nakşibendî tarikatının esasını oluşturan hafî (sessiz) zikirden sapmalar meydana gelmiş ve bunun sonucunda tarikat içerisinde zikrin hafî mi yoksa cehri mi olacağı konusunda önemli tartışmalar başlamıştır. Zikre ilişkin bu değişim muhtemelen Yesevîliğin etkisiyle oluşmuştur. Bkz.: Köprülü, M. Fuat, "Ahmed Yesevi" Maddesi, İ.A., C.1, İstanbul, 1993, s.210-215. Nakşibendîliğin Anadolu'ya tarikat olarak yerleşmesi Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) XV. asrın ikinci yarısında icazet vererek Anadolu'ya gönderdiği halifesi Abdullah İlahî (ö. 896/1491) vasıtasıyla olmuştur. Evliya Çelebi, **Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi**, C.I, İstanbul, 1314/1896, s.99, 357; Ocak, A, Yaşar, Bazı Menâkıbnamelere Göre XIII-XV Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", O. A. II, İstanbul, 1981, s.36.

176 Bektâşîlik, Hoca Ahmed Yeseviden gelen bir tarikatır. Selâmiyeli Şeyh Muhammed bin Osman Efendi tarafından 1140 yılında yazılan başka bir silsilenâmede Hacı Bektaş Velî'nin tarikat silsilesi aşağıdaki şekilde gösterilmiştir: "Bektaş Velî tarikatı Şeyh Lokman Perende'den, o Seyyid Ahmed Bedevi'den, o Şeyh Kutbiddin Encâr'dan o Hoca Abdülrahb'dan, o Hoca Yûsuf Hemedânî'den talimat almıştır." Buna göre, Hacı Bektaş Velî Horasanî'nin silsilesinin Hoca Ahmed Yesevî vasıtasıyla Mâverâünnehir ve Horasan ahalisinin büyük maneviyat çınarı Şeyhu's-şüyüh Yûsuf Hemedânî'ye bağlandığı ayrıca dikkate değerdir. Köprülü, 1976, s.125.

177 Köprülü, 1993: 108.

Ahmed Yesevî'den gelen ikinci büyük bir tarikat da Bektâşîlik¹⁷⁸. Hakikaten, Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, yalnız beş-on parça yahut birkaç cilt tasavvufî manzûmeler yazmış eski bir şâir olmasında değil, İslâmîyet'in Türkler arasında yayılmağa başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleki vücûda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır. Ondan önce Türkler arasında tasavvuf mesleklerine girmiş adamlar yok değildi; lâkin onlar, ya büyük İslâm merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile acemleşmişler yahut yeni dinin umûmileşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp devam edebilecek kuvvetli bir şey tesisine muvaffak olamamıştı; hâlbuki Hoca Ahmed Yesevî, kuvvetli şahsiyetiyle, Türkler arasında asırlarca yaşayan büyük bir tarikat kurdu. Bu, bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarîkattir. Ahmed Yesevî, halka, anladığı bir lisan ve alışmış olduğu edebî şekillerle hitap ediyordu; bundan, dolayı başarısı bir kat daha büyük oldu. Yesevîlik hiçbir zaman, ince ve derin bir "**Panteizm**" neşr ve telkinine çalışmamış olduğu gibi, onda, çeşitli kaynaklardan gelen çeşitli akidelerin kaynaşmasından hâsıl olma birtakım fikir ve telâkkilere de rastlanamaz.

ii. Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik:

Asıl adı Muhammed Bektâş olan Hacı Bektâş Velî'nin yaşadığı dönem ve çevre iyi bilinmekle beraber, kaynaklarda doğum ve vefat tarihleri hakkında farklı bilgilere rastlanmaktadır. Hacı Bektâş Velî, bu gün İran siyâsi sınırları içerisinde bulunan Güney Horasan'ın başkenti Nişâbur'da doğdu¹⁷⁹. Evliyâ Çelebi'ye göre, Yesevî dervişlerinden Abdal'da Hacı Bektâş-ı Velî ile

178 Demirci, Mehmet, "Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1993, s.85-92; Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslâmlaşmadaki Rolü", Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, (Vefatının 10. Yılında Mehmet Zahit Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu Tebliğleri) Haz., Coşkun Yılmaz, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1991, s.133-142; Mert, Hamdi, *Hünkar Hacı Bektâş Velî*, Ankara, 2000, s.14; Köprülü, M. Fuat, "Bektâşîliğin Menşe'leri", *Türk Yurdu*, Sayı: 8, Mayıs, 1341, s.121-140.

179 Köprülü, M. Fuat, "Bektâş" Maddesi, *İ.A.*, C.II, İstanbul, 1943, s.461-464; Anadol, 1994: 20; Coşan, Esat, *Makalat*, Ankara, 1971, s.179; Sezgin, Abdülkadir, *Hacı Bektâş Velî ve Bektâşîlik*, İstanbul, 1995, s.8, 41-42; Konuya ilişkin birinci el kaynakları incelemiş olan Esat Coşan'ın rivayetlerine göre, bazı müverrihler I. Murat (1362-1389), bazıları da Orhan (1326-1362) devri alimlerinden olduğunu iddia etmekte iseler de, vefat tarihi 1270'dir. Teferruatı için bakınız: Coşan, 1971: XXIII-XXV; Sezgin, Abdülkadir, *Alevilik Deyince*, İstanbul, 1996, s.7; Bayram, Mikail, "*Anadolu Selçukîleri Devrinde Bacıyan-ı Rum Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?*", Konya, 1994, s.470.

179Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik, Bektâşîlik*, İstanbul, 1997, s.53.

birlikte Diyâr-ı Rum'a gelmiş olan kerâmeti olan bir velîdir¹⁸⁰. Genel olarak kaynaklarda verilen doğum tarihlerinin 1209-1248 arası, vefat tarihlerinin de 1270-1337 arası olduğu görülmektedir. Bu durumda Hacı Bektâş Velî'nin XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğu kesindir.

Velâyetnâme'de Hacı Bektâş'ın babasının "**İbrahimü's-Sânî**", annesinin ise Nişâbur şehri âlimlerinden Şeyh Ahmed'in kızı olduğu yazılıdır. Bu hususta şu kayıtları görmekteyiz: Sultân İbrahimü's-Sânî ile Hâtem 24 yıl evli kaldıkları halde çocukları olmaz. Sultân İbrahim, şehrin ileri gelenlerini toplayarak, bir erkek çocuğunun olması için duâlar edilmesini, hatimler yapılmasını ister. İhsanlarda bulunur. Bir hafta kadar hatimler yapılır, duâlar edilir. Nitekim Hâtem Hatun, Sultan İbrahim'den gebe kalır, müddeti dolunca da nur topu gibi bir erkek çocukları olur. Çocuğunun adını "**Bektâş**" koyarlar:

**"Göriccek yüzünü oğlunun o mâh
Adını Bektâş verdi ânın Şâh "**¹⁸¹

"**Bektâş**" kelimesi bazen, "**Bektâş**", "**Bektes**", "**Petteş**" gibi farklı şekillerde yazılmıştır¹⁸². Bu kelime, "**eş, benzer, misil, muadil**" anlamlarına gelmektedir. Esat Coşan, "**Bektâş**"ın lâkap olduğunu, zirâ o zamanlarda özellikle âlim ve asil kişilerin-İrânî veya başka bir soydan olsa bile-muhakkak dîni mâhiyette bir ismi bulunduğunu belirtmektedir. Gerek Velâyetnâmelerde, gerekse Hacı Bektâş'la ilgili diğer bazı eserlerde, Hacı Bektâş Velî için söylenen şu sıfatlar vardır: "**Kutbu'l-Aktâb, mesned-i uli'l-Elbâb, Sultânu'l-evliyâ, Sultânü'l-Ârifin, Serçeşme-i Nûr-ı Dîn**" vs.

Vakfiyelerde ve diğer bazı kaynaklarda "**Hacı Bektâş**" olarak

180 Sezgin, 1996: 7.

181 Gölpmarlı, Abdülbaki, **Vilâyet-nâme, Manâkub-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî**, İstanbul, 1990, s.5; Çubukçu, İ. Ağâh, **İslâm Düşünürleri**, Ankara, 1983, s.95; Öztürk, Yaşar, Nuri, **Tarihi Boyunca Bektaşilik**, İstanbul, 1995, s.48-50; Ocak, A. Yaşar, "Alevilik, Bektaşilik Gerçeği ve Bazı Tezler", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 31, Ankara, 1994, s.117-118; Yılmaz, Ali, "Hacı Bektaş-ı Veli Gerçekten Kalenderi mi idi? Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli'nin Değil mi?", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 36, Ankara, 1995, s.161-162; Coşan, 1971: XXII, XXIII, XXV; Melikoff, İrene, **Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe**, çev: Turan Alptekin, İstanbul, 1988, s.95; Fıglalı, Ethem Ruhi, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 1994, s.140; Ocak, A. Yaşar, "Hacı Bektaş-ı Veli" Maddesi, **TDV, İ.A.**, XIV, İstanbul, 1996, 455.

182 Güzel, Abdurrahman, **Hacı Bektaş Veli ve Makâlât**, Ankara, 2002, s.36; **Tarama Sözlüğü**, TDK, C. IV, Ankara, 1967, s.5.

anılmasının daha sonraki hacla ilgili kerâmeti dolayısıyla söz konusu olduğunu sanıyoruz. **"Hacı"** lâkabı ise Velâyetnâme'de yer alan bir kerâmet sonucu Bektâş'ın asıl adıyla birlikte anıla gelmiştir. Velâyetnâmeye göre, Hacı Bektâş'ın hocası Lokman-ı Perende, Horasan'dan haccâ gittiğinde, Arafat'ta vakfeye geçildiği zaman, arkadaşlarına: Bugün arife, bizim evde şimdi bişi pişirirler demiş. Bu hâl Hacı Bektâş'a malûm olmuş, Lokman'ın evinde pişirilen bişiden bir tepsiye koyarak, bir dakika içinde Arafat'a ulaştırmış, orada bunu yemişler. Hac dönüşü, Nişâbur halkı kendisini karşıladığı ve tebrik ettiği zaman, Lokman, **"Asıl Hacı olan Bektâş'tır, hepimiz onu kutlayalım"** diyerek onun bu kerâmetini halka duyurmuştur¹⁸³.

Bektâşîlik¹⁸⁴, Hacı Bektâş Veli'ye bağlı olan, onun yolunda giden anlamına gelmektedir. Yollarının, tarîklerinin pîr'i olarak Hacı Bektâş Veli'yi kabul edenler, Bektâşî Tarikatı'nın usul ve erkânına uygun bir yaşayışa sahip oldukları için, Ehl-i Beyt sevgisi, tevellâ ve teberrâ prensibi gibi hususlara bağlı olmalarına bakarak, Bektâşîlere, Alevî diyebiliriz. Ancak, bu Alevîlik, Sünnîlerin Ehl-i Beyt'e olan sevgilerini ifade eden manâdan öteye gidemez. Çünkü Türkiye'de her Bektâşî, Alevî olduğu halde, her Alevî, Hacı Bektâş'ı **"Horasan Ereni"** sayıp, hürmet etmesine rağmen, Bektâşî değildir. Bu yüzden **"Köy Bektâşî'si"**, **"Şehir Bektâşî'si"** ayrımı vardır. Köy Bektâşîlerine **"Alevî"** dendiği halde, **"Şehir Bektâşîlerine"**, **"Bektâşî"** denir. Kırşehir çevresinde kalan köylerdeki ve Balıkesir-Aydın arasındaki köylerdeki (Çepniler) cemaatler, bu kaidenin dışına çıkarak, kendilerine **"Bektâşî"** derler¹⁸⁵. Âşıkpaşazâde Tarihi'nde, Hacı Bektâş'ın kardeşi Menteş'in şehit edildiği, Hacı Bektâş'ın Kayseri'den Karacahöyük'e geldiği ve mezarının

183 Köprülü, 1943: 461-464; Köprülü, 1976: 108-114; Anadolu, 1994: 20; Coşan, 1971: XX, XXIII-XXV; Sezgin, 1996: 7-41-42

184 Güner, Ahmet, "Bektaşîlik", **Tarikatlar Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, s.79; Hançerlioğlu, Orhan, **İnanç Sözlüğü, Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, İstanbul, 1975, s.101; Öztürk, 1995: 54, 55, 56; Köprülü, 1991: 49-51; Hacı Bektaş'ın (öl.669/1270), Ahmet Yesevi'yle (öl.562/1166) görüşmesi tarihi açısından mümkün değildir. Bu konu hakkında ilim çevresinde farklı görüşler mevcuttur: Bkz, Köprülü, 1991: 112; Eröz, Mehmet, **Türkiye'de Alevilik, Bektaşîlik**, İstanbul, 1997, s.53; Soyver, Yılmaz, **Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği**, İstanbul, 1996, s.104; Gölpınarlı, Abdülbaki, **Vilâyetname Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul, 1958, s.99, 137; Bkz.: Âşıkpaşazâde, **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, haz: A. Nihal Atsız, Ankara, 1985, s.195; Bu konuda Ahmet Eflâkî (ö. 657/1360), Hacı Bektaş'ın Babailer isyanını düzenleyen Baba İshak'ın müridi olduğunu zikretmektedir. Bkz. Eflâkî, **Ariflerin Menkabeleri**, çev: Tahsin Yazıcı, IV. Baskı, İstanbul, 1986, s.57; Ocak, 1980: 166; Ocak, A. Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, II. Baskı, Ankara, 1997, s.53; Coşan, 1971: XX-XXI; Güzel, 2002: 36.

185 Eröz, 1990: 61-65.

orada olduğu kaydedilmektedir¹⁸⁶. Hacı Bektâş Vefî'nin mezarı, Hacı Bektâş Dergâhının üçüncü avlusu olan Hazret Avlusu'nun giriş kapısının karşısındaki bölümdedir. Türbenin, Hacı Bektâş'ın ölümünden 242 yıl sonra (1582) Yâsinabâd Livası Emiri Murad bin Abdullah tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır¹⁸⁷.

Fonksiyonel yönünü daha iyi anlayabilmemiz için, şimdi, Horasan dolaylarından kalkıp gelen ve Anadolu'ya karargâh kuran Bektâşîliği daha iyi anlayabilmek için Anadolu'nun bilinen ya da bilinmeyen yönlerine bir göz atmamız gerekmektedir. "Bektâşîlik, Türk toplumunun siyâsî, sosyal, dinî, ahlâkî bütün yaşantılarına girmiş, hatta ciğerlerine çektiği temiz hava, midesine indirdiği lokma kadar Türk toplumunun her ferdi için aşinalık kazanmış, yabancı olmaktan çıkmış bulunan bir kelime vardır ki, bilindiği gibi mizahlarıyla, hikâyeleriyle, fıkralarıyla, hatta folkloruyla her ferdin hatırasına ve yaşantıları arasına girmiş olan kelimedir". Anadolu'nun tarih ve etnografyasına ait ilmî bir tetkikatın, sadece Türkiye'de değil Avrupa'da da sayılı kimseler tarafından oldukça yetersiz şekilde yapılmış bulunduğu bir gerçektir. Hatta tam anlamıyla esâslı ve ilmî bir tetkikin yapıldığından söz etmek bile yanlıştır. Nitekim birçok tasavvuf ve tarikat liderleriyle, yine birçok tarihî değerlerin nerelerde buldukları, nerelerde doğup yaşadıkları ve öldükleri, mezarlarının nerelerde bulunduğunun hâlâ daha münakaşa mevzuu oluşu bu görüşü doğrulayan en basit ve ilk akla gelen kanıtlardan bazılarıdır.

En güvenilir durumda bulunan kaynaklara göre Bektâşîliğin ilk önce Anadolu'daki Kızılbaş ve Şîî Müslümanların yaşadıkları mıntikalarda teşkilâtlanma imkânı bulduğunu görüyoruz. Özellikle: Ankara, Sivas, Konya ilk devirlerde, Bektâşîliğin en önemli merkezleridir. Şu kadar ki, Bektâşîlerin Kızılbaşlar ve Şiilerle olan yakınlıklarının nereden ileri geldiği kati olarak bilinmiyor. Ancak, Bektâşîlerin, Şiilere olan yakınlıklarının ve geniş bir

¹⁸⁶Köprülü, 1943: 461-464;Anadol, 1994: 20;Coşan, 1971: 186, XXIII-XXV;Sezgin, 1995: 41;Sezgin, 1996: 7, 8, 41-42;Bayram, 1994:470.

¹⁸⁷Köprülü, 1943: 461-464;Köprülü, 1976: 108-114;Anadol, 1994.: 20;Coşan, 1971: XX, XXIII, XXV;Sezgin, 1996: 7-41, 42.

sahaya yayılmış bulunan Şîf toplumlarının ise Bektâşî dedelerinin nüfûzları altına girdiklerini görüyoruz¹⁸⁸.

XIII. yüzyıldan başlamak üzere, ehli sünnet ve cemaat dışı babaların ve abdalların Anadolu ve Balkanlarda zâviyeler kurmaya başladıklarını, müritleri aracılığıyla etkinliklerini attırdıklarını görmekteyiz. Sulucakarahöyük'te Hacı Bektâş-ı Velî Zâviyesi, Seyitgâzi'de Seyyid Gâzi Zâviyesi, Tekkeköy'de Abdal Musa Zâviyesi, en tanınmışlarıdır. Bu abdal, baba gibi lakaplar taşıyan dervişler, önce Batı Anadolu'da ve Rumeli'de daha sonra Anadolu'nun diğer bölgelerinde kurdukları zâviyelerde, Hacı Bektâş-ı Velî kültünün ön planda olduğu esnek İslâmî düşüncelerini yaydılar. Böylece aslında yaşadığı çağda diğer birçok Yesevî, Kalenderî, Hayderî şeyhlerinden biri olan Hacı Bektâş-ı Veli, daha sonra özellikle Rum Abdallarının çabaları sonucunda Anadolu ve Rumeli'de Türk Ehli sünnet ve cemaat dışı işinin birincil şahsiyeti haline geldi.

ii. ii Anadolu'ya Gelişi ve Anadolu'daki faaliyetleri:

Hacı Bektâş Velî, şeyhinin dergâhında üç yıl hizmet ettikten sonra, şeyhinden emanetleri ve icâzâtı alır. Şeyhinin: "Müjde olsun ki Kutb'u'l Aktâblık senindir; kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye dek bizimdi, bundan sonra senindir. Biz bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, âhirete gideriz. Var, seni Rum'a saldı, Sulucakarahöyük'ü sana yurt verdik, Rum abdallarına seni baş yaptık"¹⁸⁹ demesiyle, Hacı Bektâş, Anadolu'ya gelmek için yola çıkar. Velâyetnâmedeki bu kayıt, tarihi kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Değişik kaynaklarda Hacı Bektâş'ın önce Necef, Kerbelâ, Bağdad'a gittiği ve bazı imamların makamlarını ziyâret ettiği; Şam, Kudüs, Hâleb, Ayıntab, Elbistan, Tarsus, Bozhöyük, Muğla Kalesi gibi birtakım yerleri de dolaştığı kaydedilmektedir. Hacı Bektâş Velî, Sulucakarahöyük'e geldiği zaman, İdris Hoca ile karısı Kutlu Melek (Kadıncık Ana)'in misafiri olur, kendisinin ilk

¹⁸⁸ Said, Baha, Bektaşiler, *Türk Yurdu*, İstanbul, 1927/28, s.314 vd.

¹⁸⁹ Velâyetnâme, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*, Gölpinarlı, Abdülbaki, İstanbul, 1958, s.14-19.

müritleri de bunlardır¹⁹⁰.

XIV. asırda Garbî Anadolu'da Rum-gâzileri denilen mücahid zümreleri ve askerî taifeler arasında yayılmış bulunan Bektâşîlik, Osmanlı fütuhâtı ile Balkanlar'a da geçmiş ve Tuna kıyılarından Arnavutluk'a kadar çok geniş sahalarda kurduğu tekkelerde, Balkanlar'ın İslâmlaşmasında, sonradan Bektâşîler ile karışmış şâir bir takım derviş zümreleri ile birlikte, mühim bir rol oynamıştır. Sarı Saltuk¹⁹¹, Seyyid Ali Sultan, Otman Baba gibi, bir kısmı mahallî, bir kısmı da daha umumî kùltlerin doğmasına sebebiyet veren birçok şeyhlerin bu hususta büyük bir faaliyet gösterdikleri bilinmektedir¹⁹².

ii. ii. Eserleri:

Hacı Bektâş Veli tarafından yazıldığı bilinen ve günümüze kadar gelen iki eserinin bulunduğu kabul ediliyordu. Bunlardan birincisi, "**Makâlât**", ikincisi de "**Şerh-i Besmele**"dir. Gâzi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Merkezi tarafından bir nüshası Tahran ve bir diğeri de İstanbul üye Kütüphanesinde bulunarak, günümüz Türkçesine aktarılarak yayımlanmış olan "**Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniye**" adlı üçüncü bir eseri de ilim hayatına kazandırılmıştır. Hacı Bektâş Veli'ye ait olduğu bilinen diğer eserler de şunlardır: "**Kitâbu'l-Fevaid**", Esat Coşan tarafından doçentlik tezi olarak incelenmiş ve 1971 yılında, Ankara'da neşredilmiştir. "**Şerh-i Besmele**", Rüştü Şardağ tarafından Manisa İl Halk Kütüphanesi yazmaları arasında bulunarak neşredilmiştir. "Her Yönü ile Hacı Bektâş Veli ve En Yeni Eseri

190 Köprülü, 1943: 461-464; Köprülü, 1976: 108-114; Anadol, 1994: 20; Coşan, 1971: XX, XXIII, XXV; Sezgin, 1996: 7, 41, 42; Güzel, 2002: 40.

191 Alevi, Alevilik Maddesi, İslam Ansiklopedisi, s.47: Anadolu Alevliği önce Sarı Saltuk, sonra Otman Baba ile Rumeli'ye, Balkanlar'a doğru kol atarken Timurlulardan kaçıp Anadolu'ya gelen Hurufiler de bunların arasına kaçmıştır. Bu arada Seyitgazi dolaylarında yerleşen Baba Şuca, büyük bir nüfuz kazanmıştır. Sarı Saltuk halk efsanesinin kahramanı olan, Anadolu ve Rumeli'nin fethi sırasında önemli rol oynadığı rivayet edilerek efsaneleşmiş bir evliya'dır. Efsanevi şahsiyet kimliğini daha yaşarken elde ettiği söylenmektedir. Hayatını anlatan Saltuknâme destanı, bu 13. yüzyıl alpereninin savaşlarını ve çeşitli kerametlerini konu almaktadır. Sarı Saltuk'un Anadolu ve Balkanlar'da çok sayıda türbesi bulunmaktadır. Bu türbelerin bazıları Müslümanların yanı sıra Hristiyan ahali için de ziyaret yeridir. Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un on iki mezarı olduğu belirtilmektedir. Sarı Saltuk, beylerin ve kralların mezarına sahip çıkmak isteyeceklerini söyleyerek her isteyene vermek üzere birer tabut hazırlamalarını vasiyet etmiştir. En ünlü Sarı Saltuk türbesi halkın 13. yüzyılda İslâmiyet'e geçmesine önayak olduğu rivayet edilen İznik'te bulunmaktadır. Saltuknâme'nin çeşitli yerlerinde Sarı Saltuk'un yer altından şifalı sular çıkardığı anlatılmaktadır. Sarı Saltuk'un hayatını anlatan Saltuknâme, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem'in (sonradan Cem Sultan ismiyle tarihe geçecektir) şehzadeligi esnasında verdiği talimat üzerine Ebu'l Hayr er-Rumi tarafından yedi senelik bir çalışma sonucunda Türk sözlü geleneğinden toplanarak 1480 yılında tamamlanmış ve kitaplaştırılmıştır. Bu eserin bir başka ilginç noktası da, yazıya geçirilmiş ilk Nasreddin Hoca hikayesini içermesidir. <http://www.aleviweb.com/forum/showthread.php?t=14539>

192 Köprülü, 1943: 461-464.

Şerh-i Besmele, İzmir, 1985." Hacı Bektâş'ın her iki eseri de 1990 Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniye, Farsçadan çeviren Davut Duman, Ankara, 2004¹⁹³.

Bilindiği gibi, yakın zamana kadar Hacı Bektâş Velî'ye ait olduğu bilinen eserlerin sayısı oldukça azdı. Fuat Köprülü, "**Anadolu'da İslâmîyet**" adlı makalesinde Hacı Bektâş Velî'nin, bir Fâtiha Tefsiri, bir Makâlât'ı, bir de Farisî bir eseri olduğunu kaydeder. Daha sonraki araştırmacıların Hacı Bektâş'a ait olduğunu ileri sürdükleri eserleri ise şunlardır:

- a) **Kitâbü'l-Fevâ'id: İstanbul Üniversitesi'ndeki nüsha** (Tı. 55)'da, anlatım, üçüncü şahıs ağzından verilmektedir. Abdülbâki Gölpinarlı, bu eserin Hacı Bektâş Velî'ye ait olmayıp, Mesnevi, Nefehât gibi bazı tasavvuff eserlerden iktibaslarla oluşturulduğunu söyler¹⁹⁴.
- b) **Fâtiha Sûresi Tefsiri:** Hacı Bektâş Velî'nin böyle bir eseri bulunduğunu ilk defa Fuad Köprülü haber vermiştir¹⁹⁵. Ancak o da, Bahâ Sa'id Bey'in verdiği mâlumâta dayanır. Bahâ Sa'id Bey, sonradan yanan Tire Kütüphanesi'nde Hacı Bektâş'a ait bir Tefsir-i Fâtihâ olduğunu söylemiştir. Prof. Dr. Esad Coşan ise, "Tire Kütüphanesine gittiğini, fakat eserin ne nüshasına ne de eserle ilgili bir kayda rastlayamadığını" belirtmektedir. Mutasavvıfların bilhassa Fâtihâ, Yâsîn-i Şerif Tefsiri gibi birtakım tefsirler yapmaları Hacı Bektâş'ın da böyle bir eseri bulunabileceğini muhtemel kılıyor¹⁹⁶.

c) **Şathiyye:** Hacı Bektâş Velî'nin iki sayfa kadar tutan bir şathiyyesi

193Sezgin, 1996: 1;Coşan, 1971: XL, XLI, XXXVII-XXXVIII;Bkz. Öztürk, 1995: 100-101;Bolay, S.Hayri, "Hacı Bektâş Velayetnâme'sinde İbadet Unsurları", **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)**, Ankara, 1999, s.83-91;Ocak, 1992: 212-213;Fıglah, 1994: 159, 160, 161;Gölpinarlı, Abdülbaki, "Bektâş" Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, II. Baskı, C.VI, İstanbul, 1968, s.33;Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli, **Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Vakfı Yay: 1**, Ankara, 1989, s.46-48;"Bektâşilik" Maddesi, **Meydan Larousse**, II, İstanbul, 1969, s.249;Ocak, A. Yaşar, **Bektâşi Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983, s.5;Bkz. Ocak, 1992: 212-213;Melikoff, 1988: 100-108;Kırs. Ocak, A. Y., "Hacı Bektâş-ı Veli" Maddesi, **TDV, İ.A.**, C.XIV, İstanbul, 1994, s.457;Yılmaz, 1995: 169-174;Ocak, 1995: 113;Sovyer, 1996: 111;Banarlı, N. Sami, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1987, s.294-295.

194 "Bektâş" Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, 1974.

195 Bkz. Köprülü, 1338-1341 (1925): 86.

196 Güzel, 1994: 18.

olduğunu yine Abdülbaki Gölpınarlı nakletmektedir. 1680 yılında Enverî mahlaslı Hurûfî¹⁹⁷ ve Nakşî bir müellif tarafından nazım ve nesir karışık olarak "Tuhfetü's-Sâlikîn" adıyla şerh edilen bu eserin yeri bilinmiyor. Bu konuda, Türk Ansiklopedisi'nin "Bektâş" maddesinde sınırlı bilgi veren A.Gölpınarlı, eserin bulunduğu yeri zikretmemiştir¹⁹⁸.

d) Hacı Bektâş'ın Nasihatleri: Hacı Bektâş Velî'ye ait nasihat ve vasiyetler, bir nüshası Hacı Bektâş İlçesi Halk Ktp. No:29'da kayıtlı olan ve Dedemoğlu tarafından yazılan "**Akâid-i Tarîkat**"ı müteakiben kaydedilmiştir. Nasihatların İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. No: 891'de kayıtlı "**Mecmuatü'r-Resâil**" içinde eksik olarak bulunduğu da bilinmektedir. Bu nasihatlerin gerçekten Hacı Bektâş'a ait olup olmadığı konusunda kesin bir delil bulunmamaktadır¹⁹⁹.

e) Makâlât: Prof. Dr. Esad Coşan tarafından neşredilen Makâlât'ın aslı Arapçadır. Velâyetnâme'de "**Said Emre'nin Makâlât**"ı Türkçeye çevirdiği söylenir. Oldukça zengin bir nüsha özelliğine sahip olan bu eserin manzûm ve mensur olarak kaleme alınmış nüshâlârı da bulunmaktadır. Çeşitli dinî ve tasavvufî meselelerin çok açık bir şekilde ele alındığı bu eserin asıl önemli özelliği, Hacı Bektâş Velî'nin şimdiye kadar tanıtıldığı gibi Şîî-Batınî bir kişilikte olmayıp, aksine İslâm şeriatına bağlı bir mutasavvıf olduğunun açıkça gösterilmesidir²⁰⁰.

iii. Ahilik:

Ahiler²⁰¹, Orta sınıf dediğimiz, toplumun serbest meslek sahipleri ile kalabalık esnaf zümresini bünyesinde toplayan bir sosyal dilimdir. Esnaf

197Hurufîlik ise, harflerden dinî anlamlar çıkaran bir tarikattır. Hurufîlik, XVI. Yüzyılın sonlarında İranlı Fazlullah tarafından kurulmuştur. Kökleri eski Hind-İran, Mısır'a kadar uzanan Bâtınî mezheptir. Bkz. Hañçerliođlu, 1975: 252, Gölpınarlı, Abdubaki, **Hurufîlik Metinler Kataloğu**, Ankara, 1973, s.19-20.

198 Güzel, 1994: 19.

199 Güzel, 1994: 198.

200 Köprülü, 1943: 461-464;Anadol, 1994: 20;Coşan, 1971: XXIII-XXV, 200;Sezgin, 1995: 41;Sezgin, 1996: 7, 8, 41-42;Bayram, 1994:470;Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi ile Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ı Arasındaki Benzerlikler", **Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1982, s.33.

201 Gülensoy,Tuncer, "Ahî mi Akî mi?", **G.Ü. I. Ahî Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu 12-13 Ekim 2004**, Kırşehir,Cilt:1, Kırşehir 2005, s.451-452.

zümresinin başta gelen mesleği "**debbağlık**"²⁰² ve "**kirişçilik**" idi. Memleketin sathına yayılmış olan büyük şehirlerinden başka, küçük şehirlerdeki ve köylerde bulunan esnafı da içinde toplayan ve kasabalar (**bucaklar**)'daki esnafı da bünyesinde cem eden Ahilik, meslekî, dinî ve tasavvufi sistem ve ilkeleri ile memlekette asayişini temin eden, icabında şehirlerin müdâfaasına karışan, devlet idâresine el atan hazır bir kuvvetti. İktidar ile halk arasında denge kuvveti idi²⁰³.

Ahî Evran tarafından, XIII. asırda kurulan ve meslekî bir hüviyete sahip olan Ahîlik, Anadolu'da meslekî eğitimin, sanat eserlerinin ve kültürel hayatın gelişmesine önemli katkıları olmuş bir tasavvuf zümresidir. XVIII. yüzyıla kadar "**Ahîlik**", XX. asrın başlarına kadar ise "**gedik ve lonca**" adıyla faaliyet yürüten esnaf teşkilâtları cemiyetin iktisâdî hayatını tanzimde önemli roller üstlenmiştir. Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin güçlenmesiyle beraber yerleşen esnaf teşkilâtı, sadece esnaf yetiştirmiyor, ayrıca ideal insan tipinin oluşturulmasında da büyük rol oynuyordu. Ahiler, dinî bütün, üstün ahlâklı, çalışmayı seven, cömert ve idealist insanlardı²⁰⁴.

Meslek örgütlenmesi, Ahiler arasında birlik ruhu ve dayanışma sağlıyordu. Böylece şehir ve kasabalarda bir sosyal güç durumuna gelen Ahiler bazı siyâsî olaylara da karışabiliyorlardı. Nitekim Selçuklu yönetimi zayıflayınca, Ankara ve çevresinde siyâsî hâkimiyet kurdular. Ahilik her ne kadar şehir ve kasabalarda faaliyet yapan bir kuruluş ise de sınır boyu kültürü içinde de etkisi vardı. İlk Osmanlı hükümdarları, Ahi ileri gelenleri ile devamlı münâsebet kurmuşlardır. Ahîlik kurumunun anlaşılabilmesi ve onun toplumsal hayatta nasıl bir fonksiyon üstlendiğini ortaya çıkarabilmek için ilk önce Ahî kelimesinin kaynağı ve tarihi gelişim içerisinde kazandığı anlamlar

202 Dokumacılık; İlk kuruluşta dokumacılık ve dericilik (debbağlık) geçerli iş olduğundan Ahi Evren ilk olarak debbağlık loncasını kurarak loncanın şeyhi olmuştur. Bkz. Çetintaş, M., Prof. Dr. Hasibe Maziçoğlu ile Söyleşi, **Türk Dil Kurumu, Ağustos, 2004**.

203 Köprülü, 1993: 387.

204 Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Ankara, 1974, s.51-52; Güllülü, Sebahattin, **Ahi Birlikleri**, İstanbul, 1977, s.18; Köprülü, 1993: 212-213; Özköse, Kadir, Anadolu'da Cömertlik ve Kardeşlik Teşkilatı Ahilik, http://www.ankarakad.info/toplum_read.asp?18; Gölpinarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", **İ.Ü.İ.F.Mecmuası**, C.11, İstanbul, 1950, s.6; Bayram, Mikail, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Konya, 1991, s.3-4-6; Taeschner, Franz, "İslâm Ortaçağında Futuvva Teşkilâtı", **İ.Ü.İ.F. Mecmuası**, C.XV/1953, s.3-32; Köprülü, 1338/1922: 188-221.

üzerinde durmak gerekir.

Ahî kelimesinin kaynağı ile ilgili birbirinden tamamen farklı iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre; Ahî kelimesinin kaynağı Türkçe olup, **"akı"** kelimesinin Anadolu'daki söyleniş tarzından doğmaktadır. Ahî, kelimesinin Türkçe olduğunu ileri süren araştırmacılara göre Ahî, kelimedeki **"k"** harfinin **"h"** olarak telâffuz edilmesinden ileri gelmektedir. Nitekim Anadolu'da **"k" harfinin "h" ve "ğ"** şeklinde telâffuz edildiği bilinmektedir²⁰⁵. Örnek olarak, okumak, bakmak yerine okumak, bahmah veya okumağ, bakmağ denilmektedir. Buna göre Ahî kelimesi **"cömert, eli açık"** anlamlarına gelen **"akı"** kelimesinin **"h"** sesi ile okunmasından türemiş ve terimleşmiş bir kelimedir. Ahî kelimesinin reisler (başkanlar, liderler) için kullanılması, onun Türkçe **"akı"** kelimesindeki ses değişikliğiyle oluştuğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Nitekim Ahî kurumunda reislere Ahî, diğerlerine fetâ, fityan denilmektedir²⁰⁶. Ahî kelimesini araştıranların bir kısmı ise; kelimenin Arapçadan Türkçeye geçtiğini ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre Ahî, **"erkek kardeş"** anlamına gelen **"ah"** kelimesinin sonuna birinci tekil şahıslar için kullanılan ve sahiplik ifâde eden **"ye"** zamirinin bitişmesinden oluşan bir kelimedir. Ahî kelimesi bu haliyle **"kardeşim"** anlamındadır. İkinci görüş benimseyenlerden biri olan Hüseyin Kâzım Kadri, Ahî kelimesinin Arapça olduğunu şöyle açıklamaktadır: **"Ahî, Arapça isim, Ahû yerinde "ahî" kardeş, birader, yar, dost, cemi (çoğul) "ihvan" kardeşler, dostlar, bir tarîkata ve mesleğe tâbi olanlar"**²⁰⁷. İbn-i Battuta'dan öğrendiğimize göre; **"Ahî; evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi olan gençlerle, diğerlerinin (herhalde bekâr olmayanlar) kendi aralarında bir topluluk meydana getirerek, kendi aralarında seçtikleri reislerdir."** Reislerin zâviyeler yapmaları ve bunları tefriş etmeleri gerekir²⁰⁸. Bir de **"Fütüvvet"** kelimesi vardır ki, Anadolu'da, kendine has isim ve özelliklerle yayılmıştır. Fütüvvet,

205 Gölpinarlı, 1950: 6;Ülkütaşır, M. Şakir, "Ahî Kelimesiyle Ahî Evran Hakkında", **Hisar**, 1971, s.95.

206 İbn Battuta, 2004: 7-8.

207Kadri, Hüseyin Kâzım, **Büyük Türk Lûgatı**, C.1, İstanbul, 1927, s.202;Gölpinarlı, 1950: 43, 57, 78;Sarı, Mevlüt, **Türkçe-Arapça Lûgat**, İstanbul, 1982, s.17;İbn Battuta, 2004: 7.

208 Çağatay, 1974: 51-52;Güllülü, 1977: 8.

Anadolu'da, Ahîlik adı ile ve tamamen sufî bir karakterle yayılmıştır²⁰⁹.

Anadolu'da Selçuklular devrinde inkişâf eden ve daha ziyâde-Ahiler-namıyla maruf olan-Fütüvvet Zümreleri-, İslâm âleminin hemen her sahasında göze çarpan Esnaf Teşkilâtı'na merbuttur²¹⁰ ifâdesinden de anlaşılacağı üzere fütüvvet teşkilâtının Türkiye'ye gelmesi Selçuklular zamanında olmuştur. Fütüvvetçilik, X. yüzyılda teşkilâtlanmaya başlamıştır. Fütüvvet kelimesi Arapçadır. Sözlük anlamı tekil olarak "**Fetâ**", delikanlı, yiğit, eli açık, gözü pek, iyi huylu kişi demek olup, çoğul şekli "fityân"dır. Fütüvvet ve bunun yumuşatılmış şekli "**Futüvvi**"; eli açıklık, yiğitlik, gönlü peklik, başkalarına yardım edicilik (diğer gâmlık) yani olgun kişilik anlamına gelir²¹¹.

Ahîlikten önceki fütüvvet-nâmelerle nitelikleri anlatılan fütüvvetçilik, Ahîlikten önce ortaya çıkmış bir kuruluştur. Ancak Fütüvvetçilik, daha kişisel erdemlere ve askerî niteliklere önem verdiği halde; Ahîlik, ilk sıralarda, yani XIII. yüzyıl başlarında, Osmanlıların askerî ve yönetim kurumlarını düzene koymasına dek, hem esnaf ve sanatkâr gibi, hem de devletin askerî güçleri yanında, Abbâsiler yönetimindeki fütüvvetçiler gibi onlara yardımcı olarak görev yapmış bir kuruluştur²¹².

Sonuç olarak, Ahîlik, Türk illerinde yayılmış bulunan "dinî-meslekî" karakterli kurumlardır. Bu birlikler, başta mensupları olmak üzere, insanlar arasında dayanışma ve yardımlaşma kurmaya çalışmışlardır.

iii. i. Ahiliğin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sebepler:

Ahîliğin doğuşunu, Türk tarihinin derinliklerinde ve İslâm dininin

209 Taeschner, F., İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri, **Bel: XXXVI**, Ankara, 1972, s.142.

210 Köprülü, 1972: 386.

211 Gölpinarlı, 1950: 6; Parmaksızoğlu, İbn Battûtâ Seyahatnâmesinden Seçmeler, İstanbul, 1971, s.7-8; Kadri, 1927: 202; Sarı, 1982: 17; Akkutay, Ülker, **Enderun Mektebi**, Ankara, 1984, s.19.

212 Çağatay, 1974: 3-4.

esaslarında aranması gerektiğini ifâde eden bilim adamlarının yanı sıra²¹³, bazı araştırmacılar da Ahîlerin Bâtıniler ve gulât-ı şia (aşırı Şii fırkalar) gibi Ehl-i Sünnet'e aykırı bir yol tutmadıklarını söylemektedirler²¹⁴. Burada özellikle belirtmeliyiz ki, ahî kelimesinin anlamında olduğu gibi Ahîlik kurumunun Türk kurumu mu, yoksa Arap, Fars ya da Avrupa-Bizans kökenli bir kurum mu olduğu tartışılmalı²¹⁵ da, bu kurumun fütüvvet teşkilâtının devamı olduğu ya da fütüvvet teşkilâtıyla aşırı benzerlikler taşıdığı ortak görüşler arasındadır. Ancak her ne kadar bu iki kurumun da ortak özelliklerinin bulunduğu belirlense de, örgüt fonksiyonları bakımından bunların iki farklı kurum olduğu da bir gerçektir²¹⁶.

İslâmîyet'ten önce Türkler arasında seçkin kişiler olarak görülen Ozan ve Kam'larla, İslâm evliyâları ve dervişleri, toplumsal konumları açısından birbirine yakın kişilerdi. Olağanüstü güçlere sahip ve gâipten haber verdikleri kabul edilen kamlar ile İslâm evliyâları birbiriyle rahatlıkla kaynaştılar. Bu rahatlığın temelinde, İslâmîyet'in emrettiği cihat ile Türklerin savaşçılık eğilimleri arasındaki güçlü ilişkiydi²¹⁷. Türklerin İslâm'dan önceki ahlâk değerleri, onları İslâm'a yaklaştırmaktaydı. İyiliği, doğruluğu öğütleyen bu değerler, İslâm'ın güzel ahlâk kurallarına uygundu. İslâmîyet'in din olarak Türkler tarafından kabul edildiği sırada, sınır boylarını dolduran ribâtlar, mücahid dervişlerin faaliyet üsleri olmuşlardı. Bu merkezler, tasavvufun Türkler arasında yayılmasını kolaylaştırmıştır. Yeni yaşayış tarzı, Türk'ün karakterine uygundu. Bu sebeple İslâm'ı benimseyen Türkler, "**Derviş-gâzi**" kimliğine bürünüyorlardı²¹⁸. Ahmed Yesevî gibi mutasavvıfların fikirlerini Türkçe ile ifâde etmeleriyle, Ahi birlikleri, büsbütün kuvvetlenmiş ve kitleleri harekete geçirecek güce erişmişlerdir. Selçuklu döneminde, devletin ileri gelenleri ve mutasavvıflar tarafından Anadolu, savaşçı ruha sahip Derviş-gâzilere ve göçebelere hedef olarak gösterilmiştir. Nişâbur'a gelen kalabalık

213 Acet, Mehmet, "Ahî Evran Esnaf Bayramı", **Ahîlik Yolu**, Yıl 1, Sayı 7, Eylül 1986, s.3.

214 Tonbuş, Nazmi Ahiler II, Ahilik Nasıl Bir Teşekküldür, **Çorumlu**, Sayı 39, 1 Ağustos 1943, s.9/1155.

215 Çağatay, 1974:21,24.

216 Çağatay, 1974:21,24.

217 Turan, 1969: 14.

218 Köprülü, M.Fuat, "Abu İshak ve Kazruni ve Anadolu'da İshaki Dervişleri", **Bel**:33, Ankara, 1969, s.223, 234; http://www.ahilik.gen.tr/kavram/ortaya_cikis.html

bir Oğuz kütlesi, İbrahim Yınal Bey'e yurtsuzluktan ve geçim sıkıntısından şikâyet edince, Selçuklu Beyi onlara şu öneride bulunmuştur: **"Memleketim sizin oturmanıza kifâyet edecek kadar geniş değildir. Bu sebeple doğrusu şudur ki, Rum (Anadolu) gazâsına gidiniz, Tanrı yolunda cihat yapınız ve ganimet alınız, ben de arkanızdan gelip size yardım edeyim²¹⁹"**. Bu teşvik sonucunda, içerisinde her toplum kesitinden (esnaf, tüccar, din âlimi) insanın bulunduğu kitleler, Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi başlatmışlardır. Göç dalgaları kısa zamanda insan seline dönüşmüştür. Gerek ilk göç döneminde ve gerekse Moğol İstilâsı'nın etkisiyle meydana gelen XIII. ve XIV. yüzyıllardaki ikinci göç dalgasında Anadolu'ya gelenlerin büyük bir kısmını Türkmenler oluşturmuşlardır²²⁰. Özellikle ikinci göçte, Anadolu'ya çok kalabalık bir sufi kütlesi gelmiştir. Oğuz Türkleri'nin Anadolu'yu fethettiği asırlarda tasavvuf merkezli hayat tarzı, etkin ve yaygın bir biçimde İslâm dünyasının her tarafını kaplamıştı. Kuvvetli siyâsî bir merkeziyetin bulunmayışı, hâkimiyetin küçük emirlere geçmesine ve karışıklıkların doğmasına sebep oluyordu. Karışıklıkların mânevî otoriteye dayanan tasavvufî bir yaşam tarzıyla giderilmeye çalışılması, emirlerin ve sultanların şeyhlere yönelmesi ve tarikatların devlet tarafından resmen tanınması gibi sonuçlar doğurmuştur. Tarikatların, sultanların ve devlet hayatı üzerinde etkin rol oynadıkları bir dönem başlamıştır²²¹. Selçuklular güçlendikten sonra Anadolu, Türk ve İslâm kültür merkezî haline geldi. Anadolu Selçukluları da, tekke ve zâviyeler kurdular. Buralarda yetişen dervişler ve şeyhler, Anadolu'da kuvvetli bir tasavvuf fikrinin oluşmasına ortam hazırladılar. Selçuklu sultanlarının, şeyhlere saygı göstermeleri nedeniyle, büyük mutasavvıflar, cihat ve yerleşime elverişli olan Anadolu'ya yönelmeye başlamışlardır²²².

Tasavvuf fikirlerinin Anadolu'ya yerleşmiş olması, Ahiliğin tarikat

219 Turan, 1969: 35.

220 Köymen, M. Altay, *Hacı Bayram Veli Münakaşaları Münasebetiyle*, Ankara, 1950, s.367; Okhan, Mehmet Ali, *Hacı Bayram Veli Münakaşaları Münasebetiyle*, Ankara, 1950, s.36-37.

221 Köprülü, 1976: 197; http://www.ahilik.gen.tr/kavram/ortaya_cikis.html

222 Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, nşr. Tahsin Yazıcı, C.1, 1973, s.12.

görünümünde çok geniş alanlara yayılmasına ortam hazırlamıştır. Bunda, Ahîliğin örgütlenme ve yayılma biçiminin, tarikatlara benzemesinin önemli rolü vardır. Ahîlik, şehirlerde, köylerde, kasabalarda, hatta dağ başlarında, geçitlerde zâviyeler kurarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum, Anadolu'yu gezmiş olan İbn-i Battuta'nın seyahatnâmesi'nde de belirtilmektedir²²³. Anadolu Ahîliğini mistik bir tarikat olarak kabul eden Barkan, şunları yazmaktadır: "Bu mistik tarikat ve teşkilâtın ne büyük bir kuvvet temsil ettiğini, aralarına aldığı halk kütlesini muayyen sosyal nizâmlar için nasıl harekete getirerek zamanlarının olaylarında büyük roller oynamış olduklarını tarih esâsen kaydetmektedir²²⁴."

iii. ii. Ahî Birliklerini Kuran Düşünce:

Sosyal, iktisâdî ve kültürel hayatta çok önemli değişiklikler yaratan yeni hayat tarzına karşı, fertlerin değişik tavır almaları tabîî karşılanı²²⁵. Her köklü kültür değişiminde olduğu gibi, Selçuklu döneminin Anadolu'sunda da yeni hayat tarzına karşı değişik tavırlar olmuştur. Bu tavırları üç ana grupta toplamak mümkündür.

Birinci grubu meydana getiren Türk sultanları ve yüksek tabaka, İslâmî hayat tarzının yerleşmesi ve kökleşmesi için bütün gayretlerini sarf ederek hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorlardı. Bunlar İslâmîyet'e aykırı olan Şamanî inancının hatıralarını canlandıracağı endişesiyle, İslâm'dan önceki tarih ve geleneklerine karşı ilgisiz kalmaktaydılar. "Bundan dolayı meselâ millî an'aneye daha sadık olan göçebe kitleleri arasında vücut bulan Oğuznâme ve Dede Korkut Kitabı istisna edilecek olursa aydın Türklerden, Firdevsî gibi İran tarihini destanıyla ebedileştiren bir kimse değil, Oğuz Destanı'nı bize sadece nakleden bir Türk râvisi (meçhul) bile çıkmamıştır"²²⁶. İlk zamanlarda Türk sultanları, gerek siyâsî hâkimiyetin sembolü olmak ve gerekse

223 İbn Battuta Seyahatnâmesi, (Çev. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul, 1971, s.16-19.

224 Barkan, 1942: 283.

225Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, 1000 Temel, İstanbul, 1971, s.159.

226 Turan, 1969: 12.

şehirlerde oturan Müslüman Türkleri İslâmî esaslara göre idâre etmek amacıyla ele geçirilen her şehre, İranlı bir kadı tâyin edip yolluyorlardı²²⁷. Hızla kurulan medreselerde, İran ve Arabistan'dan getirilen İslâm uleması ders veriyorlardı. Devlet tarafından desteklenen bu ulemâ eski göçebe Türk geleneklerine karşı hoşgörüsüzdüler. Hâlbuki Türkler, "İslâmlığı dar ve şeriat kaideleri içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mânâ ile anlayarak"²²⁸, kendilerine izah eden mutasavvıf Türk dervişlerinin telkinleriyle kabul etmişlerdi.

İkinci grubu meydana getiren kitleler, birinci grubun aksine, İslâmî inanç ve hayat tarzından çok, eski göçebe Türk geleneklerine ve Şamanî inançlara bağlıydılar. Yerleşik hayat tarzına uyum sağlayamayan bu kitleler, İslâmîyet'i de bir nevi Şamanizm olarak benimsemişlerdi²²⁹. Bu kitleler devlete karşı çatışmacı bir tavır almışlar ve bütün bir ortaçağ boyunca meydana gelen ayaklanmaların bir sebebi olmuşlardır.

Üçüncü grup ise, İslâm inancıyla Türk geleneklerini kaynaştıran orijinal bir gruptur. Bu gruptakiler devlete karşı tavır almıyorlar, aksine içtimaî huzurun sağlanması için ona yardımcı oluyorlardı. İslâm dininin koyduğu, İslâmî beynelmilelciliği samimiyetle kabul ediyorlardı. Lâkin İslâm'a aykırı olmayan geleneklerine de sıkı sıkıya bağlıydılar, işte bu grup, geliştirdiği Ahîlik felsefesi istikametinde taraftarlarını teşkilâtlandırmak amacıyla, Ahî Birliklerini kurmuş veya geliştirmiştir.

Ahî Birlikleri, köklü kültür değişmelerinin olduğu bir dönemde, birbirlerine karşı çatışmacı tavır alan grupları uzlaştırmak, zayıflayan aşiret bağlarının yerine yerleşik hayat tarzına uygun, koruyucu değerler meydana getirmek, Bizanslılara karşı Müslüman-Türk menfaatlerini korumak ve toplum huzurunun sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Ahîlik, her

---

227 Akdağ, 1974: 13.

228 Turan, 1969: 12.

229 Güllüü, 1977: 64.

şeyden üstün tutulan insanın dünyasında ve âhretinde mutlu olabilmesi için onu bir bütün olarak ele almış ve "insan-ı kâmil" diyebileceğimiz bir ideal tip ortaya koymuştur. Ahî ahlâk kaidelerinden faydalanılarak özelliklerini sıralayabileceğimiz bu insanın görgü kaideleri ile de sosyal hayatı düzenlenmiştir²³⁰.

iii. iii. Ahi Birliklerinin Kaynağı:

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Türk toplumunun sosyal, iktisâdî ve kültürel hayatında çok önemli rol oynayan ahî birliklerinin kaynağını araştıran bazı ilim adamları isim ve biçim benzerliklerine bakarak, bu teşkilâtı Bizans Loncalarının bir devamı veya fütüvvetçiliğin bir kopyası saymışlardır. Ancak, Ahî Birlikleri üzerinde yapılan araştırmalar çoğaldıkça gerçek biraz daha aydınlığa çıkmakta ve bu iddiaların hiçbir temele dayanmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı müesseseleri üzerinde Bizans'ın büyük tesiri olduğu iddialarını "ispat edilmesi gereken bir görüş" değil de "ispat edilmiş bir mesele" gibi görenler, bu peşin hükümlerine paralel olarak Ahî Birliklerini de Bizans Loncalarının bir devamı olarak görmektedirler. Ancak, umumî çerçevede içinde bu iddiaların hiç de doğru olmadığı Fuat Köprülü tarafından ispat edilmiştir²³¹.

Ahî Birliklerini Bizans Loncalarının devamı olarak görenler, Ahî birliklerini Batı Ortaçağının temel birliklerinden biri olan Loncalar "**Corporation**"²³² gibi düşünmektedirler. Bizans Loncaları ile Ahî Birlikleri arasındaki farkların başlıcalarını belirtmek faydalı olacaktır.

-Bizans Loncaları, devlet tarafından bazı kamu görevlerini yerine getirmek üzere kurulmuş meslekî teşkilâtlardır²³³. Ahî Birlikleri ise, devlet otoritesinin dışında kurulup gelişmiştir.

230 Ekinci, Yusuf, **Ahîlik**, Ankara, 1991, s.16; Türkoğan, Orhan, **Türkiye'nin Sanayileşmesi: Dün-Bugün-Yarın**, Ankara, 1981, s.642.

231 Köprülü, 1981: 19.

232Lonca deyiminin Fransızca karşılığı olan ve Türkçe yazımıyla dilimizde de kullanılan korporasyon deyimini sendika (Fr.Corporation ouvriere) anlamında da kullanılır. Uslu, Mustafa, "Ahî Birlikleri ve Loncalar", **Millî Eğitim ve Kültür Dergisi**, Ankara, 1982, s.14.

233 Güllülü, 1977: 64;Ekinci, 1991: 11-12.

-Bizans Loncaları, devletin sıkı denetim ve gözetimi altında çalışırdı. Herhangi bir loncaya üye olabilmek için imparator ya da imparatorun görevlendirmiş olduğu kişilerden birinin onayını almak gerekirdi Loncalara giren bir daha ayrılamamaktaydı²³⁴. Ahî Birliklerinde ise, doğrudan bir devlet denetimi yoktur. Kuruluş yıllarında devlet, ahî birliklerinin yönetimine karışmamıştır. Ahî Birliklerine üyelik serbesttir. Üyeliğe kabul işlemleri teşkilât yetkililerince yapılır ve devlet buna müdâhâle etmez, üyeler de istedikleri zaman teşkilâttan ayrılabilirdi²³⁵.

-Bizans Loncaları yalnız tüccar ve sanatkârları üye olarak kabul ederlerdi. Ahî Birliklerinde ise, Ahilik prensiplerini kabul eden ve işi olan herkes üye olabilirdi²³⁶.

-Bizans Loncaları tarafından üyelerin uyulması için konulacak kaideler siyâsî otorite tarafından tespit edilirdi. Ahî Birliklerinde ise, bu kaideler Ahîlik kaidelerinden çıkartılarak teşkilât yöneticilerine konurdu²³⁷.

-Bizans Loncalarının kast yapısı taşımalarına ve kan grupları haline dönüşmelerine karşılık, Ahî Birlikleri hiçbir zaman kan grupları haline dönüşmemiş ve böylesi birlikler içinde genellikle karşılaşılan kastlaşma eğilimine karşı çıkmıştır. Bizans Loncalarının kastlaşmasını sağlayan önemli bir özellik olarak gözüken, farklı loncalar arasındaki evlilik yasağı ise Ahî Birliklerinde söz konusu değildir²³⁸.

-Ahî Birliklerinde çıraklar, bugünkü tabiriyle tam bir öğrenci muâmelesi görürlerdi. Çırağın mesleğini iyi öğrenememesinden veya kusurlu davranışlarından dolayı ustaya iyi gözle bakılmazdı. Aynı dönemlerde Batı toplumlarındaki usta-çırak münâsebetleri tamamen katı bir bencilliğe ve

---

234 Güllülü, 77: 64.

235 Ekinci, 1991: 11-12.

236 Ekinci, 1991: 11-12.

237 Ekinci, 1991: 11-12.

238 Güllülü, 1977: 65;Ekinci, 1991: 11-12.

çırağın insafsız istismarına dayanıyordu. Çıraklara, ücret karşılığı emeğini kiralayan ve aşağılık insan mânâsına gelen "**hire-ling**" denilirdi.²³⁹

Ahiler sadece zâviye değil, imkânları ölçüsünde mescit ve câmîler de yaptırmışlar, bu tesislerle şehirlerin mahalle adedini arttırmışlar, medreseler kurarak eğitime, kendi işbaşında eğitim sistemleri dışında yardımcı olmuşlardır.

Ahi zâviyelerinde aynı zamanda meslekî-ahlâkî eğitime de önem verilirdi. Ahi sadece iyi bir sanatkâr değil aynı zamanda iyi bir insandır. Fütüvvetnâmelerde Ahilerde bulunması gereken iyi hasletlerle, kaçınmaları gereken fena huylar tek tek sayılmıştır. Ahilerin, her türlü haramdan kaçınması gerekir. Onlar edep ve hayâ sahibi, cömert, bilgili, dürüst, helâl yiyen, ibâdetini aksatmayan v.s. insanlardır²⁴⁰. Meslekî ahlâkları ise halkın özellikle yabancıların onlara olan güvenini artırır. "Aralarında hiç bir fark gözetmeksizin insanlara yardım etmek"²⁴¹, genel prensiplerine bağlı olarak zâviyelerini yolcu ve gariplere açmaları, onları misâfir edip ikramda bulunmaları ise, Ahi ahlâkının, Ahi kültürünün cemiyete yayılmasına hizmet eder. Bütün bu şartlar altında, Ahi zâviyeleri ve işyerlerinin, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli hizmetleri görülen müesseseler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir²⁴².

iii. iv. Ahiliğin Anadolu'da Yayılışı:

Anadolu'daki Ahiler teşkilâtı hakkında en fazla bilgi, XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya gezmiş olan İbn-i Battûtâ'nın "**Seyahatnâme**"sinde vardır. "**Ahiyye-i fityân yani Genç Kardeşler**" unvanı altındaki bu meslekî-tasavvufî teşkilâta yalnız Türkler arasında rastlanıyordu. İbn-i Battuta, Antalya'dan başlayarak, Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milas, Barçın, Konya,

239 Çağatay, 1974: 17;Ekinci, 1991: 11-12.

240Gölpınarlı, Abdulkâki, Burgazî ve Fütüvvet-nâmesi, İ.Ü.İ.F.M., XV, İstanbul, 1955-1956, s.121.

241 Gölpınarlı, 1955-1956: 90.

242 Çetin, 1981: 179.

Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Görele, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop gibi çeşitli Anadolu şehirlerinde ve Altınordu devletine bağlı Azak limanında Ahî zâviyelerine rast gelmiş ve onlara misâfir olmuştur. Bu suretle pek yakından temas ettiği Ahiler hakkında şu mühim bilgiyi veriyor: **"Ahiler Bilâd-ı Rum'da sâkin Türkmen akvamının her vilâyet ve belde ve karyesinde mevcuttur²⁴³."** Anadolu Selçukluları döneminde, Anadolu'da yayılan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda çok önemli rol oynayan Ahiler, sadece şehirlerde değil; kasaba, köyler ve dağ başlarında da faaliyette bulunmuşlardır. Şehirlerde kurdukları tezgâhlar ve iş merkezleriyle devletin iktisâdî ve ticari hayatına hâkim olan Ahiler, dağ başlarında kurdukları derbent ve zâviyelerde de askerî faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Ahilerin ıssız yerlerde kurdukları zâviyelerde gelen-geçene hizmet edildiğini anlatan İbn-i Battuta, buraların masraflarını karşılamak üzere vakıflar kurulduğunu da bildirmektedir²⁴⁴.

Bu örgütlenme şeklinin, Anadolu'ya göç döneminde kurulan Ribât örgütlerinden kaynaklandığı sanılmaktadır. İbn-i Battuta'nın tanımladığı zâviye tipi ve bu zâviyelerde gösterilen faaliyetler daha önce ribâtlarda gösterilmiştir²⁴⁵. İlk Müslüman Türk devletlerinin tasavvuf cereyanlarını desteklemeleri ve Derviş-gâziler için tekke, zâviye ve ribât inşâ etmeleri, bu yaşantının yaygınlaşmasını kolaylaştırıyordu. Fuad Köprülü: "Şark İslâm dünyasına yeni bir nizâm getiren Selçukîler zamanında yeni ribâtların yapıldığını görüyoruz. Eskiden de olduğu gibi, büyük ve zengin ribâtlar, bilhassa hükümdarlar, prensler, büyük devlet adamları, büyük tâcirler tarafından yaptırılıp vakfediliyor ve masraflarını karşılamak üzere ehemmiyetli emlâk ve arazi tahsis olunuyordu",²⁴⁶ der. Türk devletlerinin tekke, zâviye ve ribâtları benimsemelerinin, bunların sayılarının hızla artmasına dayanak oluşturduğu söylenebilir. Devletin desteğiyle gelişen ve

243 Köprülü, 1981: 210; Turan, Namık Sinan, Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci, ibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap52/5.doc

244 İbn Battuta, 2004: 61.

245 Köprülü, 1952: 275.

246 Köprülü, Fuat, "Ribât", V.D., C.II, Ankara, 1942, s.273.

çeşitli isimlerle anılan bu kurumlar, başıboş bırakılmamış; devletin denetimi ve kontrolü altına alınmışlardır. Tekke, zâviye ve ribâtlar devletin gösterdiği doğrultuda faaliyet göstermişlerdir. Bu merkezler zamanla devlet için sosyal yardım, imâr faaliyetleri ve askerî üsler rolünü oynar duruma gelmişlerdir. Birer kültür ve eğitim yuvası olarak devletin genel amacına hizmet etmişlerdir²⁴⁷.

Anadolu'ya gelen Türklerin çoğunlukla göçebe ve yarı göçebe olduklarını ve bu sebeple daha çok köylerde yaşadıklarını biliyoruz. Göçebe Türklerin yerleşik hayata geçişlerinde "**Ahi**" ve "**Bacı**" teşkilâtının önemi küçümsenmeyecek ölçüdedir. Bilindiği gibi şehir hayatı, genellikle bir meslek sahibi olmayı icap ettirir. Ahi teşkilâtı, Türkleri bir meslek sahibi, özellikle bir sanat sahibi yaparak onların şehir hayatına geçişini ve bu hayata uyumunu sağlamıştır. Moğollar, Kayseri'yi işgal ettikleri zaman, Kayseri'de bir debbağlar çarşısı, bir örgücüler mahallesi, bakırcılar çarşısı bulunuyordu ve buralar Ahiler ve Bacıların iş yerleriydi²⁴⁸. Bunun gibi birçok şehir ve kasabada Ahi işyerlerinin bulunduğu dâir pek çok kayıt vardır, işte bu iş yerleri, Türklerin yerleşik hayata geçmelerini ve şehirlere yerleşmelerini sağlıyordu. Moğol İstilâsı sonrasında Anadolu'ya göç eden Türk ahâli arasında önemli miktarda sanat ehlinin bulunması, onların, yeni geldikleri Anadolu'da, yerli Hıristiyan esnaf ve sanatkârlar ile rekabet etmelerini icap ettiriyordu²⁴⁹.

Ahi teşkilâtı büyük bir meslekî dayanışma ve fütüvvette hâkim olan disiplin şuurunu hareket ediyordu. Bu anlayışın hâkim olduğu esnaf teşekkülleri de gayr-i Müslim sanat erbabı karşısında tekelci bir zihniyetle faaliyet gösteriyorlardı. Böyle olunca Müslüman olmayan esnafın gittikçe güçlenen Ahi birlikleri karşısında tutunması imkânsızlaşıyordu. Böylece Hıristiyan esnafın sanat hayatlarını ancak bu birlik içinde sürdürebileceği

---

247 Ocak, 1971: 20.

248 İbn Bibi, 1956: 527.

249 Çetin, 1981: 170.

gerçeği ortaya çıkıyor. Muhtemeldir ki böyle bir tercihle karşı karşıya gelen Hıristiyan esnaftan pek çok kimse, Müslüman olmadan Ahi olunamayacağını bildiği için, ihtidâ etmiş ve iktisadî varlıklarını ancak bu yolla koruyup srdrebilmiřlerdir²⁵⁰.

İlk zamanlarda hükümdârlarının bekçileri gibi görünen Ahi'ler, hükümetin zayıf düşmesinden sonra esnaf kurumlarını korumak suretiyle dayanmış ve bir nevi tarikat birliği meydana getirmişlerdir. İbn- Battuta bu teşekküllerin, Anadolu'nun hemen her şehir ve kasabasinda bulunduğunu yazmaktadır. Bunlar, Ahi adını verdikleri başlarının yönetimi altında; zorbaları yok etmek, yabancılara, gezgin ve misfirlere zâviyelerinde, ziyfetler vermek, trk ve oyunlarla, temiz bir şekilde hoş vakit geçirmek, her hususta yardımlarda bulunmakla kendilerini görevli sayıyorlar, sıkı bir düzen, disiplin ve kuvvetli bir bağlılık içinde yařıyorlardı²⁵¹.

İşte, bu Ahiler, içlerinde birçok kadılar, müderrisler de bulunun Ahilik teşkilti herhangi bir esnaf topluluğu değil, o teşkilât üzerine istind eden, akidelerini o vasıta ile yayan bir tarikat sayılabilir.

---

250 etin, 1981: 171.

251 Soykut, 1971: 80.

IV. BÖLÜM

SOSYAL ZÜMRELER

Anadolu'ya yönelen seyyidler, şeyhler, dervişler ve burada yaşamakta olan âlimler, kadılar ve müftüler toprağa yönelmekteydi. Birçoğunun vakıf yurtlukları vardı ve topraktan gelir sağlıyorlardı. Ankara yöresindeki köy adları burada din adamlarının yaşadığını ve buraların bir zamanlar din adamı ve şeyhlerinin mülkü olduğunu göstermektedir. Sofular, Şeyhler, Kırşeyhler, Takişeyhler, Dedeler, Alışeyhli, Seyyidabdallar, Hazırlar vb²⁵².

İlim, sanat ve tarikat mensuplarının devletin himâyesine mazhar olmalarının yanında, medrese, zâviye vesâir dinî kültürel müesseselere tahsis edilen vakıflardan onlara daimi maaşlar bağlanıyordu²⁵³. Âlimlere, şeyhlere ve seyyidlere sultanların gösterdiği iltifât ve itibârın benzerini onlara üst düzey idâreciler de gösteriyordu. Bilhassa Celâleddin Karatay'ın, şeyhlere ve âlimlere ilgisi ve onlara sağladığı maddî destek kaynaklarda takdir edilmektedir²⁵⁴. Muineddin Süleyman Pervâne'nin, tasavvufi çevrelere olan ilgisi Mevlevî kaynaklarında defaatle bahsedilmekte, Moğol idârecilerinden birkaçının da bu minval üzere hareket ettikleri ve bu davranışlarıyla halkın takdirini kazandıkları bildirilmektedir²⁵⁵. Âlimlerin ve şeyhlerin üst düzey idârecilerden gördüğü itibâr ve iltifât²⁵⁶, Türkiye Selçuklularının inkırazından sonra ortaya çıkan Beylikler döneminde de devam etmekteydi²⁵⁷.

Anadolu topraklarının Türkleşmesi ve Müslümanlaşması hususunda şeyhlerin önemli bir fonksiyon icrâ ettikleri muhakkaktır. Anadolu'ya, özellikle, XIII. yüzyıl başlarından itibâren vuku bulan göçlerde değişik tasavvuf mekteplerine bağlı Sünnî veya Batınî derviş grupları gelmişlerdi²⁵⁸. Bunlar,

---

252 Gordlevski, 1988: 136.

253 Turan, 1988: 58.

254 **Anonim Tarihi Ali Selçuk**, nşr. F. N. Uzluç, Ankara, 1952, s.34.

255 Aksarayî, 1944: 98; **Anonim Tarihi Ali Selçuk**, 1952: 84 vd.

256 **Anonim Tarihi Ali Selçuk**, 1952: 34.

257 İbn Battuta, 2004: 208; Ö. L. Barkan, 1952: 29.

258 Yinanç, M. H., Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, **Anadolu'nun Fethi**, İstanbul, 1944, s.172.

fethedilen topraklarda yerleşiyor ve zâviyeler açıyorlardı. Mâverâünnehir, Harezm, Horasan, Azerbaycan ve Suriye'den göç eden bu dervişler ve şeyhlerin çoğunluğu Türk olmakla beraber, İran veya Arap asıllı olanlar da vardı²⁵⁹. Kübrevîlik, Suhreverdîlik ve Melâmîlik gibi yüksek zümre tarikatlarına mensup olan şeyhler, Konya, Kayseri ve Sivas gibi büyük kültür merkezlerine yerleşiyorlardı. Çoğu defa bizzat devlet eliyle tâyin edilen şeyhlerin görevleri; zikir ve fikre devamla, gelen yolcu ve dervişlere ihtimam göstermek ve de devletin bekâsı için duâ etmekte²⁶⁰.

Moğol tahakkümü sonrası dönemde Selçuklu Türkiye'sinde kaleme alındığını tahmin ettiğimiz "**Fustatu'l Adâle**"²⁶¹ isimli Risâlenin müellifi, ülkedeki birçok Batinî faaliyetlere rağmen şeriat ve eski şeyhler yolunda birçok insanların bulunduğunu, bunların duâ ve himmetlerinin ganimet bilinerek beytülmal'den desteklenmelerinin gerekli olduğunu tavsiye etmektedir²⁶². Bu geleneğe uygun olarak gerek sultanların ve gerek üst düzey devlet yetkililerinin şeyhlere ve dervişlere karşı tutumları fevkalâde müsâmahakâr olmuştur. Âşık Paşazâde eserinin yalnız bir yerinde, Anadolu'nun dinî ve iktisadî hayatında önemli yerleri bulunan ve bu ülkenin İslâmlaşmasında hizmetleri gecen dört zümreden bahsetmektedir. Bunlar; Gâziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rum, Bâcıyân-ı Rûm ve Abdâlân-ı Rûm'dur²⁶³. Meslekî-iktisadî yönleri ağır basan Ahilerden biraz önce bahsettiğimiz için, burada, diğer üç kuruluşun İslâmlaşmaya tesiri üzerinde durmak istiyoruz.

i. Gâziyân-î Rum:

Türkler, Müslüman olmadan önce kahramanlık hisleri ile dolu cengâver bir millet olarak bilinmektedir. Bu hayatın canlı bir ifâdesi olan "**alp**" kelimesi, de, eski ve yeni birçok Türk lehçelerinde kahraman, cesur, yiğit mânâlarında,

259 Babinger, F.-Köprülü, F., *Anadolu'da İslâmiyet*, çev: Ragıp Hulusi, Haz. Mehmet Kanar, İstanbul, 1996, s.48.

260 Ocak, 1978: 255.

261Bkz. Turan, Osman, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustatu'l-adale fi Kavâidi's-saltana", *Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s.532-533.

262Turan, Osman, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustatu'l-adale fi Kavâidi's-saltana", *Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s.252; Bayram, Mikail, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*, İstanbul, 2008, s.205; *Âşıkpaşazâde Tarihi*, nşr. Ali Beğ, İstanbul, 1332, s.222.

263 Barkan, 1952: 279-353; Çetin, 1981: 110.

bazen isim bazen sıfat ve unvan olarak kullanılmıştır. Müslüman olduktan sonra İslâm'ın cihâd idealini kendi yaşayış ve anlayışlarına uygun bulan ve benimseyen Türkler, bu yeni hayatın şevkiyle alp kelimesine yeni bir muhtevâ kazandırmış ve onu bazen Müslüman cengâver mânâsına yalnız, bazen de onun yerine dinî mahiyetteki gâzi lâkabını kullanmaya bağlamışlardı.

Anadolu'nun ilk fetih yıllarından itibaren Türklerde başlıca dinî hislerle kahramanlık hisleri galebe halinde bulunmuş ve bu hislerin şevkiyle de eski alplık anlayışını taşıyan kahramanlar ayrıca Anadolu'nun fethi yanında İslâmlaştırılması gibi dinî ideallerden de vazgeçmemişlerdi. Ekseriyâ tasavvufî şekiller altında tecelli eden bu dinî hisler, Ermeni, Gürcü, Bizans ve Haçlılarla yapılan sürekli mücâdeleler yüzünden Anadolu insanını tekkelere ve mescitlere kapanmaktan çok, uçlara, düşmanla cihat yapılabilecek yerlere, sevk etmiş, böylece ta başlangıçtan itibaren Selçuklu Türkiye'sinde dinî-askerî mahiyette yeni bir teşkilât ortaya çıkmıştı²⁶⁴. Âşık Paşazâde'nin Gâziyân-ı Rûm, başkalarının Alp-Erenler dediği zümre, işte bunlar olup, böyle bir içtimaî-dinî zarûretin neticesi olarak varlığını uzun süre sürdürmüş, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu sırasında da bunların önemli hizmetleri görülmüştür.

Aslında Gâziyân-ı Rûm'un temelleri ilk fetih yıllarında atılmıştı. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin, burada yaptıkları savaşları din uğruna yapılan gazâlar olarak değerlendirmeleri ve Anadolu'yu İslâmlaştırmayı hedef olarak almaları, daha Tuğrul Bey ve Alp Arslan devrinde Anadolu fetihlerine iştirak eden Selçuklu komutanlarına "gâzi" unvanının verilmesine sebep olmuştu. Anadolu'da, teessüs eden ilk Türk devletlerinin kurucularından, Mengücek Gâzi (473-512/1080-1118) ve Danişmendoğlu Melik Ahmed Gâzi (463-498/1071-1105) gerek Malazgirt Zaferini takip eden ilk yıllarda gerek daha sonraları, bu gazâ anlayışı ile Gürcüler, Rumlar, Ermeniler hatta Haçlılarla harb etmiş, bu sebeple de kendilerine "Gâzi" unvanı verilmişti,

²⁶⁴Köprülü, Alp, İ. A., C.I, İstanbul, 1950, s379-384; Köprülü, 1981: 216.

özellikle Melik Ahmed Gâzi hakkında ortaya çıkan Menkâbeler, onun İslâmlaştırma faaliyetlerinin, Anadolu halkı tarafından nasıl değerlendirildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Zirâ Anadolu'da ilk kurulan ve Anadolu'yu fetheden devletlerarasında, bilhassa Danişmendoğulları Devleti, gâzilik ruh ve şuuru ile teessüs etmiştir²⁶⁵.

XIV. yüzyıl ilk yansında yaşayan meşhur Türk şâiri Âşık Paşa (732/1332) da Alp-Eren olmak için dokuz şartın lüzumundan bahsediyor ki bunlar Gâziyân-ı Rûm'un faaliyet ve hizmetlerini göstermektedir. Bu dokuz şart:

"Kuvvetli bir yürek yani şecaat, pazı kuvveti, gayret, iyi bir at, husûsi bir elbise, yay, iyi bir kılıç, süngü, uygun arkadaş "olarak sıralanmıştır²⁶⁶.

Öyle anlaşılıyor ki bu vasıfları taşıyan alplar veya gâziler, İslâm'ın cihâd anlayışını uçlarda en iyi şekilde temsil eden zümreler olarak faaliyet gösteriyor ve Anadolu topraklarının İslâmlaşması ve Türkleşmesi hususunda, hem yeni topraklar fethetmek ve buralara Müslümanların yerleşebilmeleri için zemin hazırlamak, hem uçlarda gayr-i Müslimlere İslâm'ı telkin etmek ve Müslüman olmalarını sağlamak suretiyle, önemli hizmetler ifâ ediyorlardı²⁶⁷.

ii. Bâciyân-ı Rûm:

İslâmîyet'in kabulünden önce Türklerde kadının aile ve toplum içindeki mevkii ve rolü son derece önemliydi. İslâmîyet'in kabulünden sonra da Türkmen kadınlar, bu millî ve aslî karakterlerini devam ettirmişlerdir. Anadolu'ya gelindikten sonra Türkmen kadınları iş hayatından kopmamış ve bir takım etkinliklerde bulunmuşlardır. Anadolu sûffî grupları incelenirken bazı

²⁶⁵Bayram, Mikail, "Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser, Keşfü'l-Akabe", İ.Ü.E.F., İTEN Dergisi., C.VII, Cüz: 3-4, İstanbul, 1979, s.279.

²⁶⁶ Köprülü, 1981: 208.

²⁶⁷ Çetin, 1981: 142.

kadın tekke şeyhlerine rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna rastlayan yıllarda bir takım hanım şeyhler, Kütahya Od Yakan Tekkesi'ni yönetmişlerdir²⁶⁸. Bu devrin kadınları da genellikle, aynı müşterek karakteri taşırlar. Erkekler gibi harp etme, ata binme, ok atma, ava çıkma ve savaşlarda bizzat faal rolü oynamak gibi özellikleri bulunan bu kadınlara "**Anadolu Bacıları**" anlamına gelen "**Bâciyân-ı Rûm**" deniyordu²⁶⁹. Âşık Paşazâde'nin bahsettiği ikinci içtimaî teşekkül olan Bâciyân-ı Rûm, yani Anadolu kadınları teşkilâtıdır. Âşık Paşazâde'nin eserinin yalnız bir yerinde bir tek cümle ile sözünü ettiği ve bir sonraki cümleden açıkça kadınlara ait olduğu anlaşılan bu teşkilâtın mahiyeti hakkında henüz yeterli bilgiye sahip değiliz. Fakat yapılan son araştırmalar Anadolu Bacıları'nın Ahilerle ilgisini ortaya çıkarmıştır. Bektâşî geleneğinde, kadın tarikat mensuplarına "**bacı**" denilmektedir. Hatta tarikat mensubu kadınlar birbirlerine "bacı" derken, şeyhin hanımı da "**Anabacı**" diye anılmaktadır²⁷⁰. İşte Bâciyân-ı Rûm isimli sosyal zümre, içinde buldukları topluma güç ve kabiliyetleri ölçüsünde hizmet eden Anadolu Türkmen kadınlarının meydana getirdikleri bir birliktir. XIII. yüzyılda, Anadolu'da, iktisadî, içtimaî hatta siyâsî önemli faaliyetleri görülen Ahi teşkilâtının kurucusu olan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmûd el Hoyî'nin karısı, Fatma Bacı'nın Bâciyân-ı Rûm'un, kurucusu olduğu ve bunların Ahilerle yakın işbirliği içerisinde bulduklarını tespit eden Dr. Mikâil Bayram'ın araştırmaları ilerisi için ümit verici olmakla beraber, bugün henüz Bacılar Teşkilâtı hakkında kesin bir şey söyleyecek durumda değiliz.

"Bâciyân-ı Rûm" üzerine ilk defa Alman müsteşrik Franz Taeschner durmuştur. Franz Taeschner o günün toplumunda kadınların bir teşkilât kurmuş olmalarını o kadar imkânsız görmüştür ki, bunun bir istinsah hatası veya yanlış anlama sonucu Âşık Paşa-zâde tarafından ortaya atılmış olduğunu kabul etmiştir. Ona göre "**Hâciyân-ı Rûm**" (**Anadolu Hacıları**) veya "**Bahşiyân-ı Rûm**" (Anadolu Sihirbazları veya Ruhanîleri) tabirleri bir istinsah

268Cebecioğlu, 1991: 651;Döğüş, Selahattin, **Osmanlı Devletinin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar** (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri, 1999, s.280-285.

269 Bartold, W.-Köprülü, F., **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara, 1963, s.349.

270 Mustafa, Kara, "Tasavvuf Kültüründe Aile ve Kadın", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I, Ankara 1991, s.354.

hatası sonucu "**Bâciyân-ı Rûm**" olarak yazılmış olabilir. Böyle olunca o devirde Anadolu'da Hacı olmuş Türkmenlerin bir örgüt kurması ve bunlara Hacıyân-ı Rum denmiş olması veya çok eskiden beri Türkler arasında sihirbazlıkla meşgul olan ve kendilerine "**Bahşı**" denilen kimselerin Anadolu'da faaliyet göstermiş ve bir örgüt oluşturmuş olmaları imkân dâhilinde görülmüş oluyor. Z. V. Togan'da, F.Taeschner'in bu iki görüşünden ikincisini benimsemiştir. İlk defa Fuad Köprülü, Âşık Paşazâde'nin "**Bâciyân-ı Rûm**" diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri, Bektâşî rivayetlerle ve başka kaynaklarla da te'yid ederek F. Taeschner'in öne sürdüğü iddiaların hiçbir suretle vârid olamayacağını ve gerçekten Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türkmen kadınların mensup oldukları bir teşkilâtın mevcûdiyetine dikkatleri çekmiştir. Ancak Fuad Köprülü bu teşkilâtın mahiyeti ve çalışmaları hakkında açık bir görüş ortaya atmamıştır. Bu ismin üyeleri kadınlardan müteşekkil bir sofi zümresinin (Kadınlara mahsus bir tarikat) adı olabileceği ihtimali üzerinde de durmakla beraber bu konuda daha kuvvetli bir ihtimal olarak da şöyle demektedir: "Acaba Âşık Paşazâde Bâciyân-ı Rûm ismi altında uç beyliklerindeki Türkmen kabilelerin müsellaah ve cengâver kadınlarını mı kastediyor? Şimdilik akla en yakın gelen te'vil bu görünüyor,"²⁷¹ der.

Ahilerle olan ilişkileri, onların şehirlerde yaşamış olabileceklerini akla getiriyorsa da, yine Ahiler'in şehirlerde daha çok esnaf ve zanaatkârlar, köylerde de Türkmenler tarafından sempati ile karşılanmış olmaları, şehirlerde olduğu gibi kasaba ve köylerde de zâviyelerinin bulunması, Anadolu Bacıları'nın şehirler dışında da teşkilâtlanmış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Bektâşî Menkâbelerinde bahsedilen **Fatma Ana (Kadıncık Ana)** ve faaliyetleri ile eski kayıtlarda Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun, Hacı Fatma, Sume Bacı isimli zâviye müessis veya şeyhlerine rastlanması bu teşkilâtın oldukça yaygın olduğunu ifâde etmektedir²⁷². Eğer uçlardaki silahlı Türkmen kadınlarının, Bacılarla ilgileri varsa durum daha çok

271 Bayram, 2008: 205-294.

272 Gölpınarlı, 1990: 64-65; Barkan, 1952: 302-303, 313, 320, 323; Çetin, 1981: 144; Köprülü, 1981: 213; Barkan, 1942: 302-303.

önem kazanmış olur. Zirâ bu, Bacılar'ın sınırlarda elde kılıç gazâ yaptıkları mânâsına gelir ki oldukça dikkat çekicidir.

Anadolu Selçukluları devrindeki faaliyetleriyle Bacıyân-ı Rûm, kadının toplum hayatında ne denli etkin olabileceği ve topluma neler verebileceğini açıkça göstermektedir. Şu ifadeler Anadolu kadınının duygularına tercüman olmaktadır:

Zehra'nın nutkunu güzel dinleyin
Ey erenler, erler, doğru söyleyin.
Biz doğurmadık mı beyân eyleyin
Sizi irşad eden bu babaları²⁷³.

iii. Abdâlân-ı Rûm:

XIII. yüzyılda, Anadolu'da, tesirlerini daha çok köylerde ve uç Türkmenleri arasında gösteren bazı tasavvuf zümreleri daha vardı ki, diğerleri gibi Horasan Melâmetiyesinden etkilenmekle beraber, bunlar üzerinde yer yer eski Türk hayatının, Şamanizm'in, izlerini görmek kabil oluyordu²⁷⁴. Her türlü metafizik düşünce ve mücerret mefhumlardan uzak çok sade ve basit bir dinî telâkkiye sahip olan köy ahâlisi ile göçebeler arasında yayılan bu dervişler, fikirlerini böyle bir içtimaî muhit içinde daha rahatlıkla yayabiliyorlardı. Türkistan'dan gelen Yesevî dervişlerinin çoğunlukta bulunduğu bu zümrenin arasına ayrıca, Kalenderiye ve Haydariye tarikatı mensupları da katılmış ve böylece, XIII. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da bu dervişler tarafından kesif bir dinî propaganda yapılmaya başlanmıştı. Hatta bu propaganda faaliyetleri Hıristiyan halk arasında da sürdürülerek, Anadolu'nun İslâmlaşmasında önemli ölçüde hizmet etmişlerdi. Âşık Paşazâde'nin, "**Abdâlân-ı Rûm**" dediği teşkilât işte bu derviş zümreleri idi. Böylece "**Abdal**" kelimesi o devirde

²⁷³ Kara, 1990: 163.

²⁷⁴ Köprülü, Fuat, İslâm Sûfî Tarikatlarına Türk-Moğol Samanlığının Tesiri, *İlahiyat Fak. Der.*, XVIII, 141-152, 1970; Akdağ, 1974:339

"**derviş**" kelimesi ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır²⁷⁵.

Eskiden doğu halkı arasında birtakım dervişlere verilen ad olan Abdal kelimesi, dilimize Arapçadan geçmiş olduğu gibi, ifâde ettiği şey de İslâm dininde tasavvufun ve tarikatların başladığı zamanlardan kalmadır ve ayrı ayrı devirlerde hayli değişik mahiyet göstermiştir. "**Abdal**" terimi, bilindiği gibi temelde bir sûfuluk terimidir²⁷⁶. "**Abdal**" terimi, genelde "**derviş**" anlamına gelmekle beraber, daha çok, XII. yüzyıl sonlarından itibâren, bütün Orta Asya ve Orta Doğu'da, tabii bu arada Anadolu'da, muhalif bir sufîlik hareketi olarak ortaya çıkan Kalenderi cereyanına mensup çeşitli zümrelerce kullanılmıştır. Bu cereyan, ünlü Türk sûfisi Ahmed Yesevî'nin kurduğu, Yesevîlik tarikatını da, Horasan Melâmetîliği köküne dayanması sebebiyle, büyük bir ihtimalle içine almış ve böylece bir yandan Yesevîlik ve bundan doğan Haydarîlik şeklinde Asya içlerine uzanırken, öte yandan Orta Doğu'da, Cavlakîlik, Kalenderilik, Vefâlik tarzında teşkilâtlanmışır²⁷⁷.

XIII. yüzyıl Anadolu'su, Kalenderi soflüğün farklı isimler altında teşkilâtlanmasından başka bir şey olmayan, Yesevîlik, Haydarîlik, Cavlakîlik (Kalenderilik) ve Vefâlik tarikatlarına mensup dervişlerin kaynaştığı bir alan oldu. 1240'da meydana gelen büyük bir sosyal patlama olan ünlü Babaî isyanı, bu zümreler tarafından düzenlendi. Sonra bu isyan, yalnızca ehli sünnet ve'l cemaat dışı bir akım şekline dönüşerek XIV. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'ya kaydı ve Osmanlı Beyliği arazisinde, artık kendilerine bundan böyle Rum Abdalları denilecek olan, saydığımız dört zümre mensuplarınca temsil edildi.

Anadolu'da Abdalların başlıca merkezleri Seyitgâzi idi. Abdalların bir kısmı Otman Baba'yı veya Baba Şuca'ı tarikatlarının büyükleri olarak tanırlardı. Âdem'in sünneti diye çıplak gezer, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını

275 Köprülü, 1981: 163-164;Çetin, 1981: 144.

276 Ocak, A. Yaşar, "Türk Folklorunda Rum Abdalları", IV. Milletlerarası Türk Halk kültürü Kongresi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.271, 276;Köprülü, Fuat, "Abdal", Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, 1. Fasikül, İstanbul, 1935.

277 Köprülü, 1935;Ocak, A. Yaşar, Babailer İsyani, İstanbul, 1980, s.35-56;Şeker, 1997: 129-149.

tıraş ederlerdi. Bunlar İslâm şeriatı hükümlerine uymaz ve şeriat ehlerinden hoşlanmazlardı. Muharrem ayında, Kerbelâ şehitlerinin yasını tutarlar, vücutlarında bıçakla yaralar açarlar, sonra büyük bir aşûre ziyâfeti verirlerdi²⁷⁸. Anadolu'da Seyitgâzi'den başka, Ankara'nın Kayaş yöresindeki Hüseyingâzi Tekkesiyle, Yakup Tekkesi de Abdallara aittir²⁷⁹.

Halk arasındaki bir inanışa göre, Abdalların aynı zamanda kırktan çoğu hayatta bulunmazmış, biri ölünce yerine cezbeli insanlar arasından başkası gelirmiş ve "**Kırklar**"a karışacak adamın kim olacağını ancak Tanrı bilirmiş. Dilimizde "**Kırlara karışmak**"²⁸⁰ sözü bu inanıştan kalmış olacaktır.

XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiye'sinin oldukça canlı geçen dinî ve tasavvufî hayatına, yukarıda isimleri geçen meşhur mutasavvıflarla onların etrafında teşekkül eden veya kendilerinin de mensubu bulunduğu tarikatlar hâkim bulunuyordu. Bu tasavvuf zümrelerinden bir kısmı şehirlerde yerleşerek fikirlerini bu muhit içinde yaymaya ve güçlendirmeğe çalışıyorlardı. Mevlevî'ye, Rifâiye, Halvetiyye bu devirde Selçuklu daha sonra Osmanlı şehirlerinde yayılan güçlü tarikatlar idi²⁸¹.

iv. Alpler-Gâziler:

"Alp" kelimesi, eski ve yeni pek çok Türk lehçesinde; "kahraman, cesur, yiğit, zorlu" demektir. **Âşık Paşa**, "**Garibnâme**" isimli eserinde, alp gâzilerin dokuz vafından; "sağlam yürek, bâzû kuvveti, gayret, iyi bir at, kendilerine mahsus giyecek, yay, iyi bir kılıç, süngü ve hemfikir arkadaş" olarak bahseder. İslâm'dan önce Türk Alp'leri, batıya yönelmişler, Orta Asya'dan bir çığ gibi, bir sel gibi ayrılarak; batıda kendilerine yurt, hayvanlarına otlak aramışlardır. Müslüman olduktan sonra bu Türk Alpliği, İslâmîyet'in cihâd ve gazâ mefhumlarının yerleşmesiyle, "Alp-Gâzî ve alp eren"ler adıyla savaşçı

278 Cebecioğlu, 1997: 2, 109.

279 <http://www.kizilbasforum.com/alevilik-nedirinanc-ve-ibadetlerimiz-hakkinda-hersey/10281-alevi-dergahlari.html>

280Kırlara karışmak deyimi, "görünmez olmak" ya da "tamamen yok olmak" anlamlarına gelir. Cebecioğlu, 1997: 89, 149, 157, 159.

281 Çetin, 1981: 144;Köprülü, 1981: 161.

dervişler biçimine dönüşmüştü²⁸². İslâmîyet'in ve Türk-İslâm kültürünün batıya doğru yayılması ve yerleşmesi sağlanmıştır²⁸³. Anadolu'da ebedî Türk devletini kurmak üzere gelen Türkmen akınlarına ruh ve şekil veren, bu Türk dervişleridir²⁸⁴. Türkler, İslâmîyet'i benimsedikten sonra eski Türk destanlarında yüceltilen "alp" tipi, kolaylıkla "**Gâzi**" tipi şekline dönüşmüş ve yeni bir inançla harekete gelen bu yeni insan tipi, Müslüman-Türk devletlerinin kurucusu olmuştur²⁸⁵.

Türkçe, Alp unvanının, İslâm kültürü etkisiyle, Yakın Şark İslâm dünyasında daha ilk asırlardan beri çok yayılmış olan "gâzi" adı ile birlikte "Alp-Gâzi" şeklinde kullanılmış olması, yalnız Selçuklu kollarında değil, bunların siyâsî ve medenî nüfûzu altına girmiş olan diğer topluluk ve devletlerde de görülmektedir²⁸⁶.

Türklerin geniş Asya bozkırlarında çok eski zamandan beri geçirdikleri çetin ve mücadelecî uğraşmaları, onların hayat şartlarını etkilemiş, kahramanlık ve cenkçilik geleneklerinin Türk hayatına yerleşmesinde büyük tesir icrâ etmiştir. Asırlardır çok geniş coğrafi alanlarda birbiri ardınca batıp çıkan, büyük göçebe imparatorlukları kuran ve çiftçi, şehirli halk ile iskân edilmiş büyük memleketleri egemenlikleri altına alan bu atlı göçebeler, her şeyden çok, askerî teşkilâta, kahramanlık ve yiğitlik seciyelerine değer vermişlerdir. Göçebelikten çıkıp yerleşik hayata geçen çiftçilik ile uğraşmaya başlayan ve hatta şehirlerde yerleşik hayata geçen Türkler bile, asırlarca bu kahramanlık geleneklerine bağlı kalmışlardır. Türklerin kurdukları çeşitli siyâsî topluluklar, dâima askerî bir devlet mâhiyetini korumuş, cihâd esâsına dayanan İslâm dininin Türkler arasında yerleşmesi, Selçuklular'dan beri de tarihî gidişin Türkleri daimî bir harp hayatı içinde bulundurması, bu

282"Alp" Maddesi, **Ansiklopedik İslâm Lügati**, İstanbul, 1982, s.2; Köprülü, Fuat, "Alp" Maddesi, **İ.A.**, Cüz: 5, 1926, s.379; Barthold, W.-Köprülü, F. 1998: 208-210; Cumbur, Müjgan, "Anadolu Gazileri ve Edebiyatı", **Erdem**, C.3, Sayı: 9, Ankara, Eylül 1987, s.777-807.

283 Ecer, Vehbi, "Sarı Saltuk'dan Ahmed Kuddusi'ye", **Milli Kültür**, Sayı: 73, Haziran, 1990, s59-63.

284 Anadol, 1994: 20.

285 Köprülü, 1926: 379; Kaplan, Mehmet, Türk Destanında Alp Tipi, **Zeki Velidi Toğan Armağanı**, İstanbul, 1955, s.203-213; "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", **D.T.C.F.D.**, Sayı: 17, Ankara, 1961, s.386-387; Esin, Emel, "Türk San'atında Alp Şahsiyetinin Görünüşü", **Türk Kültürü**, nr. 34-70, 82, 94, 1968-1970, s.774; Anadol, 1994: 92-93.

286 Şeker, 1997: 119.

kahramanlık "**Alplik**" geleneklerinin yüzyıllarca, canlı bir şekilde, devam etmesini sağlamıştır. Muhtelif Türk gruplarının halk edebiyatında, hikâye ve destanlarında, atasözlerinde, kısaca ahlâkî görüşleri yansıtan bütün eserlerinde bunu görmek mümkündür. İslâmîyet'ten önceki Türk Alp'leri, İslâm'ın cihâd ve gazâ idealleri, Türkler arasında yerleştikten sonra, önce Alp-gâzi, yani Müslüman-Türk kahramanı mâhiyetini almışlar, tasavvuf akımı ve tasavvuf tarikatlarının halk arasında yayılmaya başlamasından sonra da "**alp-erenler** " yani **savaşçı dervişler**, şeklinde girmişlerdir.²⁸⁷ "

Bu dervişler; kendileri ile beraber memleketlerinin örf, âdet ve geleneklerini, dinî usul ve kaidelerini de beraber getiren insanlardır ki, bunların içinde, Türk-İslâm memleketlerinden Anadolu'ya doğru yapılan göç akınını yönetmiş müteşebbis kabile başkanları, bu yayılmanın öncüsü olmuş, koloniler, gelip yerleştikleri yerlerde hanedanlar kurmuş, soy ve mevki sahibi önemli şahsiyetler vardı.

Bu dervişlerin dikkat çeken din ve dünyaya ait görüşleri, daha eski Türk memleketlerinden gelen göçmen kitlelerinin getirdiği din ve dünya telâkkilerine benzer olduğu gibi, müritleri de çoğunlukla kendi aile ve soylarından olan kimselerdir. Bu sebeptendir ki, bu unsurlar sâyesinde Anadolu, aynı bir teşkilât ve ananelere sahip insan yığınlarıyla beraber, onların getirdiği dinî ve mistik akımların da kaynaşmasına bir sahne teşkil etmekteydi. Bu kaynaşmayı meydana getiren çeşitli tarikatların temsilcileri olan ve İslâm şövalye misyonerleri diyebileceğimiz dervişlerin Türk-İslâm dünyasının her tarafında kolları olan ve kuvvetli teşkilâtlara sahip bulunan tarikatlar olduklarını görüyoruz²⁸⁸. Anadolu'nun ana vatan olması uğrunda, sonsuz emek ve tükenmez öğütlerle yol göstermişlerdir. Birçoğu Horasan Erenleri arasından yetişen, ya da onların eğitiminden geçen Anadolu velîleri, şeyhleri, tekke şâirleri, hem ana yurttan; Türklüğün, İslâmlığın, Türk kültürünün yayılıp yerleşmesine hizmet eylemiş, hem de, kendilerinden sonra; kurdukları

²⁸⁷ Bartold, W.-Köprülü, F., 1926: 348.

²⁸⁸ Barkan, 1952: 282; Barkan, 1955: 533.

veya bağlı oldukları tarikatların, görüşlerin, yaşama şartlarının-halkın sevgisi ve inancı sâyesinde devamlılığını sağlamışlardır²⁸⁹.

Bu inanç erleridir ki, Anadolu'yu canlandırıp, birleştirerek ayakta tutmakla kalmamış, Horasan yaylalarından getirdikleri "alplık" havasını, Anadolu bozkırlarında da sürdürdükleri için; "Afşinlerden, Süleyman Şahlardan, Osman Gâzilere, Yavuz Selimlere kadar uzanan anlamlı dönemlerde; yiğit, liyakatli ve dinamik olan başbuğlarla, eroğlu er, yılmaz ve yorulmaz askerlerin gözlerini kırpmadan torunlarına bir vatan armağan etme gayretleri, savaşları, onların gölgesinde kazanılmıştır"²⁹⁰. Selçuklu Devleti, Alâeddîn Keykubâd (616/1219)'tan sonra, inkıraza yüz tutmuş, saltanat kavgaları, Moğol İstilâsı, komşu devletlerle yapılan harpler milleti son derece tedirgin etmiş, dünyevi huzur ve refahtan mahrum olan halk, uhrevî hayatı kazanmak arzusuyla tekke ve şeyhlere koşmuştur²⁹¹.

289 Barkan, Ö. Lütfü, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **V.D.**, Sayı: II, Ankara, 1942, s.279-386;Karartan, A., "Anadolu'yu Canlandıran ve Birleştiren Güçler", **Millî Kültür**, Yıl: I, C.1, Sayı: I, Ankara, Ocak, 1977, s.65-66, 94.

290Babinger,F., "Sarı Saltuk Dede", **İ.A.**, C.X, 1934, s.220 vd;Köprülü, 1981: 45-48, 94, 216, 238;Barthold, 1975: 194-239;Cumbur, Müjgan, "Saltuknâmenin Türk Milliyetçiliğindeki Yerine ve Üçüncü Nüshasına Dâir", **Millî Kültür Dergisi**, Ocak, 1977, s.11;Demirci,Mehmet, "Tarih Şuuru ve Derviş Gaziler Hakkında", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 46-50, Ankara, Ekim, 1988, s.20;Anadol, 1994: 95.

291 Moğol kumandanı Bacu Noyan 654/1256'da Konya'yı işgal etmek istediği zaman, halk çaresizlik içerisinde Mevlana'dan yardım talebinde bulunmuştu. Mevlana da geceyi şehir haricinde bir tepe üzerinde geçirerek, Moğolların Konya'ya girmeyeceğini belirtmiş ve onların korkularını giderip moral lerini yükseltmişti. Bkz.: Eflâkî, 1986: 453-455.

V. BÖLÜM

SOSYAL İLİŞKİLER

Türkiye Selçukluları'nın hakîm olduğu yerlerde halkın çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Rum, Ermeni ve Süryânîler ise azınlıkta idi. Türklerin Anadolu'da sağladıkları huzur ve güven ortamı ile tarım ve ticâret gelişmişti. Buna bağlı olarak üretim artmış ve nüfus çoğalmıştı. Türkiye Selçukluları ve beylikler döneminde halk, yaşadığı yerler ve yaşayış biçimleri bakımından şehirliler, köylüler ve konargöçerler olmak üzere üç gruba ayrılıyordu.

Türkler, Anadolu'ya geldikleri zaman kırsal kesimin ve köylerin âdeti boşalmış olduğunu gördüler. Buralara yerleşerek köylerin ve şehirlerin canlanmasını sağladılar. Şehirler zamanla büyüyerek ticâret, bilim, sanat ve kültür merkezleri hâline geldi. Yeni köyler, kasabalar ve şehirler kuruldu. Türkler, sosyal hayatlarında İslâmî kuralların yanı sıra Orta Asya'dan getirdikleri eski âdetlerini de sürdürdüler. Cenâze ve evlenme törenlerinde İslâmî kuralların yanı sıra Türk âdetlerinin de uygulanması bunun açık bir örneğidir. Bu dönemde Anadolu'ya gelen mutasavvıflar, halkı dinî ve sosyal açıdan eğitmek amacıyla tekke ve zâviyeler kurdular. Bu tekke ve zâviyeler, pek çok sosyal etkinliğin yapıldığı kurumlardı. Bu kurumların başında bulunan şeyhler ve dervişler, halk üzerinde büyük nüfûza sahiptiler. Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflama dönemi ve Beylikler döneminde hem bu kurumların hem de kurum yöneticilerinin nüfûzları artmıştı. Bu devlette kanun önünde herkes eşitti. Toplumda sıkı bir dayanışma vardı. Eski Türk geleneklerine uygun olarak sultanlar, halkın malını ve canını korumak; onları aç ve açık bırakmamakla yükümlüydüler²⁹². Bu amaçla, başta hükümdarlar ve çevresi olmak üzere varlıklı insanlar, Anadolu'nun her yerinde öğrencilere, yolculara ve fakir halka sabah akşam yemek dağıtan imâretler kurdular. Yolcular yol boyunca inşâ edilen kervansaraylarda üç güne kadar parasız olarak yedirilir ve yatırılırdı. Dâru's-şifa denilen hastanelerde muâyene ve

---

292 Ergin, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, İstanbul, 1992, s.48.

tedâvi ücretsizdi. Hamam, köprü, çeşme gibi toplum yararına sayısız eserler yapıldı. Bu eserlerin masraflarını karşılamak amacıyla vakıflar kuruldu. Vakıflar o kadar yaygınlaştı ki, kuşlar için bile vakıflar kuruldu.

Selçukluların en uzun ömürlü kolu olan Türkiye Selçukluları, kendilerinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, gari Müslimlere karşı çok müsamahakâr davranmıştır. Bunun örneklerini en eski kaynaklarda görmek mümkündür. Meselâ, Selçukluların yönetiminden memnun olup, halkın hissiyatına tercüman olan Urfalı Mateos'un kendi dindaşı ve Urfa'nın hâkimi Filaritos'u zâlim olarak nitelerken, Selçuklu Sultanı hakkındaki şu satırları, onların Selçuklu Sultanlarına bakışları hakkında bir düşünce sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır: "Sultanın yüreği, Hıristiyanlara karşı şefkâtle dolu idi. O, geçtiği memleketin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç bir muhârebe yapmadan birçok eyâlet ve şehirlere hâkim oldu"²⁹³. Aynı hisleri Türkiye Selçuklu sultanları için de beslediklerini gördüğümüz, Anadolu yerli halklarının daha ilk Sultanları bir kurtarıcı gibi kucakladıklarını, hatta yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bizanslılara karşı onlara yardımcı olarak, Selçuklu tarafını tuttuklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Daha Malazgirt savaşında Romenos Diogenes'in ordusunda yer alan Ermeniler, toptan savaş alanını terk etmişler, hatta fırsat buldukça da Rumlara tecâvüz etmişlerdir. Çağdaş Ermeni ve Süryâni müelliflerinin Rumları (Bizanslılar) "**menfur ve kadınlaşmış**" diye vasıflandırmaları ve onları dinlerine ve millî varlıklarına düşman "**zâlim Râfızîler**" olarak nitelemeleri sebebiyle Selçukluları, Bizanslılara tercih ettiklerini ortaya koyuyor²⁹⁴.

Türkiye Selçukluları'nın kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman'ın, Antakya'yı 1084 yılında fethi, önce Bizanslılardan, sonra da Filaritos'un zulümlerinden şikâyetçi olan şehrin Ermeni ve Süryâni halkını çok memnun etmiştir²⁹⁵. Zirâ Süleyman-Şah, "askerlerine ve tebâsına çok iyi muâmele eder ve bu sebeple

293 Urfalı Mateos, 1978: 143, 162, 170, 171, 176, 216, 326; Turan, 1971: 68; Turan, Osman, Süleyman-Şah, I, İ. A., C.XI, İstanbul, 1980, s.212.

294 Urfalı Mateos, 1978: 143, 162, 176, 216, 326; Turan, 1971: 68; Turan, Süleyman-Şah I, İ. A., 1980: 212.

295 Urfalı Mateos, 1978: 161-162.

de halkı kendisine bağlardı. Antakya Hıristiyanlarının diğer komşu hükümdarları değil de onu davet etmeleri, adâletinin çok yaygın oluşunun sonucuydu. Süryâni tarihçisi, "halkımız Süleyman'dan bir ferman alarak Antakya'da Meryem ve Saint George Kilisesini inşâ etmişlerdir"²⁹⁶ derken, bizi Selçukluların kuruluşlarından itibâren izledikleri politika hakkında bilgilendirmektedir.

Süleyman-Şah'ın oğlu I. Kılıç Arslan, Haçlılarla yaptığı ölüm kalım mücâdelesine rağmen, Türkler'e özgü gelenek gereği, kendisinden öncekilerin yolundan giderek Hıristiyanlara karşı şefkat ve hoşgörüde kusur etmedi. Bu sebeple Malatya'nın daha ilk kuşatılmasında şehrin Süryâni Hıristiyanları, Gabriel'i başlarından atıp, Kılıç Arslan'ın idâresine girmeyi yeğlediler. Çağdaşı Urfalı Matheos, Kılıç Arslan'ın her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zât olduğunu, bundan dolayı da ölümünün Hıristiyanlar için bile çok büyük bir mâteme yol açtığını yazar²⁹⁷. İskenderiye Patrikleri Tarihi, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1156) hakkında; "tebâsının çoğu Rum'dur. Rumlar iyi idâre ve adâleti dolayısıyla onun idâresinde yaşamayı tercih ettiler" der²⁹⁸. Sultan II. Kılıç Arslan'ın Malatya Patriğine yazdığı mektupta, "bu devirde Allah'ın, kendi (Patriğin) duâları ile devletimizi tebcil ettiğini biliyoruz" demesi, Malatya'nın fethine patriğin duâsının vesile olduğunu açıkça ifâde etmesi ve mektubunu, duâlarının devamını isteyerek bitirmiş olması oldukça ilgi çekicidir²⁹⁹. Birincisi gibi II. Kılıç Arslan da Ermeniler ve Süryâniler tarafından hâmi ve kurtarıcı olarak tanınmıştır³⁰⁰.

i. Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri:

Türkiye Selçuklularının hâkim oldukları şehir ve köylerdeki halkın ister Hıristiyan ve Yahudi, isterse diğer dinlere mensup olsunlar, Müslüman

296 Turan, 1971: 72; Turan, Süleyman-Şah I, İ. A., 1980: 218.

297 Urfalı Mateos, 1978: 231; Turan, O., Kılıç Arslan I, İ. A., VI, 1992, s.683, 686.

298 Turan, 1979: 146.

299 Turan, 1979: 147.

300 Urfalı Mateos, 1978: 314; Turan, 1979: 148; Turan, 1969: 148.

olmayanlar ile ilgili uygulamalarını gözden geçirirken, öncelikle gayr-i Müslimlerin içinde buldukları hâlet-i rûhiyeyi tanımak gerekir. Zirâ böylece bunların yeni gelen yabancı bir unsuru kabullenebilmeleri için ortamın uygun olup olmadığını tespit etmek sûretiyle, Anadolu'da daha önce yaşamakta olanların Türkler karşısında aldıkları tavrı belirtmek mümkün olur³⁰¹. Bir devlet kurulunca derhal "**nizâm ve kanun**" hâkim olduğu için, Anadolu'da Türkiye Selçuklularından önce görülmekte olan yağma, çapul ve başıbozukluğun yerini, hürriyet, adâlet ve güvenlik almaya başlamıştı. Nitekim Anadolu'da yaşayan Hıristiyan toplumların Selçukluların gelişlerinden önce çok sıkıntı çektikleri, bundan dolayı da, çok şikâyetle buldukları bilinmektedir. Buna karşı, Anadolu Hıristiyanlarının Türkiye Selçukluları devrinde Bizans dönemine göre daha mutlu bir yaşayışa, daha geniş bir din özgürlüğüne sahip oldukları, Batılılar tarafından da belirtilmiş bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun önceden beri takip ettiği Ortodoks Mezhebi'ni kabul ettirme ve Rumlaştırma siyâseti bütün yakın-doğu Hıristiyanlarının Müslüman ordularını, ilk İslâm fetihlerinde bir nevî kurtarıcı olarak karşılamalarına yol açmıştı.

Selçuklular devrinde de Anadolu'da yaşayan topluluklar, Bizans'ın aynı zulüm ve baskı politikasından şikâyetçi olarak, Selçuklu Türkleri'ni yine aynı hava ile karşılıyorlardı. Süryânî tarihçisi Mihael'in; "Hıristiyanlara ait memleketlerin çoğunu alan Türkler, mukaddes sırlara, "**teslis**" dâir bir fikre sahip olmadıkları ve Hıristiyanlığı bir hata saydıkları için dinî akîdeler (Hıristiyanlık) hakkında bilgi edinmek lüzumunu duymuyor; şerîr ve Râfizî Rumların yaptığığının aksine kimsenin dinîne ve inancına karışmıyor; hiç bir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı" ifâdesini, Osman Turan da kaydederek³⁰² Hıristiyan ve Müslüman yöneticileri karşılaştırıyor ve aradaki farkları ortaya koymuş oluyordu. Bir Bizans tarihi yazarı, 1204 yılında vukû bulan Haçlı seferinde, Haçlıların İstanbul'a yaptıklarını anlattıktan sonra Müslüman Türklerle Haçlıları şöyle karşılaştırmaktadır: "Müslümanlar (Selçuklular) hiç

---

301 Turan, 1969: 134.

302 Turan, 1979: 34-135.

almazsa kadınlara tecâvüz etmiyorlardı. Ahâliyi sefaletle uğratmıyorlardı. Onları sokak ortasında anadan doğma soymuyorlar, açlık ve ateşle yok etmiyorlardı. Buna rağmen Tanrı'nın adını duyunca istavroz çıkaran ve dinîmizi paylaşan Hıristiyan uluslar, işte bize bu muâmeleyi yaptılar³⁰³. Yani Hıristiyanlar, kadınlara tecavüz ettiler, halkı sefalet içinde bıraktılar diyen yazar, Türklerin Bizanslılara göre tercihe şâyân olduklarını açıkça ifâde etmiştir.

ii. Gayr-i Müslimlerle Evlilik:

Bilindiği gibi İslâm'da Müslüman erkekler, putperest olmamak şartıyla gayr-i Müslim kadınlarla din değiştirme gibi bir şart koşulmaksızın evlenebilirler. Ancak, Hıristiyanlık, Müslüman bir erkeğin Hıristiyan olma şartı ile gayr-i Müslim bir kadınla evlenmesine müsâade ediyordu. İşte Selçuklularda meydana gelen bu tür evliliklere rastlamak mümkündür. Anadolu'da, Selçuklu Türkleri arasında Müslüman olmayan kadınlarla evlilikler, yalnızca esir kadınların ele geçirildiği başlangıç dönemlerine has bir olay olarak kalmamıştır. Daha sonraki dönemlerde Türkler ile Gürcüler, Ermeniler, hatta Türkler ile Bizanslılar arasında bu tür evlilikler yaşanmıştır. Müslüman erkekler, gayr-i Müslim kadınlarla din değiştirme gibi bir şart koşulmaksızın evlenebiliyorlardı. Ancak garip olan, Müslüman bir erkeğin Hıristiyan olmak şartıyla evliliğe zorlanması ve bu evliliğin gerçekleşmiş olmasıdır. İşte Selçuklu Türkiye'sinde meydana gelen bu olaylardan birkaç misalle söz etmek yerinde olacaktır. Zirâ bir arada yaşamının en güzel örneği şüphesiz evliliklerle bir araya gelerek kurulan aile yuvalarında verilmiş olur³⁰⁴.

Türkler ile Gürcüler ve Ermeniler hatta Türkler ile Bizanslılar arasında da bu tür evlilikler her iki tarafça da eşit düzeydeki kimseler arasındaki

303 Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, II, (Çeviren: Haluk Şaman), İstanbul, 2006, s.376;Hrant Andreasyan, 1987: 170-171;Okuyan, Abdurrahman, Tarihî Belgeler Işığında Diğer İnanç Topluluklarıyla Birlikte Yaşamaya Dair Bazı Tarihsel Kanıtlar, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, Temmuz/Ağustos/Eylül 2008, s.3.

304 Claude, 1979: 204-205;Şeker, 1997: 63.

evlilikler olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Sultanların ailelerinin arasında çok sayıda Hıristiyan kadın ve erkek bulunabiliyordu. I. Keyhüsrev ve II. Keyhüsrev'in anneleri Grek asıllı idiler. I. Keyhüsrev'in iki, hatta üç oğlunun anneleri de Hıristiyandı. Sultanların eşleri arasında yalnız Ermenilerle karşılaşmıyoruz; çünkü Ermenilerin siyâsî bir gücü yoktu. Oysa İstanbul'daki Lâtin İmparatoru'nun akrabası bir Fransız kadını bile bu listede görülmektedir³⁰⁵. Gerçi bürokrat veya halktan erkeklerin Ermeni kadınlarla evlendikleri de biliniyor³⁰⁶.

Yabancılarla evlenen Müslümanlar, sadece Sultanlardan ibâret değildir. Bunlar arasında emirler, beyler veya halktan diğer kimselerde bu tür evlilikler yapmışlardır. Bu evliliklerde dikkatimizi çeken bir husus, saraya gelin olarak gelenlerin dinlerini değiştirmeye zorlanmadıklarıdır. Nitekim I. Alâeddin Keykubâd, Alâiyye hâkimi Kyr Vart'ın kızı ile evlendiği ve ölünceye kadar bu hanımın kendi dininde kaldığı bilinmektedir. Daha sonraları Mahşeri Hatun diye anılan bu kadının, Müslüman olduğu anlaşılmaktadır³⁰⁷. Alâeddin Keykubâd'ın büyük oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev de Gürcistan kraliçesi Rosudan'ın kızıdan başka; biri Konyalı bir zengin, diğeri de bir papaz olan iki Hıristiyan'ın kızları olmak üzere üç Hıristiyan kadınla evli idi. Muhtemeldir ki, bu kadınların her üçü de din değiştirmeye zorlanmamışlardır. Nitekim Gürcü prensesi memleketinden berâberinde getirdiği papazlara, dinî tasvirlerle, Hıristiyan maiyetine ve sarayda kendilerine mahsus bir kiliseye sahip olarak bir müddet yaşamıştır. Ancak, Anadolu'da "**Gürcü Hatun**" adı ile tanınan ve sonra da Muineddîn Pervâne ile evlenen bu kadının erkenden Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ Gürcü Hatun'un Mevlânâ dâhil, âlim ve dervişlerle sıkı sohbet ve münâsebetlerde bulunduğu ve hayırseverliğiyle tanındığı bilinmektedir³⁰⁸. Bu örneklere aykırı bir evlilik Dânişmend Gazî'nin kızının Antakya'ya giderek Frank prensi Roger ile evlenmesini³⁰⁹ de ilâve

305 Cahen, 1979: 204-205.

306 Şeker, 1997: 65.

307 Turan, 1987: 403-404; Turan, Osman, "Keyhusrev II", İ.A., C. VI, İstanbul, s.620-628

308 İbn Bibi, 1956: 38; Ebu'l-Farac, 1987: 537-538; Turan, 1987: 415-416; Çetin, 1981: 164.

309 Turan, 1987: 143.

edebiliriz. Bu örneklerden anlaşılıyor ki, hem Müslümanlarla evlenen, hem de Müslüman olmayanlarla evlenenler, ister siyâsî evlilik yapmış olsunlar, isterse kendi arzu ve istekleriyle evlenmiş olsunlar, Müslümanlarla Müslüman olmayanların müşterek bir hayat kurabileceklerini, bir arada yaşayarak, hoşgörü içinde birlikteliklerini sürdürebileceklerini göstermişlerdir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, evlenmeler, sadece Sultanlar ve ileri gelenler arasında olmamış, aynı zamanda halk arasında, çeşitli kesimlerin kadınları ve kızlarıyla da evlilikler tesis edilmiştir. Şüphesiz ki, aynı şehirde yaşayanların birbirleriyle her türlü alış verişte buldukları göz önüne alınırsa, bu arada evliliklerin de olabileceği muhakkaktır³¹⁰.

Selçuklularda, esir, köle ve câriyeler arasında ihtidâların, nasıl vuku bulduğu meselesine gelince: Bunlardan bir kısmı devlet eliyle İslâmlaştırılmıştır³¹¹. Tamamı harplerde ele geçirilmiş esirlerle, köle pazarlarında satın alınmış erkek çocuklardan meydana gelen bu mühtedilerin, Anadolu'daki diğer köle ve câriyelere göre sayıca pek önemli olamayacakları açıktır. Bu büyük grup arasında vuku bulan ihtidâların ise iki ayrı şekilde değerlendirilmesi mümkündür. Birincisi, esir, köle ve câriyelerden bir kısmının maddî veya manevî bazı menfaatler karşısında yahut yukarıda kısmen işaret ettiğimiz esaret psikolojisinin tesiri altında Müslüman olmalarıdır. İkincisi de, bunların içinde yaşamaya mecbur kaldıkları İslâm cemiyetinde, İslâm kültür ve medeniyetinin tesiri altında kalarak ihtidâ etmeleri ve toplum içinde erimeleridir.

Anadolu'da ihtidâ edenler arasında ilk sırayı Müslüman erkeklerle evlenen Hıristiyan kadınlar alıyordu. İkinci sırayı da esirler, köleler ve câriyeler arasında Müslüman olanlar alıyordu. Ortaçağ'da, dünyanın her yerinde esir ticâretinin oldukça yaygın olduğunu biliyoruz. Tabiatıyla Anadolu'da da binlerce esir, köle ve câriye vardı. Sivas esir ticâretinin

310 Cahen, 1979: 208-214; Turan, 1979: 139-154; Çetin, 1981: 111-118; İbn Battuta, 2004: 37, 199; Şeker, 1997: 68.

311 Arnold, 1971: 81.

yapıldığı önemli bir Anadolu şehri idi³¹². Kıpçak, Gürcü, Ermeni, Rum, Rus hülâsa her milletten köle ve câriye burada alınır ve satılırdı. Bu çağlarda bir kaynak da harplerdi. Harplerde karşılıklı olarak binlerce kişi esir edilir ve bunlar köle olarak satılırdı. Erkek, kadın, çocuk farkı da pek gözetilmezdi³¹³.

Anadolu'nun İslâmlaşmasına tesir eden mühtediler arasında kadınlar ilk sırayı alıyorlardı. Bunların ihtidâsına büyük ölçüde Müslüman erkeklerle evlenmeleri sebep oluyordu. Daha başlangıçtan itibâren Selçuklu sultanlarının Hıristiyan bazı kadınlarla evlenmeleri, Türkler arasında gayr-i Müslim kadınlarla evliliğin son derece normal karşılandığını göstermektedir³¹⁴.

iii. Dinî Törenler:

Eski Türklerde bir kişinin ölmesi halinde yas törenleri yapılır, kırlarda ise ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz, kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır, ölenin atları kuyrukları kesilmek suretiyle kurban edilir, ayrıca yemek verilirdi. Bu törenlere "yoğ" deniyordu³¹⁵. Türkler İslâmîyet'i kabul ile eski geleneklerinin tamamını terk etmişlerdir. İslâm âlimleri, itikadı bakımından İslâm'ın özüne ters düşmeyen, eski örf ve adetlerin devam ettirilmesi hususunda bir sakınca görmüyorlardı.

Eski Türklerin sevinçli ve matemli günlerine ait birçok gelenek Selçuklu Türkiye'sinde canlı bir şekilde yaşamaktaydı. Bu geleneklerden en belirgin olanı özel yer ve özel zamanlarda baş açmaktı. Bilhassa duâ ederken, büyüklerin huzuruna çıkarken, millî ve dinî bayramlarda şenlik yaparken ve matem merâsimlerini icrâ ederken gerek tazim ve gerek sevinç alâmeti olarak baş açılmakta, külâh ele veya koltuk altına alınmaktaydı. Selçuklu sultanları ve Türkmen beyleri eski yuğ (**matem**) merâsimleri gibi cenâze alaylarında

312 Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Sivas Şehri, A.Ü.D.T.C.F.D., Sayı: 9, 1951, s.120.

313 Çetin, 1981: 163-168; Şeker, 1997: 70; Kafesoğlu, 1984: 291.

314 Çetin, 1981: 163-168.

315 Kafesoğlu, 1984: 90.

başlarını açıyor; elbiselerini ters giyiyor, saçlarını kesiyor³¹⁶ ve atlarının eğlerini tersine koyuyorlardı. Bu eski gelenekleri din adamları ve tarikat şeyhleri sürdürmekteydiler³¹⁷. Yalvarma ve sevinç zamanlarında külâhların çıkarılıp yere fırlatılması da dikkate değer bir gelenektir. Sultan Alâeddîn Keykubâd, ağabeyi İzzeddin Keykâvûs'un cenâze törenini, bütün devlet erkânı ile birlikte külâhını çıkararak takip etmişti. Aydınöulları'nda da aynı geleceğın, varlığını Enverî'nin, "**Açtı baş, kesti saç, paşa ağlayu**" şeklindeki ifâdesinden öğrenmekteyiz³¹⁸.

Sultanların vefatından sonra yeni sultan seçilmekte ve yeni sultan için saltanat şenlikleri yapılmadan önce gerek saray çevresi ve gerek devlet erkânı üç gün boyunca yas tutmaktaydı. Yas törenlerine halk da iştirak ederdi. Yas süresince sultan beyaz atlas elbiselerini giyer, bütün emirler ve askerler de külâhlarını ters çevirerek elbiselerinin üzerine "**gâşiye**" denilen beyaz örtüler çekerlerdi. Ağlama, yas ve üzüntüyle geçen üç günün sonunda sultan, yasin bittiğini ifâde etmek üzere beyaz elbiselerini çıkarıyor, küçük, büyük resmî ve sivil herkesin tâziyesini kabul ediyor ve emirlere hilatler dağıtarak saltanat şenliklerini başlatıyordu³¹⁹.

Yas süresi cenâzenin defnedilmesinden itibâren **3, 7 ve 40** günlük devreler halinde 3 kademeli bir seyir takip etmekteydi. Bu süreler içerisinde ne gibi işlemlerin yapıldığı çok net olmamakla beraber bütün devrelerde, Kuran okutulup, hatimler indirildiği muhakkaktır. İlk üç günlük süre boyunca yas kıyafeti içerisinde kalınıyor ağıtlar yakılıyor, ağlanıyor ve sızlanıyor ve bazen de saçlar tıraş ediliyordu³²⁰. İnsanların yardıma en çok muhtaç oldukları zaman, bir yakınlarını kaybettikleri andır. Böyle durumlarda insanlar ancak çevrelerinden aldıkları destekle ayakta durabilirler. Türk milletinde hayatın her safhasında olduğu gibi ölüm hallerinde de sıkı bir yardımlaşma

316 İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986, s.249.

317 Ömek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*, İstanbul, 1988, s.79, 93, 107.

318 Turan, 1951: 178.

319 Altıntaş, 1998: 111; İnan, 1986: 182.

320 İnan, Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, C.I, Ankara, 1998, s.123.

ve dayanışmanın olduğunu görüyoruz. Cenâzenin kaldırılmasından geride kalanların akıbetine kadar her şey düşünülür. Öyle ki, ölünün toprağa gömülmesi bile bir yardımlaşma vesilesi sayılmıştır³²¹. Ölenin ruhu için 40 gün boyunca helva veya yemek³²² yapıp dağıtılmaktaydı.

Allah'ın huzurunda olduğu gibi büyüklerin huzurunda da bir hacet talebinde, bayram ve eğlence merâsimlerinde de baş açılıyordu. Mevlânâ'nın huzuruna padişah ve halk başı açık olarak çıkıyordu. Gök-Türkler, hanların matem (yuğ) merâsimlerine gelen Çin ve Bizans elçilerini başlarını açmağa, yüzlerini yaralamağa ve saçlarını yolmağa (tırâşa) mecbur ettiklerini biliyoruz. İbn-i Fadlân, İtil Bulgarları'nda hükümdârın huzuruna serpuşlarını koltuk altına alarak girdiklerini söyler. İbn-i Battuta Anadolu'da, Ahi zâviyelerinde yapılan toplantı ve âyinlerde herkesin külâhını önüne koyarak oturduğunu kaydeder³²³.

İbn-i Battuta, Manisa'yı ziyâret ettiğinde, Saruhan Bey'in yanına uğramak istemiş ve Bey'i bir kaç ay önce ölmüş olan oğlunun türbesinin yanı başında bulmuştu. Saruhan Bey'in oğlunun cesedi tahnit edilerek üstü kalaylı metal ile örtülmüş tabuta konularak kafasının çıkması için üstü kapatılmamış bir kubbeden asılmış halde bekletiliyordu. Daha sonra, asılı tabutun yere indirileceği, oğlunun elbiselerinin tabutun üstüne konulacağı ve kubbenin de kapatılacağı anlatılmaktadır. Enverî'nin Düstürnâmesi'nde, Saruhanoğlu Süleyman Bey'in "ölümüne ve ceviz ağacından yapılmış olan bir tabuta konuluşuna dâir verdiği haber de İbn-i Battuta'nın gördüğü hâdisenin aynısı olmalıdır. Selçuklu vezirlerinden Celâleddin Karatay'ın cesedinin de mumyalanmış olduğu, onun türbesini ziyâret edenler tarafından ifâde edilmiştir³²⁴.

Şamâni Türkler ölünün siyâsî ve içtimaî mevkiine göre hayvan keser ve

321 Kaşgarlı Mahmut, *Dîvan-ı Lügat-it-Türk* (çev. Besim Atalay), Ankara, C.II, 110.

322 İnan, 1998: 188-189;Tanerî, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul, 1997, s31

323 Turan, 1979: 513.

324 Altıntaş, 1998: 112.

ölü aşı verirlerdi. Bu yemeğe eskiden **"Yuğ basan"** adı veriliyordu³²⁵. Ergenekon destanına göre Gök-Türkler buradan bir demircinin, demir madeni olan dağı eritmek suretiyle çıkmışlardı. Bu sebeple de bu günün bayramında demiri merâsimle örs üzerinde döverlerdi. Bu kutsiyeti dolayısıyla kılıç üzerinde yemin ediyorlardı. Yemin edecek kimsenin önüne kılıç konuyor ve ahdinî bozarsa: **"gök girsin, kızıl çıksın"** yani kılıç onu öldürüp kanlansın deniliyordu ki Anadolu'da Oğuz beyleri de **"kılıcıma doğranayım, okuma sancılayım"** diye yemin ediyorlardı³²⁶. Türklerin, mezarları üstüne ölünün heykelini diktikleri ve Sivas kalesi duvarlarına kahramanlık konularını ve muhârebeleri tasvir eden kabartmalar yaptıkları söylenir³²⁷. Anadolu'ya gelen Oğuzlar daha, pek çok Şamanî ananelerini birlikte getirmişlerdi. Ancak onlar, icabında kadın-erkek bir arada kımız da içiyorlar ve samimî Müslüman olduklarına inanıyorlardı³²⁸.

325 Kırzıoğlu, 1952: 146, 153, 154; Sümer, 1980: 415; Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürün Gelişme Çağları**, C.1-2, 1997, s.86; Kafesoğlu, İbrahim, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980, s.27; İnan, Abdülkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara, 1976, s.118, 120

326 Kırzıoğlu, 1952: 106, 145.

327 Gustav Mendel, Anadolu'daki Selçuk Âbideleri, **Yeni Mecmua**, Sayı: 19, İstanbul, 15 Teşrinisâni (Kasım) 1917; Sevensil, Refik Ahmet, Anadolu'da Dini Temaşa, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27. Eylül, 1947.

328 Turan, 1979: 513.

VI. BÖLÜM

DİNİ VE SOSYAL ESERLER

Anadolu'da büyük bir bayındırlık hareketine girişen Türkiye Selçukluları Devleti ülkenin her köşesini câmî, han, kervansaray, imâret, köprü, çeşme ve medreselerle donattı. Bu dönemde Anadolu'da 1000'den fazla câmî ve medrese yapıldı. Selçuklularda bâyındırlık ve imâr işleri **emir-i mimârın** başkanlığında yürütülürdü³²⁹.

XI. yüzyıldan itibaren Türk göçlerine sahne olan Anadolu'da Büyük Selçukluların İran'da gerçekleştirdikleri Türk-İslâm mimârisiyle, Anadolu kültürünün kaynaşmasından oluşan yeni bir sanat anlayışının ürünü olan kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler daha sonraki yıllarda Beylikler ve Osmanlı mimârisine temel teşkil etmiştir. Anadolu Selçuklu sanat eserleri incelendiğinde bunları etkileyen başlıca faktörlerin İslâm inancı, İslâm öncesine kadar uzanan Türk kültürü ve nihâyet yerli kültürler olduğu söylenebilir. Anadolu Selçukluları'ndan günümüze kadar ulaşan en güzel yapılar arasında; Ankara'da Aslanhane Câmîsi, Afyon Karahisar'daki Ulu Câmî, Konya ve Niğde'de Alâeddîn Câmîleri, Kayseri'de Huand Hatun Câmîsi ve külliyesi, Erzurum'da Çifte Minâreli Medrese, Sivas'ta Gök Medrese, Buruciye Medresesi ve Çifte Minâreli Medrese, Kırşehir Melik Gâzi Kümbeti, Ahlat'ta Ulu Kümbet ve Çifte Kümbetler, Aksaray-Konya ve Kayseri-Sivas yolları üzerinde Sultan Hanları, Nevşehir yakınlarında Ağzı Kara Han, Avanos yakınlarında Sarıhan, Sivas'ta İzzeddin Keykâvûs Dâru'ş-şifası, Konya'da Karatay Dâru'ş-şifası sayılabilir.

I. Dinî Eserler:

Anadolu'nun fethi ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin kurulmasından sonra, açılan bu yeni topraklara engin bir vatanseverlik duygusu ile

³²⁹Es, Muharrem, Ahilik ve Yerel Yönetimler, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, 15-17 Ekim, 2008, <http://www.yerelisyaset.com/pdf/nisan2008/9.pdf>

bağlanan Selçuklu Türkleri'nin, vücûda getirdikleri dinî, içtimaî, iktisadi müesseseler yardımıyla, bu ülkeyi tam bir Türk yurdu ve iş diyarı hâline getirmeye çalıştıklarını biliyoruz. Bazen devlet adamlarının çalışmalarıyla, bazen hayırsever vatandaşların gayretiyle, birçok yerde de erbab-ı tasavvufun himmetiyle ortaya konulan Selçuklu müesseselerinin, ifâ ettikleri hizmetleri itibâriyle tasnife tabi tutulmaları, ihtidâlara tesirleri konusunun rahatlıkla incelenebilmesi bakımından lüzumlu görülmüştür. Ne var ki, bunların tasnifi pek kolay değildir. Özellikle, dinî düşüncenin hayatın her safhasında var olması ve buna bağlı olarak her müessesenin işleminde az çok dinî tesirinin görülmesi tasnifi güçleştiren önemli bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu hususta hangi müesseselerin dinî veya içtimaî yahut iktisadî olduğunu tespit etmek güçleşmektedir. Söz gelişi, câmîlerin ibâdet yerleri olarak dinî müesseseler olduğu açıktır. Fakat dinî ilimlerin tahsil edildiği medreselerin içtimaî mi yoksa dinî müesseseler mi sayılması gerektiği hususu ortada kalmaktadır. Yahut çok açık bir şekilde iktisadî fonksiyonlarına şahit olduğumuz, diğer taraftan bir tekke düzeni içerisinde kurulduğunu ve işlediğini görmezlikten gelemeyeceğimiz ahi işyerlerinin dinî mi yoksa iktisadî müesseseler mi olduğu hususu da açık değildir. Vakıflar da böyledir. Tamamen İslâmî bir öze bağlılığın ifâdesi olan vakıfların içtimaî ve iktisadî neticeleri göz önüne alınırsa ne tür bir müessese sayılabileceği hususu güçlükler arz eder³³⁰. Bununla beraber biz şimdilik umûmî kabul gören, bugüne kadar yazılmış tasnifler üzerinde yürüyeceğiz.

i. Câmîler (Mescidler):

Müminlerin topluca Allah'a ibâdet ettikleri yerler olmaları itibâriyle câmîler (**mescitler**) önemli dinî müesseselerdir. Câmîler, Hz. Peygamber devrinden başlamak üzere, sadece Müslümanların cemaat halinde namaz

---

330 Çetin, 1981: 114.

kıldıkları yahut Kur'an-ı Kerîm okudukları yerler olarak kalmamış, cemiyet için çok önemli olan dinî-içtimaî hizmetleri ile temâyüz etmiştir. İslâmîyet'te, mahiyeti icabı, din ile siyâset ayrılmaz bir bütün olduğundan Halife ve Vâliler bir taraftan câmîde namaz kıldırırken, diğer taraftan birçok siyâsî meseleyi de orada müzâkere ediyorlardı. Henüz husûsi meclis ve divanlar kurulmadan önce idarî işler de orada müzâkere olunuyordu. Devlet hazinesinin (**beytü'l-mal**) muhafaza edildiği yer de câmîlerdi. Câmîler ayrıca mahkeme yeri olarak da kullanılıyordu³³¹.

Bütün bunların dışında, câmîler birer talim ve terbiye yeri idiler. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türk boyları, Malazgirt Zaferi'nden sonra kısa zamanda bu topraklara hâkim oldular. II. Kılıç Arslan zamanı Anadolu Selçukluları için yeni bir devrin başlangıcı oldu. Onun zamanında, Anadolu sahasında medenî inkişâf görülmeye ve yeni müesseseler ortaya çıkmaya başladı. Günümüze intikal eden Selçuklu eserlerinden birçoğunun XII. yüzyılın son yarısı ile XIII. yüzyıla ait olması, ilk yüzyılın müesseseleşmekten çok yerleşmek ve hâkim olmak mücâdeleleri ile geçtiğini göstermektedir.

Bütün bu şartlar altında, Müslümanlara dinî hizmetler götüren, ülkenin İslâmlaşmasında hissesi bulunan câmîlerin bu genel gelişmenin dışında kalamayacağı açıktır. Günümüze intikal eden ilk Anadolu câmîlerinin XII. yüzyılın ikinci yarısından kalmış olması bu durumu ifâde etmektedir. Fakat bu, ilk fetih yıllarında câmîlerin yapılmadığı mânâsına gelmez. Sultanların fethedilen şehir ve kasabalar için minberler göndermeleri, imam ve müezzinler tâyin etmeleri câmîlerin varlığının açık işaretleridir. Muhtemelen bu câmîler, kiliselerden çevriliyor veya günümüze kadar intikal etmeyen zayıf malzeme ile yapılıyordu. Kitâbesi tespit edilemeyen küçük câmîlerden bir kısmı da bu devirden kalmış olabilir.³³² Aslında câmîlerin, Anadolu'nun

331Mescit, İ.A., C.VIII, İstanbul, 1979, s.1-118;Kuban, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", V.D., Sayı: VII, 1968, s.60.

332 Cahen, 1979: 246;Çetin, 1981: 126.

İslâmlaşmasına iki yönden tesiri olmuştur. Bu tesirlerden ilki ve şüphesiz asıl önemli olanı, Müslüman halka yönelen hizmetleri, ikincisi de gayr-i Müslimlerin ihtidâsına sebep olması ile ilgilidir. Daha önce de ifâde edildiği gibi, Anadolu topraklarının İslâmlaşması, Müslüman Oğuzların bu ülkeye yerleşerek bir Müslüman çoğunluk meydana getirmeleri ile sıkı sıkıya alâkalıdır. Câmîlerin yeni fethedilen şehir ve kasabalarda Müslüman halk için iskân mahalleri oluşturan ilk Selçuklu müesseseleri olmaları bu bağlamda önem taşımaktadır.

Hemen her Anadolu şehrinde bu tür mescitlere ve çevrelerinde kurulan mahallelere rastlamak mümkündür. Bu durum câmîlerin, yeni iskân mahallerinin teşekkülüne ve gelişmesine, daha çok Müslüman'ın şehirlere yerleşerek şehrin görüntüsünü değiştirmesine ve İslâmlaşmanın süratlenmesine önemli ölçüde tesir ettiğini göstermektedir³³³.

Câmîlerin Müslüman halka yönelen ve çok daha mühim olan başka bu hizmeti de buralarda yürütülen tebliğ ve irşad faaliyetleridir. Böylece câmîlerde, en azından dinî heyecanı yaşatmak ve topluma cihâd ruhunu vermek gibi önemli hizmetler yerine getirilmiştir. İslâmlaştırma çalışmalarında bunun ne kadar önemli olduğu gâyet açıktır, görevlilerin hutbe, vaaz ve başka yollarla halka câmîlerde dinî bilgiler kazandırmaya çalışmaları da çok önemlidir. Çünkü bu tür eğitim, faaliyetleri ile henüz Şamanî kültürünün izlerini muhafaza eden, dinî bilgileri oldukça zayıf geniş Türkmen gurupları hem dinî bilgilerle teçhiz edilmiş hem de daha, sağlam bir imânâ sahip Müslümanlar olarak yetiştirilmiş, böylece, kendilerine göre daha köklü kültüre sahip bulunan Hıristiyan ahâli karşısında kolaylıkla eriyebilecek kitleler olmaktan kurtarılmışlardır. Dolayısıyla bu durum, İslâm kültürünün Anadolu'da güçlenmesine, siyâsî hâkimiyet yanında kültür hâkimiyetinin de teşekkülüne imkân vermiştir. Bu bakımdan câmîlerin, İslâmîyet'in güçlenmesini temin eden, bu hizmetleri üzerinde önemle durulmalıdır.

---

333 Çetin, 1981: 129.

Câmî, Selçuklu Dönemi Anadolu kentinde fiziki yapıyı belirleyen, önemli yönlendirici etkidir. Kentlerin kuruluş ve gelişimleri, mahallelerin oluşumları, hep câmî/mescit ilişkisi sonucunda olmuştur³³⁴. Fetih yıllarının sonunda Anadolu'nun belli başlı büyük şehirlerinde birer büyük câmî inşâ edilmiştir. Selçuklu Sultanı Melik Şah, fetih sonunda Anadolu'daki câmîlere konulmak üzere her şehre bir minber göndermiştir. Melik Şah'ın bu hareketi aslında, şehirlerin Türk iskânına açıldığının bir göstergesidir. Anadolu'da ilk inşâ edilen câmîler surların içerisinde, hatta Konya Alâeddîn Câmî'nde olduğu gibi iç kalede yapılmıştır. İlk câmîler eski geleneklerin devamı olarak sarayla bir arada inşâ edilmiştir. Böylelikle kenti idari ve dinî açıdan etkileyen iki unsurun birlikteliği şehrin yapılaşmasını sağlamıştır³³⁵. Selçuklu kentinde câmî, imâr veya iskânı arzu edilen kentin ya da mahallenin çekirdeğini oluşturmuştur³³⁶. Câmînin etrafında diğer işlevleri üstlenen yapılar da bazen yerleşebiliyordu³³⁷. Mahallelerin oluşumunda câmîler yönlendirmeyi sağlayan unsur olarak Osmanlı döneminde de karşımıza çıkmaktadır³³⁸.

Anadolu'da ilk inşâ edilen câmîlerin bir kısmı, eski kilise veya yapı kalıntıları üzerine kurulmuş, bazı câmîler de şehir yapılaşmalarının merkezini teşkil etmiştir. Daha sonraları inşâ edilen câmî ve mescitlerin genellikle yeni alanlarda kuruldukları bilinmektedir. Tarihi kaynaklarda şehirlerde ilk inşâ edilen bu câmîlerin, Ulu Câmî olarak adlandırıldığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır³³⁹. Kayseri Ulu Câmî'nin, XIII. yüzyılda Sultan Câmî olarak adlandırıldığı bilinmektedir³⁴⁰. Yine Konya ve Sivas'ta Câmîlerin Ulu Câmî olarak ayrımının yapılmadığı görülmektedir. Selçuklu kentinde Sulatanların namaz kıldığı ve diğer câmîlerden daha büyük Selâtin Câmîleri bulunmaktadır. Aslında XV. yüzyıldan sonra şehirlerdeki Sultan Câmîleri, Ulu Câmî olarak anılmaya başlamıştır.

334 Kuban, 1968: 193.

335 <http://www.blogcu.com/etiket/konya/0-19k>.

336 Kuban, 1968: 193.

337 Eravşar, Osman, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", *Türkler*, C.6, Ankara, 2002, s.343-373.

338 Eravşar, 2002: 343-373.

339 Tanyeli, Uğur, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (XI-XV.Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987, s.177.

340 Sümer, Faruk, *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1985, s.85.

Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu kapıları Türklere açılmış olmakla birlikte, Türklerin Anadolu'da tutunmaları ve yerleşmeleri için yaklaşık üççeyrek asır geçmiş ve ancak Türkler Anadolu'daki yapı faaliyetlerine XII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren başlayabilmişlerdir. Bu sebeple XII. yüzyıl Anadolu'da Türk Câmî mimârisinin de bir başlangıcı sayılabilir. XII. yüzyılın ilk yapısının Erzurum Kale Câmî ve yüzyılın son yapısının da Kızıltepe Ulu Câmî olduğu görülmektedir³⁴¹.

i. i. XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Câmîleri (Mescid)-İnşâ Tarihleri ve Bânileri:

Yapıların Adı ve Yeri	İnşâ Tarihi	Bânisi
Cizre Ulu Câmî	H.550-555/M.1155-1160	Seyfeddin Gâzi oğlu
Erzurum Kale Câmî	H.518-527/M.1124-1132	Ebu'l Muzaffer
Konya Ulu Câmî	H.550/M.1155	I. Mesud
Niksar Ulu Câmî	12. Yüzyıl	Bilinmiyor ³⁴² .
Siirt Ulu Câmî	H.523/M.1129	Muğisüddin Mahmûd (?)
Silvan Ulu Câmî	12. Yüzyılın Üçüncü Çeyreği	Necmeddin Alpi ³⁴³
Abdülaziz Mescidi ³⁴⁴	H.651/M.1253	Osman Gâzi'nin kayın pederi olan Şeyh Abdülaziz ³⁴⁵ .
Abdülmümin Mescidi ³⁴⁶	H.674/M.1275	Emîrû'l-Hacoğlu Mahmûd ³⁴⁷ .
Akça Gizlenmez Câmî ³⁴⁸ .	612/M.1215	Hacı Ferruh bin Abdullah ³⁴⁹ .
Akıncı (Arslan Taş) Mescidi	H.607/M.1210	Emir Ali oğlu Cemâleddin İshak ³⁵⁰ .
Alâeddin Câmî-Uluborlu torunu ve Tuğrul Şah'ın kızı ³⁵¹ .	H.629/M.1231	Sultan II. Kılıç Arslan'ın

341 Güler, Mustafa, Kolay, İlknur Aktuğ, 12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, İTÜ Dergisi/A, Mimari, Planlama, Tasarım, C.5, Sayı: 2, Kısım: 1, Eylül, 2006, s. 83-90.

342 Güler, M., Kolay, İ. A., 2006 83-90.

343 <http://www.guneydogumirasi.org/pdfs/diyarbakir.pdf>

344 Abdülaziz Mahallesi

345 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

346 Megâribe Mescidi

347 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

348 (Hacı Ferruh-Taş) Câmî, Aksine Mahallesi,

349 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

350 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

351 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

Alâeddin Câmî-İç Hisar'da	1197-98	I. Alâeddin Keykûbâd ³⁵² .
Alâeddin Câmî I.Mesud, II.Kılıç Arslan, I.İzzeddin Keykâvûs ve I.AlâeddinKeykûbâd ³⁵³ .		
Alâeddin Câmî-Niğde	H.620/M.1223	Zeyneddin Başara Bey ³⁵⁴ .
Alevi (Ulvi) Sultan Mescidi	13. yy sonları	Seyyid Ahmed İbn-i Seyyid Ali İbn-i Seyyid Mehmed. Z.Atçeken ise bani olarak Yusuf Hüseyin Ulvi ismini vermektedir ³⁵⁵ .
Altın Kalem Mescidi,Akşehir	620/M. Temmuz 1238	Eminüddin Yusuf bin Hacı İsfendiyar ³⁵⁶ .
Altunapa (İplikçi) Câmî-Konya	H.598/M.1202	Şemseddin Altunaba ³⁵⁷ .
Arap Baba Mescidi ve Türbesi	H.678-M.1280 ³⁵⁸	III.Gıyâseddin Keyhüsrev
Arslanhane Câmî-Ankara ³⁵⁹	H.689/M.1290	Emir Seyfeddin Çaşnigir yani "Şerafeddin". Yapının ikinci isminin Ahi Şerafeddin Câmî olması Bânisinden kaynaklanmaktadır ³⁶⁰ .
Balıkli Câmî-Kütahya	1237-1246361	Hazer Dınarı
Beyhekim Mescidi-Konya	13. yüzyılın ikinci yarısı	Begi Hekim ³⁶² .
Burmali Minâre Câmî-Amasya	1237-1247363	Vezer Ferruh ve kardeşi Haznedar Yusuf Mengüçoğullarında
Divriği Ulu Câmî ve Dâru'ş-şifası 1228 yılı ³⁶⁴		
hükümdâr Süleyman Şah oğlu Ahmed Şah		
Doğan Arslan Mescidi-Mülk Köyü 1247 yılı		Emir-i Alem Doğan Arslan Bey ³⁶⁵ .

352 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Oral, Zeki, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", V.D., Sayı V, Ankara, 1962, s.23-77.

353 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Duran, Remzi, Konya Alaeddin Camisi Kitabeleri, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2006, s.23-29;Şimşir, Zekeriya, "Konya'daki Selçuklu Çini Dekorasyonunda Kufi ve Ma'liki Yazı", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri 11-13 Ekim 2000*, Konya, C.II, S.Ü.S.A.M, Konya, 2001. s.311-331;Karamağralı, Haluk, "Konya Ulu Cami", *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı 4, 1982 s.121-132.

354 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

355 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

356 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

357 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=80>;Mülayim, Selçuk, "İplikçi Cami", *TDV.İ.A.*, C.22, İstanbul, 2000, s.373-375.

358 <http://www.illereturkiye.com/elazig.html>-

359 Altındağ, Ahi Şerafeddin

360 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

361 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

362Hâkim Beki yani Reis-ül-etibba anlamındaki Beyi Hekim büyük Selçuklu doktoru Ekmeî-üd-din'dir.<http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=77>

363 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=595>

364 <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB02D7A9721009D5D58>

365 Sivrihisar, <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

Ebulfeth Câmî-Karaman	1247 yılı	Ebu Bekir oğlu Saadeddin Ali ³⁶⁶ .
Eğri Minâre (Kızıl Minâre-Merkez)	1221-1236367.	
Elti Hatun Câmî-Mazgirt	H.650/M.1252 yılı	II. Süleyman Şah'ın kızı Elti Hatun ³⁶⁸ .
Esenlik Câmî-Esenlik Köyü ³⁶⁹	1194 370	Şeyh Abdulmelik Eshab-İ Nasrüddin Hasan Bey ³⁷¹ .
Kehf Câmî-Afşin-Eshab-ı Kehf	H.630/M.1232-33	
Eşrefoğlu Câmî (Beyşehir)	1296-1299 yılları ³⁷² .	
Geçek Ulu Camisi Geçek Köyü ³⁷³	1175	Umur Bey oğlu Selçuk Bey Sultan I.Gıyâseddin Keyhüsrev ³⁷⁴ .
Gökçeli Câmî-Çarşamba	M.1206'da	
Gökmedrese Câmî,Amasya	1267 ³⁷⁵ .	Vâli Torumtay Güdük Minâre Muhtesip Eminüddin hacı
Mescidi-Konya-Akşehir	624/M.19 Nisan 1276	
Hasan bin Abdullah ³⁷⁶ .		
Hacı Kılıç Câmî	H.647, M.1249/50	Tuslu Ali oğlu Ebu'l-Kasım ³⁷⁷ .
Halfetih Minâresi-Battalgâzi	13. yüzyıl	"Hötüm Dede" olarak bilinir ³⁷⁸ .
Hamam-ı karahisar Ulu Câmî	13. yy (H.657/M.1259)	Emir Seyfettin Kızıl Bey ³⁷⁹ .
Han Câmî-Kayseri.	XIII. yüzyılın ilk çeyreği ³⁸⁰ .	
Hıdırlık (Tepe) Mescidi	1243/44 yılları	Emir Hezar Dinari ³⁸¹ .
Hunat Câmî (Merkez)	1238 yılında	I.Alâeddin Keykubâd'ın

366 Saadedtin Ali Mescidi, <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

367 <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelegeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB02D7A9721009D5D58>; Anadolu İnançların Beşiği, Hazırlayan Türsab Ar-Ge Departmanı/Mayıs, 2006.

368 Kayseri Külük Câmî'ni onartan Atsız Elti Hatun ile Mazgirt'teki Câmî, çeşme ve türbeyi inşa ettiren Elti Hatun farklı kişilerdir. <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>; Durukan, Aynur, "Anadolu Selçuklularında Kadın Baniler", V.D., Sayı27, Ankara, 1998, s.15-36; Tuncer, O. Cezmi, "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii", Önyasa, C.VII, 1971, s.75.

369 Muş

370 http://www.muscevreorman.gov.tr/static/tarihiyapilar_1.htm-

371 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

372 <http://www.karskulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB05B5713...>

373 Eskişehir-Günyüzü Bucağı.

374 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>; Danişman, H.Günhan, "Samsun Yöresi Aşşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra İki tepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Caminin İncelenmesi", IX. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri, Ankara, 1998, C.I, s.135-144.

375 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=597>

376 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=201>

377 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

378 <http://www.malatayayg21.com/ilceler/battalgazi.asp>-

379 İtler, Figen, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", Anadolu (Anatolia), XIX (1975-76), s.13-49.

380 Hamamkarahisar-Dutlu Köyü yolu üzerinde. <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>; İtler, Figen, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", Anadolu (Anatolia), XIX (1975-76), s.13-49.

381 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

karısı Mahperi Hatun ³⁸² .		
İnce Minâreli Câmî	1260'da	Selçuklu Veziri Sahip Ata ³⁸³ .
Kale Câmî-Divriği	1180 yılında	Süleyman Şah oğlu Emir İshak ³⁸⁴ .
Kızıl Minâreli Câmî-Van	13. yüzyıl ³⁸⁵ .	
Kızılbaş Câmî Ankara, Ulus	13. yüzyılın ilk çeyreği	Kızılbaş ³⁸⁶ .
Kölük (Gülük) Câmî Melikgâzi	1283 yılında	Kölük (Gülük) bin Abdullah ³⁸⁷ .
Lala Câmî (Lale Câmî-Merkez)	13. yüzyılda ³⁸⁸ .	
Lala Muslihiddin Câmî Kayseri,	13.yüzyıl	I. Alâeddin Keykûbâd'ın lalası olan Lala Muslihittin ³⁸⁹ .
Melik Sunullah Câmî, Battalgâzi	13. yüzyılın ikinci yarısı	Memluk Sultanı "el-Melik-el-Zahir-Berkuk" ³⁹⁰ .
Mollakent Câmî	1290'da ³⁹¹	Şeyh İbrahim
Niğde Sungur Bey Câmî	1335 yılı ³⁹² .	Seyfeddin Sungur Ağa
Saadet (Sâdettin) Câmî	13. yüzyılın ilk yarısı	Hezar Dinari ³⁹³ .
Sadreddin Konevî Câmî	1274 yılında ³⁹⁴ .	
Seyitgâzi Câmî-Seyitgâzi	1208-1209 yılları	I.Gıyâseddin Keyhüsrev ³⁹⁵ .
Sırçalı (Demirci Hacı) Mescidi	H.656/M.1258 ³⁹⁶ .	
Tahir ile Zühre Mescidi	13. yüzyıl sonları	Sahip-Ata Fahreddin Ali'dir ³⁹⁷ .
Taş Mescidi Konya	13. yy'da	Vezir Sahip Ata Hüseyin
Oğlu Fahreddin Ali'dir ³⁹⁸ .		

382 <http://www.vankulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB034DB62...>

383 <http://www.afyon.kulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB05B5713...>

384 <http://www.sivas.gov.tr/?content=281>-

385 Tebriz Kapı Mahallesi, Sinaneddin, Topçuoğlu ve Yesir (Esir) Câmî. <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

386 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Uğurlu, Ergül, "Ankara Kızılbaş Cami Minberi", T.E.D., Sayı 10, 1968, s.75-88.

387 <http://www.botav.org/anadolu-selcuklu-sanati/>-

388 <http://www.vankulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB034DB62...>

389 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

390 Vaiz Ocağı-Vaiz Baba. <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Oral, M. Zeki, "Malatya Kitabeleri ve Tarihi", III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943) Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1948, s.437; Eskici, Bekir, "Malatya", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu II, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2006, s.263-265.

391 http://www.musevreorman.gov.tr/static_tarihiyapilar_1.htm-

392 <http://www.nigdedeferdarligi.gov.tr/nigde1.HTM>-

393 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

394 http://ansiklopedi.turkebilgi.com/Konya_tarihi_eserler_ve_turistik_yerler

395 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Altınşapan, Erol, "Eskişehir Seyitgazi Külliyesi", Dekorasyon Dergisi, Sayı:45, 1993, s.115; Say, Yağmur, "Seyyid Battal Gazi Kültü ve Seyyid Battal Gazi Külliyesi", Tarihte Eskişehir Sempozyumu-1 (2-4 Kasım 1998), Eskişehir, 2001, s.171.

396 Sırçalı Mescid mahallesi <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=57>; Oral, M. Zeki, "Konya'da Sırçalı Medrese", Bel-99, T.T.K. Yay., Temmuz, 1961, Cilt:XXV, s.355-396.

397 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=209>.

398 <http://www.malatyakulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E>

Ulu Câmî (Atabey Câmî)	1179 yılı	Saltukoğulları ³⁹⁹ .
Ulu Câmî (Câmî-i Kebir)	1224 yılı	Alâeddîn Keykubâd ⁴⁰⁰ .
Ulu Câmî (Harput) -Harput Karaaslan	1156-1157 ⁴⁰¹ .	Artuklu Hükümdârı Fahrettin
Ulu Câmî (Sultan Câmî)	1134-1143 yılları arası	Danişmendlilerin III.hükümdârı Melik Mehmet ⁴⁰² .
Ulu Câmî –Elbistan	H.637/M.1239-40.	Emir Mübârezeddin Çavlı'dır ⁴⁰³ .
Ulu Câmî-Afyon	1272 ⁴⁰⁴ .	
Ulu Câmî-Bayburt	13. yüzyıl	Mugisüddin Tuğrul Şah ve II. Gıyâseddin Mesut ⁴⁰⁵ .
Ulu Câmî-Bitlis	1150	Ebu'l Muzaffer Muhammed ⁴⁰⁶ .
Ulu Câmî-Bünyân	1256	İlhanlı Vâlilerinden Tac-ı Kızıl oğlu Emir Zahireddin Mahmûd ⁴⁰⁷ .
Ulu Câmî-Çorum	13. yüzyılın sonları ⁴⁰⁸	Sultan III.Alâeddin Keykûbâd azadlı kölelerinden Hayreddin Bey.
Ulu Câmî-Develi-Kayseri	H.680/M.1281	Göçeraslan oğlu Nasrullah ve eşi Sa'd kızı Sivasti'dir ⁴⁰⁹ .
Ulu Câmî-Erzurum	575 (1179)	İzzeddin Saltuk'un oğlu Nâsireddin Muhammed ⁴¹⁰ .
Ulu Câmî-Kızıltepe-Mardin	1184-1200	Artukoğullarından Yavlak Aslan tarafından ve kardeşi Artuk Aslan tarafından (1200 ila 1239) da tamamlanmıştır ⁴¹¹ .
Ulu Câmî-Malatya	H.621/M.1224	I. İâeddin Keykûbâd zamanında Mansur b. Yakub'un emriyle inşâ edilmiştir ⁴¹² .
Ulu Câmî-Sinop	13. yüzyılın ilk yarısı	Sultan I. İzzeddin Keykâvûs, Sultan

399 <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB02D7A9721009D5D58>

400 <http://woturkey.com/forum/viewtopic.php?t=27675>; <http://www.malatyakulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF131BF15117AB907CA359CF>

401 <http://www.illereturkiye.com/elazig.html>

402 http://www.kayserikultur.gov.tr/degerler.asp?fx=camiler&basx=Camiler&ustix=1&yerix=8&dx=kulturel_miras...

403 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

404 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

405 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

406 <http://www.bitliskulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB073C6F3...>

407 Çayırdağ, Mehmet, "Bünyan Ulu Camii Kitabesi", İ.Ü.E.F.T.D., Sayı XXXIV, 1984, s.508.

408 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=736>.

409 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

410 <http://www.erkulturnturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?...>; Güler, M., Kolay, İ.A., 2006 83-90.

411 [http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx...](http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?...); Güler, M., Kolay, İ.A., 2006 83-90.

412 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

		I.Alâeddin Keykûbâd ve Süleyman Pervâne isimleri geçmektedir ⁴¹³ .
Ulu Câmi-Sivas	1196-1197 yılı	Kızıl Aslan bin İbrahim ⁴¹⁴ .
Ulu Câmi-Sivrihisar-Eskişehir	629/1231-32-673/1274	Cemâleddin Ali Bey ⁴¹⁵ .
Ulu Câmi Urfa	1170-1175 yılları	Nurettin Zengi tarafından inşa edilmiştir ⁴¹⁶ .
Ulu Câmi (Şah Ermen Câmi)	12. yy Selçuklu yapısı ⁴¹⁷	
Yazır Köyü Câmi-Yazır köyü	H.668/M. 1269-1270 ⁴¹⁸	
Yivli Minâre (Alâeddin Câmi)		Alâeddin Câminin Minâresidir ⁴¹⁹ .
Zenbûri Mescidi-Zenburi Mahallesi 13. yy		Sultan Alâeddin'in Arıcıbaşısı ya da Kara Arslan tarafından ⁴²⁰ .

ii. Namazgâhlar (Musallâlar):

Namazgâh⁴²¹, (namaz yeri), Farsça bir kelime olup sözlük anlamı namaz kılınan yer mânâsındadır. Şehir dışında, kırdaki bir mihrap konulmak suretiyle, namaz kılınmak için husûsi yapılan yerdir. Kervanlarla yapılan uzun yolculuklarda, Müslümanların konakladıkları yerlerde birer namazgâh bulunurdu. Bu yerlerin etrafına ve içine gölge vermek için ağaçlar dikilir, yakınlarına da su içmek, abdest almak ve hayvanları sulamak için çeşme yapılırdı. Bazı namazgâhların üzerleri açık, bazılarının kapalı olurdu. Hutbe için minberi olan namazgâhlar da vardı⁴²². Sefer halindeki ordu da bu namazgâhlarda namaz kılar.

Ali Baba Namazgâhı (Musalla): Malatya-Battalgâzi. 1242-43 tarihinde, Saceddin İshakoğlu Kemalettin Kamyar tarafından yaptırılan bir Selçuklu

413 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Esemeli, Deniz, "Alaeddin Cami ve Medresesi", T.D.İ.A., C.2, İstanbul, 1989, s.328-329.

414 <http://www.sivas.gov.tr/?content=281>-

415 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

416 <http://www.urfakultur.gov.tr/harran/harranulucami.htm>-

417 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Uluçam, Abdüsselâm, "Eski Van'daki Mimari Anıtlar", Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Dergisi (Van Özel Sayısı), Sayı 32, Ankara, 1996, s.19-24.

418 Kayseri <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Özbek, Yıldırım, "Kayseri'de Bilinmeyen Bir Selçuklu Yapısı Yazır Köyü Cami", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, C.2, Konya, 2001, s.147-152, 525-535.

419 <http://www.kygm.kultur.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB0B7C55...>-

420 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=80>.

421 Namazgâh Maddesi, Rehber Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1984, s.38.

422 Cebecioğlu, 1997: 194

eseridir⁴²³.

Battalgâzi-Malatya: 1243 yılında Selçuklular tarafından yapılmıştır⁴²⁴.

iii. Ziyâretgâhlar:

Türklerin yaşadığı farklı coğrafyalarda gerek İslâm öncesi gerekse İslâm'dan sonraki dönemlere mensup ve çeşitli nitelikleriyle ziyâretgâh niteliği kazanmış pek çok şahsiyetin mezarının bulunduğu bilinmektedir. Türkler arasında ziyâretgâhlara yönelik büyük saygının ve bu ziyâretgâhlar çerçevesinde var olan kültürel değerlerin kökeninde hiç şüphesiz eski Türk inançları ve İslâmîyetin kaynaşma olgusunun yattığı söylenebilir. Buna çeşitli zaman ve mekânlarda farklı dinî ve kültürel unsurların da katılması söz konusu olabilir. Ancak ağırlıklı unsurların eski Türk inançlarından ve bunların İslâmlaşmasından geldiği muhakkaktır. Türk halklarının ziyâretgâhlara yönelik gerek düşünüş gerekse davranış bakımından benzeri kalıpları olduğu söylenebilir. Bunlar da yine hem eski Türk inanç sistemi, hem de İslâmîyet ile bağlantılıdır. Ziyâretgâhlara gitme nedenleri, bu mekânlarda sergilenen davranış ve gelenekler (sofra, kurban, çaput bağlama vb), semboller ve bu ziyâretgâhlardaki biçim özellikleri bizi doğal olarak bu düşünceye götürmektedir. Büyük Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevi'nin Türkistan'da bulunan ziyâretgâhı "İkinci Mekke" olarak görülmekte, halk tarafından buraya yapılan ziyâretler Hacca gitmekle eş tutulmaktadır. Bunu simgelemek üzere halk arasında "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" deyişi yerleşmiş durumdadır⁴²⁵. Anadolu'da Müslümanların her zaman ziyâret ede geldikleri pek çok yer olmakla beraber, burada üzerinde duracağımız ziyâretgâhlar sadece Müslümanlarca değil, onlarla beraber Hıristiyanlarca da kutsal sayılan ve âdeta her iki toplumun birlikte gidip ziyâret ettikleri yerlerdir. Çünkü böyle yerler aynı gâye ile iki ayrı dine mensup olan insanları bir araya

423 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Ersoy, Bozkurt, "Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri", *Kültür ve Sanat*, 4/6, Aralık 1992, s.11-15.

424 <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/CESIT/06myInanc.pdf>

425 Yaman, Ali, "Türk Dünyasında Ziyaret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-Manas Üniversitesi Kooşuk İlimler Jurnalı*, Bişkek, 2005, Sayı: 14, ss.29-37.

getiriyor ve aralarında sosyal münâsebetlerin kurulmasına yardımcı oluyordu. Şüphesiz bu yakınlaşmadan kârlı çıkanlar, siyâsî ve kültürel hâkimiyeti ellerinde bulunduran Müslümanlar oluyordu⁴²⁶.

Ortaçağlarda da, İslâm âleminin her köşesinde, halkın ziyâret ettiği makam, meşhed ve mezarlar bulunuyordu. Fetihden sonra Anadolu'da da böyle yerler ortaya çıkmıştı. Hatta henüz Selçuklu fetih ve iskânı başlamadan önce, Emeviler ve Abbâsîler devrinde bu topraklarda vuku bulan gazâların hatıraları olarak, Selçuklu devrine kadar gelebilen, birçok mezar ve türbeye rastlamak kabildi. Müslümanların itibâr ettiği, Hıristiyanların da ilgisiz kalmadıkları bu tür ziyâret yerleri Selçuklular devrinde çok daha fazla artmıştır.

Selçuklular devrinde Anadolu'ya gelen ve bu ülkenin fethi ve İslâmlaşmasında emeği geçen Türkmen şeyhlerinin pek çoğu ölümlerinden sonra veli olarak telâkki olunmuş ve mezarları birer ziyâretgâh hâline getirilmişti. Böylece, Türkmen şeyh ve babalarının ziyâretgâh olan mezarları Ortaçağ Türkiye'sinin her tarafını doldurmuş ve Anadolu'yu âdetâ bir evliyâ diyarı hâline getirmişti⁴²⁷.

Ortaya çıkan bu yeni ziyâret yerleri Müslümanlarla Hıristiyanları bir araya getiriyor, aralarında ahenkli bir münâsebetin doğmasına, müsâmahakâr davranışların artmasına sebep oluyordu. Görülüyor ki Selçuklular devri Türkiye'si, şu veya bu şekil ortaya çıkmış ve Müslümanlarla Hıristiyanların gidip beraber ziyâret ettikleri birçok müşterek ziyâretgâha sahne olmuştur. Maksudumuz bunların listesini vermek değildir, işaret etmek istediğimiz husus, buralarda Müslümanlarla karşılaşan, onlarla kültür alış verişinde bulunan Hıristiyanların, ruhi yapılarını anlatmaktadır. Bu yerlere gidenlerin çeşitli maddî ve manevî sıkıntıları olan, bu sıkıntılardan kurtulmak için manevî yardım dileğinde bulunmak üzere buralara koşan dertli, çâresiz

---

426 Çetin, 1981: 132.

427 Turan, 1953: 543-546.

kimseler oldukları düşünülürse, böyle bir muhitte görecekları maddî-manevî yardımların onların ruhlarında ne derin izler bırakacağını tahmin etmek zor olmaz. Vakıflar ve diğér sosyal tesisleri ile dindaşlarına olduğu kadar Hıristiyanlara da kol kanat geren Müslümanların, ziyâretgâhların ruhanî havasına uyarak daha çok yardım yapacakları açıktır. Müslümanların bu yardımları her türlü yardım ve ilgiye muhtaç olan Hıristiyanları İslâm'a ısındırmış ve ihtidâlarına sebep olmuş olabilir⁴²⁸. Anadolu bu neviden yüzlerce fâtiğ, kumandan, sahabe, evliyâ, yatır, kerâmet ehli zevâtın ziyâretgâhı ile dopdolu olup bu toprakları vatan yapanlar bu ruhânî zevattır. Meşhur seyyâhımız evliyâ Çelebi din ayrımı yapmaksızın, gezdiği, gördüğü her yerin ziyâretgâhlarını dikkatlice tasvir etmektedir.

iv. Türbeler:

Anadolu Selçuklu çağı mezar anıtları da medreseler gibi iki ana tipte incelenir:

1. Türbeler⁴²⁹,
2. Kümbetler.

Türbe (ziyâret olunan mezar), Müslümanlardan, büyük âlim, veli, hükümdâr, hükümdâr zevcesi ve çocukları, emir, vezir ve komutanların kabirleri üzerine inşâ edilmiş, üzerleri özellikle kubbelerle örtülü binalara ve Müslüman olmayanların kabirleri üzerine yapılmış binâlara denilmiştir. İslâm büyüklerinin üstü açık olan mezarlarına da onlara hürmeten türbe denir. İran ve Azerbaycan'da türbeye, sonundaki tâyı telâffuz ederek "**türbet**" derler⁴³⁰.

İslâm âleminde, Abbâsîler devrinden itibâren, hükümdarlar, halifeler, hükümdâr eşleri ve çocukları, emirler, vezirler, âlimler, veliler, sanatkârlar ve

428 Çetin, 1981: 134-135.

429 Cebecioğlu, 1997: 162.

430 Cebecioğlu, 1997: 162.

komutanların mezarları üzerine türbeler (**kubbe ve kümbedler**) yapılmıştır. Yapılan türbelerin sanat tarihi ve mimârî açıdan değerli olanları pek çoktur. Türbelerin çatıları birer kubbe ile kaplanmış olduğundan bunlara "**kubbe**" de denilmiş, Türklerde ve İran'da bunlara kümbed veya gömbed denilmiştir. Mağrib'de türbelere "**marabût**" denilir. Şehidlerin gömülü olduğu ve üzerinde onların hatırasına yapılmış olan büyük yapılara "**Meşhed**" (**Şehidlik**) adı verilmiştir⁴³¹.

IV..İ.XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Türbeleri İnşâ Tarihleri ve Bânileri:

Yapıların Adı ve Yeri	İnşâ Tarihi	Bânisi
Ahi Yusuf Türbesi Antalya	13. yüzyılın ikinci çeyreği ⁴³² .	
Akşebe Sultan Türbesi -Alanya	1230	Akşebe ⁴³³ .
Alâeddin Ali Bey Türbesi	1287	Selçuklu Beyi Alâeddin Ali'ye, Necmettin kızı Olcayto Hatun'a (1271) aittir ⁴³⁴ .
Ali Tûsi Türbesi -Tokat	H.631/M.1234	Ebu'l-Kasım b. Ali et-Tusi ⁴³⁵ .
Alişoğlu Türbesi -Ankara-Kalecik	1231	Alişoğlu Ali Efendi, annesi ve kızı yatmaktadır ⁴³⁶ .
Arap Baba Mescidi ve Türbesi	H.678-M.1279	III.Gıyâseddin Keyhüsrev ⁴³⁷ .
Bektâş Baba Türbesi -Ömerköy Köyü	13. yy'ın ikinci yarısı ⁴³⁸ .	
Beşparmak Türbesi -Kayseri	13. yüzyılın son çeyreği ⁴³⁹ .	
Boyalıköy Eyvan Türbe -Sinanpaşa	13. yüzyılın ikinci yarısı ⁴⁴⁰ .	
Buharalı Bedrettin Türbesi -Şenköy	13-14.yy.,Beylikler dönemi ⁴⁴¹ .	Buhara

431 http://www.kuranikerim.com/islam_ansiklopedisi/T/139.html.

432 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

433 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Güzel, Abdurrahman, "Alanya'da Ziyaret ve Ziyaret Yerleri", **Antalya III.Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989**, Antalya Valiliği Yay., İstanbul, 1989, s.71-78.

434-Erzurum,<http://www.botav.org/anadolu-selcuklu-sanati/>-

435 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=756>

436 dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=37&sayi_id=743-, Kalafat, Yaşar, **Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I**, C.40, 1999, s.511.

437Elazığ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

438 Eskişehir-Mihalıççık.<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

439 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

440 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

		Halifelerinden Seyyid Muhammed, Seyyid Burhaneddin Efendiler
Caca Bey Türbesi-Kırşehir	H.671/M.1272-73	Caca oğlu Nureddin Cibri ⁴⁴² .
Dev Ali Türbesi-Kayseri, Develi	13. yüzyıl sonları ⁴⁴³ .	
Ergun Çelebi Türbesi-Kütahya	XIII. yy.'ın ilk yarısı ⁴⁴⁴ .	
Fatma Hatun Türbesi-Kırşehir	1266	Hoca Aka Maatır tarafından, Fatma Hatun adına yaptırılmıştır ⁴⁴⁵ .
Gevher Nesibe Sultan Türbesi	1206 ⁴⁴⁶ .	
Gömeç Hatun Türbesi-Musalla Mezarlığı	XIII. yüzyılın sonları	Türbenin Rükneddin Kılıç Aslan'ın karısı Gömeç Hatun'a ait olduğu söylenmektedir ⁴⁴⁷ .
Hacı Çıkrık Medrese ve Türbesi	H.578/M.1182-83	Bedreddin Ebu Mansur Şehinşâh ⁴⁴⁸ .
Hacı Tuğrul Türbesi-Yarpuz köyü⁴⁴⁹		
Herdene Bahar Baba Türbesi	13. yüzyılın ikinci yarısı ⁴⁵⁰ .	
Himmet Baba Türbesi-Kümbet Köyü	13. yy ⁴⁵¹ .	
Hoca Yunus Türbesi-Sivrihisar	1276	Sâdeddin Hoca Yunus, Muineddin Pervâne'nin dayısıdır ⁴⁵² .
Horasan Baba Türbesi	1040	Şeyh (Baba) İsmail Kemalettin ⁴⁵³ .
Kadıncık Ana (Ayni Ana) Türbesi	13. yy'ın ilk çeyreği	Kadıncık Ana Ümmühan Hatun ⁴⁵⁴ .
Karanlık Kümbet Türbesi-Erzurum	H.708	Tuğ Bey Vecihiddin'in oğlu

441 Muğla, Milas İlçesi, Selimiye Kasabası, Kalafat, 1999: 518

442 [http://www.akmb.gov.tr/index.php?Page=Yayinlar&KitapNo.](http://www.akmb.gov.tr/index.php?Page=Yayinlar&KitapNo;); <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=590>.

443 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

444 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

444 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

445 <http://www.kirsehirkulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?...>

446 <http://www.kultur.gov.tr/TR/Yonlendir.aspx?...>

447 <http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/selcuklu.html>; <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=42>

448 Tokat. <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=775>.

449 Antalya, Akseki İlçesi, Hacı Doğru'un Mevlâna Celâleddin Rumi'nin kardeşi olduğu ve Horasan'dan geldiği rivayet edilmektedir. Türbesindeki Yusüfi Dede ve torunu kasabasının yerlisidirler. Kalafat, 1999: 514.

450 Afyon'un İhsaniye ilçesine bağlı, <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

451 Eskişehir'in Seyitgâzi ilçesine bağlı, <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Parman Ebru-Altınsapan Erol, "Eskişehir-Seyitgazi-Kümbet Köyü'nde Himmet Baba Türbesi ve Devşirme Malzemesi", Yıldız Demiriz'e Armağan, İstanbul, 2001, s.115-228.

452 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

453 Erzurum, Kalafat, 1999: 521

454 Eskişehir, <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Say, Yağmur, "Seyyid Battal Gazi Kültü ve Seyyid Battal Gazi Külliyesi", Tarihte Eskişehir Sempozyumu-1 (2-4 Kasım 1998), Eskişehir, 2001, s.187.

		Sadreddin Türkbey yapılmıştır ⁴⁵⁵ . Kaygusuz Abdal ⁴⁵⁶ .
Kaygusuz Abdal Türbesi-Kabaca Köyü 1168		
Kırmızı Ebe Türbesi-Taşlıca Köyü,Rivayete göre, Alâeddîn Keykubat'ın ordularını bir kova ayranla doyurmuş, ayran hâlâ bitmemiştir. Güyâ "Anadolu" kelimesi Kırmızı Ebe'nin askere "doldurayım" demesinden çıkmıştır⁴⁵⁷.		
Melik Gâzi Türbesi (Merkez)	13. yüzyıl ⁴⁵⁸ .	
Melik Gâzi Türbesi-Niksar	XII. Yüzyılın ortaları	Nizâmettin Yağlıbasan ⁴⁵⁹ .
Mevlâna Türbesi ve Dergâhı-	1230 yılı	Mevlâna'nın babası Sultan-ul Ulema Bahaeddin Veled'in vasiyeti üzerine buraya gömülüp, üzerine basit bir türbe yapılmasıyla oluşmuştur. ⁴⁶⁰
Nasreddin Hoca Türbesi (Akşehir)	H.683 (1284) ⁴⁶¹ .	
Saya Baba Türbesi--Akviran Köyü	13. yüzyılın ikinci yarısı ⁴⁶² .	
Sefer Paşa Türbesi-Tokat	649/M.1251	Ebubekir bin Lokman bin Mesud ⁴⁶³ .
Selime Sultan Türbesi (Selime Köyü)⁴⁶⁴.		
Seyyid Şerif Türbesi-Develi	H.695-M.1295/96	Şeyh Seyyid-i Şerif ⁴⁶⁵ .
Sultanbağı Mezarlığı Eyvan Türbe	13. yüzyıl ortaları ⁴⁶⁶ .	
Şah Ahmed Türbesi	1242 yılın ⁴⁶⁷ .	
Şehçakır Dede Türbesi	1300 yılı ⁴⁶⁸ .	
Taptuk Emre Türbesi (Taptuk Emre Köyü) Aksaray⁴⁶⁹.		

455 Kalafat, 1999: 522

456 Ankara, Beypazarı, Kalafat, 1999: 512.

457Ankara-Kızılcahamam, Kalafat, 1999: 512.

458<http://www.vankulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB0CDC0B...>

459 <http://www.tokatturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?>...

460Mevlâna'nın ölümünden sonra ise Pervâne Muiniddin ve karısı Gürcü Hatun tarafından buraya bir türbe yaptırılmıştır. Türbe daha sonra dinî ve sosyal işlevli mimârî eklemeler yapılarak günümüzdeki şekliyle bir Mevlevî dergâhı haline getirilmiştir.

<http://www.vankulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB05B5713...>

461 <http://www.kultur.gov.tr/TR/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF96799...>

462 Afyon-İhsaniye ilçesi.<http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

463 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=791>

464<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB0CFD5012EF3779276>

465<http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Akok, Mahmut-Özgüç, Tahsin, "Develi Abideleri", Bel:19, Sayı:76, Ankara, 1955, s.377-384.

466 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

467 Sungurlu, Demir Şeyh, Kalafat, 1999: 514

468 Kütahya, Hisarcık, Kalafat, 1999: 518

Toruntay Türbesi-Amasya	H.677/M.1278 ⁴⁷⁰	Toruntay Bin Abdullah'tır ⁴⁷¹ .
Ümmühan Hatun Türbesi-Seyitgâzi	1205-11	Ümmühan Hatun ⁴⁷² .
Yunus Emre Türbesi (Ortaköy)	Aksaray-Reşadiye köyü ⁴⁷³ .	
Yusuf Bin Yakub Türbesi-Çay	H.677/M.1278-79	Yusuf bin Yakup Bey ⁴⁷⁴ .

v. Kümbetler:

Kümbetler, Selçuklular zamanında yapılan kendine özgü yapısı olan anıtmezarlardır. Müslümanların ölülerini gömdükleri binalara kümbet veya türbe denilmektedir. Kümbet daha ziyâde kubbe ile değil de yuvarlak veya çokgen tabanlı ve tepesi sivri külâh biçimindeki örtülü olan anıt mezarlardır. Kümbet mimârî bir tarzdır. Birer sanat eseri olan türbelerin, basit, dört köşeli çeşitleri yanında, alınları (ön cephesi) çini ve mozaiklerle süslenmiş, cephe dış yüzlerine kesme taşlarla boydan boya çeşitli motifler işlenmiş, değişik yazı çeşitleriyle kitâbeler kazınmış, bazen içleri de süslenmiş, pek çok türbe çeşitleri vardır. Türbelerin çatısı, kubbe, piramit ve konik şekiller arz eder. Bunların dört duvar üzerine kubbeye örtülü olanlarına "**türbe**", silindirik veya çokgen gövde üzerine konik veya piramit çatıyla örtülü olanlarına da "**kümbet**" adı verilir. İslâm âleminde bu tür yapıların tavanı, genellikle birer kubbeye kaplı olduğundan, bunlara yalnızca "kubbe" denmiştir. Türkler ise, bu yapılara "türbe" demişlerdir. Azerbaycan ve İran'da kubbe yerine "kümbet", türbe yerine ise "**türbet**" isimleri kullanılmıştır. Doğu Anadolu'da türbeye, pek çok yerde "**kümbet**" veya "**künbet**" denir. Arap ülkelerinde bu çeşit kubbeli mezarlar için "**merebut**" veya orada gömülü bulunan peygamber, âlim, veli vb. gibi din büyükleriye "**makam**" adı kullanılmıştır. Makam-ı İbrahim vb. gibi⁴⁷⁵.

Anadolu Selçuklu mimârisinde anıt mezarları önemli bir yer tutar.

469 <http://www.aksaray.turizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF028B4EEC66E03438B8C4F...>

470 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=590>

471 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=590>.

472 Eskişehir, <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>:Altunsapan, Erol, "Eskişehir Seyitgazi Külliyesi", *Dekorasyon Dergisi*, Sayı: 45, 1993, s.115.

473 <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB0CFD501...>

474 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

475 Kümbet Maddesi, *Rehber Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1984, s.56.

Kümbet ve türbe şeklinde inşa edilen bu yapılar arasında câmî, medrese ve külliyele ilgili olanlar dışında tek başına bulunanlar daha büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Selçuklular'dan günümüze gelen en erken tarihli mezar anıtı, Konya Alâeddîn Câmîsi avlusundaki XII. yüzyıldan kalma II. Kılıç Arslan Kümbeti'dir⁴⁷⁶. Bir diğer Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus ise, Sivas'taki medresesinin güney eyvânında gömülüdür ve üzerine tuğladan on kenarlı bir kümbet yapılmıştır. Medrese ve câmîlere bağlı çeşitli türbe ve kümbetlerden başka ilgi çekici bir mezar anıtı, Tercan'da Mama Hatun Kümbeti'dir⁴⁷⁷. Ahlat, 13. yy. kümbetleriyle dikkati çektiği kadar, mezar taşlarıyla da önemli durulan bir merkezdir. Burada Şeyh Necmeddin, Hasan Padişah, Çifte Kümbetler gibi örneklerin en dikkate değerlerinden birisi, silindirik gövdesiyle Ulu Kümbet'dir.

V.i. XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Kümbetleri-İnşâ Tarihleri ve Bânileri:

Yapıların Adı ve Yeri	İnşâ Tarihi	Bânisi
Akyapı Kümbeti -Melik Gâzi Mezarlığı	13. yüzyıl yapılmıştır ⁴⁷⁸ .	
Alaca Kümbet -Kayseri	13. yüzyılın sonları	Cemâleddin Muhammed oğlu Sadreddin Ömer ⁴⁷⁹ .
Bugatay Aka Kümbeti -Bitlis-	1281	Bugatay Aka ile Şirin Hatun ⁴⁸⁰ .
Çifte Kümbet -Kayseri	1248	I.Alâeddîn Keykûbâd'ın eşlerinden, Melike Adile için kızları tarafından yaptırıldığı öğrenilir ⁴⁸¹ .
Döner Kümbet -Kayseri	1276	Kitâbede Şah Cihân Hatun ⁴⁸² .

476 <http://www.aksaray.gov.tr/turizm/organize.asp?id=162>

477 <http://www.rnyo.gop.edu.tr/aykac/Turkiye/erzincan.htm>

478 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=754>; Öztürk, Nazif, "Vakıflar Arşiv kayıtlarına göre Niksar Vakıfları", V.D., Sayı:XXII, Ankara, 1991, s.45-68.

479 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

480 <http://www.bitliskulturturizm.gov.tr/yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB0A78625...>

481 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

482 <http://www.cappadociaonline.com/turbetr.html>.

Elti Hatun Kümbedi-Tunceli-Mazgirt	H.650/M.1252	II. Süleyman Şah'ın kızı Elti Hatun'dur ⁴⁸³ .
Esirüddin Ebheri Kümbeti-	13. yüzyılın ikinci yarısı	Eş-Şeyh Esirüddin Mufaddal bin Ömer el-Ebheri ⁴⁸⁴ .
Hacib Çavlı Kümbedi-Kayseri	12.yüzyıl sonu ya da 13. yüzyıl başları	Hacip Çavlı ⁴⁸⁵ .
Hân Câmî Kümbedi-Kayseri	1188-89 yılları	Emir Cemâleddin ⁴⁸⁶ .
Hasan Pâdişâh Kümbeti-Ahlat⁴⁸⁷.		
Hasbek Kümbedi-Kayseri	12. yüzyıl sonu ⁴⁸⁸ .	
Hüseyin Timur Kümbeti-Bitlis⁴⁸⁹		
Kalender (Karakurt) Baba Kümbeti	1135	Selçuklu Emirlerinden Karakurt baba adı ile de bilinen Kalender Baba adına yaptırıldığı anlaşılmıştır ⁴⁹⁰ .
Kırkkızlar Kümbeti-Niksar	12. yüzyılın ilk çeyreği ⁴⁹¹ .	
Kulak Kümbeti-Niksar	12.yüzyılda	Esedü'd-Din Arslan-Doğmuş ⁴⁹² .
Kureyş Baba Kümbeti-Boyalı Köyü	13. yüzyılın başları	Kureyş bin İlyas bin Oğuz ⁴⁹³ .
Mama Hatun Kümbeti-Tercan	1192	Saltuklu Prensesi Mama Hatun ⁴⁹⁴ .
Melikgâzi Kümbeti-Kırşehir	13. yy. ortaları	Mengücekoğullarından Melik Müzafferüddin Behram Şah adına ⁴⁹⁵ .
Sitti Zeynep Kümbeti⁴⁹⁶-Battalgâzi	13. yüzyılda ⁴⁹⁷ .	

483 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Durukan, Aynur, "Anadolu Selçuklularında Kadın Baniler", V.D., Sayı:27, Ankara, 1998, s.15-36; Tuncer, O. Cezmi, "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii", *Önasya*, C.VII, 1971, s.75.

484 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Ünal, Hüseyin Rahmi, "Eber Künbeti ve Sanı Lala Türbesi (Afyon)", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir, 1984, s.187-188.

485 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

486 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

487 <http://www.bitlis.gov.tr/Anasayfa/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=4>

488 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

489 Girişi üstündeki yazıtta "Emir Hüseyin Timur İbn Bugatay Akannın 1279'da öldüğü", doğu penceresi üstündeki yazıtta ise, "Hüsameddin Hüseyin Aka Kızı Esentekin Hatununun 1280'de öldüğü bildirilmektedir. <http://www.bitfiskulturturizm.gov.tr/yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB0A78625...>

490 [http://www.kirsehirkulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?...-](http://www.kirsehirkulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?...)

491 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=781>

492 Emir Arslan Doğmuş kümbeti, <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=782>.

493 Afyon Sinanpaşa ilçesine bağlı, <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

494 Erzincan, <http://www.tercan.bel.tr>.

495 [http://www.kirsehirkulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?...-](http://www.kirsehirkulturturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?...)

496 Zeynep Hanım Kümbeti.

Şeyh Necmettin Kümbeti-Ahlat	H.619/M.1222	Şeyh Necmettin ⁴⁹⁸ .
Ulu Kümbet-Ahlat	XIII. yy. ⁴⁹⁹ .	
Üç Kümbetler (Merkez) Erzurum	Saltukoğulları Devri	Emir Saltuk ⁵⁰⁰ .

vi. Mezarlar:

Mezar Arapça ismi mekân olup sözlük mânâsı “ziyâret edilen yer” demek ise de Türkçede, ölen birinin gömülü olduğu yer (kabir, sin, makber, gömüt) anlamına gelir. Bazı toplumlarda ölüler yakılırken; İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi tek tanrılı dinlerde ölülerin mezar içinde diğer hayata geçmek için beklediğine inanılır. Eski Türkler kendi ölülerini “**kurgan-korugan**” adlı niheng kabirlerde gömerlerdi. Kurganlar tepe gibi yapılmış büyük kabirler idi. Kurgan sözü ise “**tepe gibi kabir**” mânâsına gelmektedir⁵⁰¹. Terekeme-Karapapak Terkləri’nde ise, “**Gor: Mezar, Gorhane: Mezarlık**”⁵⁰² anlamında kullanılır. Taş işçiliğinin mimârlık dışındaki en geniş uygulama alanlarından biri mezar taşlarımızdır: Bunların çoğunun tarihli oluşu ise tarihsiz başka yapıtların dönemlerini saptamaya yaradığından tarih ve sanat tarihi bakımlarından özel bir önem taşır. Selçuklu mezar taşlarının dağınık bir biçimde müzelerimizde örnekleri vardır: Bunlarda lahit biçiminin sık sık kullanıldığı görülür, Osmanlı öncesi toplu şekilde mezarların günümüze kadar korunan en ilginç mezarlık Ahlat’ta bulunmaktadır.

Ahlat Mezarları: Bitlis’in Ahlat ilçesinin Meydanlık Mezarlığı, XI-XV. yüzyıllara ait mezarların bulunduğu bir Açık Hava Müzesi’dir⁵⁰³. Mezar taşları, Ahlat’taki ünlü Selçuk mezarlığından bu yana, ölüne kimliğini ve bağlı olduğu sosyal kesimi belirten yazı ve işaretleri kapsar.

Çelebibağı Mezarlığı-Van: Tunç Çağı’ndan Osmanlı dönemine kadar izlerin

497 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>; Ersoy, Bozkurt, “Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri”, **Kültür ve Sanat**, 4/6 Aralık 1992, s.11-15.

498 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

499 <http://www.bitliskulturturizm.gov.tr/yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB0A78625...>

500 <http://erzurum.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB02A50B7665CCB91F6>

501 Köprülü, Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1970, s.15-16.

502 Kaynak: **Bedrettin Kemaloğlu**.

503 <http://www.kultur.gov.tr/TR/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF2E3173...>

olduğu Çelebibağı Mezarlığı olarak tanınan nekropol alanının en önemli özelliği Van Gölü çevresindeki tarihi mezar taşı örneklerinin birçoğunun burada var olmasıdır. Karakoyunlu döneminde yapılan, Kara Yusuf'a ait olabileceği düşünülen Anonim Kümbet (XIII. yy), 1458-59 tarihinde Devlet Yar oğlu Rüstem tarafından yaptırılan Kadem Paşa Hatun (Yar Ali) Kümbeti, Akçayuva (Zeyzeg) Köyü yakınlarında Akçayuva Kümbeti (XV. yy) ve günümüzde yıkık bir vaziyette olan Haydar Bey Kümbeti (XV. yy) Selçuklu geleneğindeki kümbet mimârisinin son halkalarındandır⁵⁰⁴.

Kırk Kardeşler Şehitliği-Battalgâzi: XIII. yüzyıl, Selçuklu Dönemi mezarlığıdır. Halk buranın 40 adet Selçuklu yiğidine ait mezarlık olduğuna inanır⁵⁰⁵.

Sadrü's Şeria Mezarı: Bayburt il merkezinde, Câmî Kebir mahallesinde bulunmaktadır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekte ancak Kültür Bakanlığının döküm kayıtlarında kaynak gösterilmeden 1277 yılında inşâ edildiği belirtilir⁵⁰⁶.

Selçuklu Mezarlığı: İznik surlarının güney kanadının dışında olduğu tahmin edilir. XI. Yüzyıla ait olan ve bugün mevcut olmayan bu mezarlığa ait mezar taşlarından bir kısmı iki kulede görülmektedir⁵⁰⁷.

vii. Tekkeler:

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasından söz ederken tekke ve zâviyeler üzerinde de durmak gerekir. Çünkü tekke ve zâviyelerin bu hususta gerçekten önemli hizmetleri görülmüştür⁵⁰⁸. Oğuz Türkleri, Anadolu'da yerleştikleri zaman, İslâm âlemindeki tasavvuf cereyanı değişik şekil ve biçim

504 Uluçam, Abdüsselam, "Eski Van'da Selçuklu İzleri", IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyetleri Semineri, (Konya, 25-27 Nisan 1994, Bildiriler), Konya, 1995, s.53-67.

505 <http://www.malatayag21.com/turizm.asp>-

506 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=609>.

507 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

508 Çetin, 1981: 151.

almıştı. Anadolu'da, Selçuklu Devleti kuvvetlenerek birçok Türk-İslâm merkezleri temelleşince, İslâm memleketlerinin genel an'anesine uyarak, oralarda da tekkeler kuruldu. Etraftan gelen veya orada yetişen dervişler, şeyhler, Anadolu çevresinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya muvaffak oldular. Bunlar arasında İran'dan, Mısır'dan, Irak ve Suriye'den gelmiş bir takım mutasavvıflar olduğu gibi, Horasan ve Mâverâünnehir Türkleri arasında yetişmiş birçok dervişler, hatta Orta Asya'dan gelme Ahmed Yesevî tarikatı mensupları da vardı⁵⁰⁹.

Tekkelerin⁵¹⁰, Anadolu'da ilk defa ne zaman kuruldukları bilinmemekle beraber, Anadolu gazâlarına katılan Türkistan gönüllüleri arasında pek çok sayıda şeyh ve dervişin bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple, tekke ve zâviye mensubu olan bu gönüllülerin daha ilk fetih yıllarında Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleşerek zâviyelerini kurdukları tahmin olunabilir. Malazgirt Zaferinden ve ilk fetih yıllarından sonra, zaman zaman, Anadolu'yu tazyik eden Haçlılara karşı cihâd yapmak içinde Doğu İslâm âleminden derviş gurupları gelmiş olmakla beraber, asıl derviş göçü Moğol İstilâsı'ndan sonra vuku bulmuş ve bu devirde Anadolu'ya Sünni veya Batinî fikirler taşıyan oldukça kalabalık derviş zümreleri gelmiştir. Türkistan ve Buhara'dan, Horasan, Irak ve İran'dan Selçuklu sultanlarının himâyesine sığınmak için Anadolu'ya koşup gelen bu dervişlerden bir kısmı şehir ve kasabalara yerleşirken, bazıları da uçlara, Türkmenlerin yoğun bulunduğu bölgelere ve Hıristiyan topraklarına yakın yerlere yerleşerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁵¹¹. Bu Türkmen şeyh ve dervişleri zamanla birer veli telâkki olunmuş ve kendileri için menkânâmeler bile vücûda getirilmiştir.

Tarihî metinlerde, belli tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin şehir, kasaba ve köylerde yahut yol kenarlarında kurdukları ve gelen-geçene bedava yemek yedirip misâfir ettikleri tekkeler için değişik terimler

509 Köprülü, 1976: 171.

510 Cebecioğlu, 1997: 268.

511 Köprülü, 1942: 207-293.

kullanılmıştır. Bunlar arasında ribât, hankah⁵¹², savma'a⁵¹³, düveyre⁵¹⁴, medrese, imâret, dergâh, âsitane gibi terimler bulunmakla beraber, daha çok tekke ve zâviye terimleri yaygınlaşmıştır. Sosyal bir kuruluş olan tarikat için, benzeri diğer sosyal kuruluşlarda olduğu gibi bir müteşebbis (öncü) bulunması gerekir. İşte bu kişi tarikatta "**Şeyh**"tir. Şeyh veya mürşid, bir bölgede irşada başlamak üzere mezun olup karar verdiğinde yapılacak ilk iş, zikir ve ibâdetlerin, tarikatın ruhî eğitim ve öteki disiplin ve terbiye kurallarının uygulanabilmesi için mâbed, çilehâne, halvet mahalli, hamam, namazgâh, aşhane, kiler, fırın, ahır, misafirhane vb. gibi yerlerden meydana gelen bir tekke teminidir. Görüldüğü gibi bir tarikatın faaliyet gösterebilmesi için lüzumlu olan ihtiyaç ve teşkilât bir câmîden çok farklıdır. Nitekim câmîlerin sadece namaz kılınacak bir yer olmasına karşılık tekkeler öteki sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi zarûretini de berâberlerinde bulundurlar.

Tekke, tarikattan olanların barındıkları, ibâdet ve tören yaptıkları yer, dergâh gibi yapılardır. Osmanlı döneminde tekke anlamında dergâh, âsitane sözcükleri kullanılmıştır. Bazı tarikatlarda hankâh ve âsitane yalnızca merkez tekkeye denir⁵¹⁵.

Tekke mensuplarının, dolayısıyla tekkelerin, Anadolu'nun İslâmlaşması hususunda birinci derecede önemli hizmetleri bulunduğu, irşad ve tebliğ faaliyetleri ile gayr-i Müslimlerin ihtidâsına çalışmış oldukları hususu bizzat tekke mensuplarınca da ifâde edilmiş ve bu anlayış menâkıbnâmelere

512Hankâh, Farsça tekke manasında ve tekkenin büyüğüne verilen bir isimdir. Âsitane anlamıyla eşdeğerdir. Bektaşilerde ve bazı tarikatlarda, hankâh şeyhin maddî ve manevî yönetimi altında bulunurdu. Buralar birer dinî müessesesi, içtimai yardım kuruluşu, hayır ve şefkat kaynağı, toplantı merkezi ve günümüz tabiriyle birer kulüp mesabesindeki yerlerdi. Cebecioğlu, 1997: 327;Örnek: Boyalıköy Hanikahı: 13. yüzyılın ilk yarısında, Afyon, Sinanpaşa ilçesine bağlı Boyalıköy'de bulunmaktadır. Aynı avlu içerisinde Eyvan Türbe ve Kureyş Baba Künbeti ile birlikte bir yapı topluluğu oluşturmaktadır,<http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=300>;Eyice, Semavi, "Anadolu'da Orta Asya Sanat Geleneklerinin Temsilcisi olan bir Eser: Boyalıköy Hanikahı", *Türkiyat Mecmuası*, C.XVI, İ.Ü.T.E, 1971, s.39-56;Ebu'ş Şems Hankahı: Tokat'ta Yaşmeşyan Mahallesinde bulunur. H.708/M.1288 yılında, Ebü Şems bin el-Hüseyn tarafından yaptırılmıştır. <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=770>.

513 Savma'a, Arapça ibadethane anlamında bir kelimedir. İslam'ın erken dönemlerinde, zaviyelere, savma'a denirdi. Hıristiyan mistikleri de, uzlete çekildikleri yerlere savma'a adı verirdi. Hıristiyanların savma'a'sına manastır da denirdi. Bu gibi yerler, tefekküre engel teşkil edecek, toplumsal hareketliliğin canlı olduğu yerlerden uzaklarda, dağ başlarında, ıssız yerlerde kurulurdu. Kâşânî, savma'a'yı, zikir ehlini, zikrettiğine yaklaşılacak yerler olarak tanımlar. Cebecioğlu, 1997: 620.

514Deyr: Arapça manastır demektir. Tasavvufî olarak şu anlamı ifade eder: İnsanlık alemi.http://www.islamderyasi.net/forum/tasavvufiterimlerlugati/tasavvufiterimlerlugati**d**/5/?wap;PHPESSID=bbe3732a73f6be3d1198bec550598815.

515 Kara, Mustafa, *Din-Hayat-Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s.28, 80, 216;Uludağ, Süleyman, "*Takdim*", *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1990, s.42-43.

yukarıda belirttiğimiz tarzda intikal etmiştir⁵¹⁶. Her halde muhakkak olan bir şey varsa, o da bir içtimaî yardım müessesesi olduğu kadar, bu tekkelerin aynı zamanda bir imâr ve iskân vasıtası olması ve emniyet ve münakalâtın temini ve dinî propaganda bakımından birinci derecede ehemmiyetli tesislerdir. Tekke ve zâviye mensupları, tekke dışında gösterdikleri faaliyetler yanında; coşkun âyinleri, müsâmahakâr tutumları ve kurdukları sosyal tesisler ile de pek çok gayr-i Müslim'i zâviyelerine çekiyor ve onların ihtidâsına sebep oluyorlardı. Bu yeni Müslümanlardan pek çoğu tekke ve zâviyelerde kalıyor; mutaassıb ve hararetli din propagandistleri olarak gayr-i Müslim ırkdaşları arasında İslâm dinini yaymaya çalışıyorlardı.

Tekkelerin mensupları için uyguladıkları sıkı eğitim faaliyetleri de dolaylı olarak İslâmlaşmaya tesir ediyordu. Çünkü tamamen dinî muhtevâlî olan bu eğitim ve öğretim ile tekkeye gerek Müslüman olarak giren, gerek ihtidâ ederek intisap eden dervişlerin, hatta şu veya bu şekilde tekkede bulunan yahut orada misâfir olarak kalanların dinî bilgileri artırılıyordu. Böylece dervişlerin hem daha iyi propagandist olmaları sağlanıyor, hem de Hıristiyanlarca kendilerine yöneltilecek her türlü menfi telkiden korunmuş oluyorlardı. Anadolu'da birçok köy, kasaba ve mahallenin çekirdeğini tekke ve zâviyeler meydana getirmektedir. Böylece, bu dinî müesseseler iskâna tesirleri yönüyle de Anadolu'nun Türkleşmesi hususunda hizmet vermişlerdir. Anadolu Türk şehrinin kuruluş ve gelişmesinde, halkın dinî inançlarının temsilcisi olan dervişlerin, gelişme mekânîği ile yakın ilgisi olmuştur, Wittek, Köprülü ve başkaları, Anadolu'nun fethinde, Gâzilerin, Abdalların bir başka deyişle Horasan erenlerinin önemli bir rolü olduğunu göstermişlerdir.

Anadolu'da pek çok köy adının doğrudan doğruya "tekke" olması veya tekke sözünü ihtivâ eden isimler olması (Tekkeköy, Tekkedere, Tekkeviran, Tekkekaya v. s. gibi)'da tekkelerin Anadolu'nun iskânı hususunda oynadıkları rolü göstermektedir⁵¹⁷. Gerek Selçuklular gerek Osmanlılar, bilhassa uçların

---

516 Çetin, 1981: 136.

517 Kuban, 1968: 60.

şenlenmesi ve Türk hâkimiyetinin tesisi için, Horasan'dan gelen dervişlere boş araziler gösterip onların buralarda zâviyelerini kurlmalarına müsâade ediyorlardı⁵¹⁸.

viii. Zâviyeler:

Zâviyeler bir toplanma ve hizmet yeri olup, gerektiği takdirde gelen ve gidenlere konaklama yeri olarak hizmet veren mekânlardır⁵¹⁹. Ayrıca, zâviyeler, tekkeler gibi tarikat etkinliklerinin yürütüldüğü, daha çok kırsal alanlarda kurulan ve farklı işlevleri olan yapılardır. Zâviyelerde görev yapan şeyhlere, zâviyedâr, buralarda oturan dervişlere de, zâviyenişîn denirdi.

Zâviyeler de özelliklerine göre:

- **Tarikat zâviyeleri,**
- **Ahi zâviyeleri**
- **Zâviyeli Câmîler** olarak üçe ayrılır⁵²⁰.

İslâm âleminde zâviyelerin doğuşu konusu, tasavvuf akımının başlangıcı konusu ile paralellik arz eder. VIII. yüzyılın sonlarıyla, IX. yüzyılın başlarından itibaren İslâm âleminde gelişmeye başlayan tasavvuf akımıyla birlikte, o zamana kadar yalnız, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi mistik bir düşünüş ve yaşayış biçimi ortaya koyan dinlerin yayıldığı alanlarda görülen bir müessesenin, Müslümanlığın yayıldığı alanlarda da ortaya çıktığı müşâhede olunur. İçinde belli bir tasavvuf görüşünü paylaşan ve "**şeyh**" adı verilen dinî bir otoritenin başkanlığında bunun uygulamasını yapan kimselerin bir arada yaşadıkları bu müesseselerin ilk defa nerede ve ne zaman görüldüğüne dâir bugün için kesin bir şey bilinmemektedir. Ancak VIII.yüzyılın sonlarında vefat etmiş olup ilk olarak "**sûfi**" unvanını aldığı bildirilen Kûfe'li

518 Barkan, 1952: 295;Çetin, 1981: 138.

519 Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Ankara, 1974, s.51-52;Güllülü, 1977: 8.

520Zaviye Maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Faruki, S.-Ocak, A.Y., "Zaviye", C.13, İstanbul, 1964, s.468-476;Sami,1998:674;Develioğlu, **Zaviye Maddesi**, 1988: 222;Akay, Hasan, **Zaviye, İslami Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1995, s.111-112.

Ebû Hâşim Osman b. Şerîk'in, Şam yakınlarında Remle denilen yerde ilk zâviyeyi kurduğu gelenek halinde kabul edilir⁵²¹.

Bir tasavvuf müessesesi olarak zâviyelerin İran, Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerinde de yaygın bulunduğu müşâhede ediliyor. Daha X. yüzyılda Fergana, Merv, Semerkant, Buhara ve Gürçan dolaylarında sûffiler için irili ufaklı sayısız hânîkâh (zâviye)'ler vardı. Buraları daha önce Budizm ve Maniheizmin yaygın bulunduğu alanlar olduğu için adı geçen dinlere ait mânâstırlarla doluydu, İslâm dininin buralarda yayılması tasavvuf aracılığıyla olduğundan, zâviyeler bu bölgelerde bir dinî propaganda aracı olmuşlardı. Çoğu kere eski Budist mânâstır (Vihara)'ları zâviye haline getiriliyor veya yanlarına yeni zâviye binaları yapılıyordu⁵²². Karahanlılar ve Gazneliler dönemine rastlayan bu bölge zâviyelerinin teşkilât ve faâliyetlerine dâir ne yazık ki elde pek bilgi bulunmamaktadır. Büyük Selçuklular'a gelince, onlar da imparatorluğun her yanını câmî, medrese ve kervansaraylarla doldurmuşlar, bu arada tabii olarak hânîkâhlar da yapmışlardır. Tuğrul Beğ (1040-1068)'in mutasavvıflara ne kadar önem verdiği ve onları koruduğu kaynaklarda yazılıdır. Selçuk sultanları ve devlet adamları tarafından yaptırılan bütün bu câmî, medrese, kervansaray ve zâviyelerin çok zengin vakıfları bulunuyordu. Nizâmü'l-Mülk (1092) fakihlere, ulemaya imparatorluğun muhtelif yerlerinde, medreseler (Nizâmiye Medreseleri) yaptırırken, bir yandan da zâviyeler inşâ ettirmekte, bu maksatla yılda 600.000 dinar harcamaktaydı. İran'da ve Türk nüfusunun az bulunduğu Suriye'de yığınla hânîkâh ve ribât yaptırmıştı. Sadece Şam'da 9, Hâlep'te 7 hânîkâh ve ribât vardı⁵²³.

Zâviyeler, normal olarak öteki bütün sosyal müesseseler gibi buldukları zaman ve mekânın gerektirdiği içtimaî, iktisadî ve dinî şartlara bağlı olarak dinî-tasavvufî fikirlerin yayılması ve yaşanması amacıyla kurulan

521 Ocak, 1978: 247.

522 Esin, Emel, "Burkan ve Mani Dinlerin Çevresinde Türk Sanatı", T.K.A.E., II/332, İstanbul, 1972, s.345.

523 Turan, 1993: 237-239; Ocak, 1978: 251.

müesseselerdir. Bu itibârla asıl görevleri, ilk devirlerde yeni alınan toprakların iskânını sağlamış olmakta beraber, Müslümanlığı ve onun tasavvufunu yaymaktır. Her hangi bir tarîkate bağlı bir şeyh yanında belli sayıdaki müridiyle ya bir şehir, kasaba ve köyde veya yol üzerinde uygun bir mevkide zâviyesini açmaktadır. Bunun için gerekli yerler, şeyh tarafından ya bizzat temin edilmekte yahut ta o yerin hükümdârı, devlet adamı, zenginleri tarafından bağışlanmaktadır. Ayrıca kurulan zâviyeye eğer şehirde ise masraflarını karşılamak üzere belli bir miktarda arsa ve emlâkin geliri vakfedilmekte veya devlet hazinesinden tahsisat ayrılmaktadır. Köylerde ve yol üzerinde olan zâviyelerde ise durum daha başkadır. Buralarda kurulan zâviyeler tıpkı ortaçağ manastırlarındaki gibi masraflarını kendi üretim güçleriyle karşılıyorlardı. Bu zâviyelerin etrafında tarlalar, bahçeler, bağlar ve değirmenler meydana geliyor, hayvan sürüleri besleniyordu. Dervişler hem kendi ihtiyaçlarını, hem de gelip gecen yolcuların masraflarını bizzat kendi emekleriyle karşılıyorlardı. Selçuklular dönemi ile Osmanlıların ilk zamanlarında zâviye şeyhleri, muhtelif tarikatlara mensup kerâmet sahibi velîler hüviyetindedirler. Haklarında yığınla Menkâbeler teşekkül etmiştir. Meselâ bunlar arasında Hacı Bektâş, Ahi Evran gibi birçokları sayılabilir.

Boş arazilere veya yeni fethedilen topraklardaki köylere yerleşen gâzi-dervişler ve şeyhler için durumun biraz başka olduğu görülüyor. Buralardaki zâviyelerin kurucusu olan şeyhler, yerleştikleri yerlerde bir hanedan kuran ve yaşadıkları toplumun yöneticisi bulunan şahsiyetlerdir. Bu şeyhler bütün akraba ve aşiretleriyle birlikte yaşıyorlardı⁵²⁴. Zâviyelerine tahsis edilen vakıf gelirlerinin tasarruf hakkı kendilerinden sonra evlatlarına geçiyordu⁵²⁵. Bu durum, zâviye şeyhliğinin de babadan oğla geçmek suretiyle aile içinde kalmasına yol açmıştır. Bu itibârla zâviyelerin, mağrip ülkelerinden başlayarak mahallî mimârî tarzı ve bina geleneği dışında-bütün İslâm ülkelerinde aynı olduğu görülebilir. Mağrip ülkelerinde, XI.-XIV. yüzyıllarda bir zâviye başlıca şu kısımları ihtivâ etmektedir:

⁵²⁴ Barkan, 1952: 284, 285, 295, 296.

⁵²⁵ Ocak, A. Yaşar, "XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok) da Bir Babai Şeyhi: Emirci Sultan", T.E.D., IX, 1973, s.129-208.

1. Kurucu şeyhin türbesi,
2. Mescit,
3. İçinde âyin yapılan ve bazen ders okunan geniş bir oda,
4. Dervişlerin odaları,
5. Misâfir odaları,
6. Hamam,
7. Mutfak ve erzak ambarları,
8. Ahır.

Zâviyelerin bir kısmının tesis ve muhafazasının sebebini, boş toprak bulup yerleşmek ihtiyacında olan muhâcirlerin nüfûzlu mümessilleri tarafından yeni açtıkları toprakların geliri mukabili olarak, devlete ait umumî hizmetlerden bir kısmını kendi üzerlerine alarak yolculara ve nakliyata yardım etmek suretiyle muafiyetlerini idâme ettirmek teşebbüsü gibi telâkki edebiliriz⁵²⁶. Çeşitli mıntikalarda, hatta kıyıda köşede kalmış köylerde bile daha XI. yüzyıldan itibaren açılan bu zâviyeler büyük bir bağlılıkla Sünnilik çerçevesinde din ve tasavvuf alanındaki eğitimlerini sürdürüyor, geniş halk kitlelerinin güvenini kazanarak onları kendilerine çekiyorlardı.

Bu zâviyelere uğrayan yolcular orada herkese açık bir misâfirhane, yatacak yer ve yiyecek bulabilmektedirler. Hatta bunlardan bazılarında mevcut kazan ve tepsilerin adedi hiç olmazsa âyin ve bayram günlerinde büyük mikyasta yemek dağıtıldığını isbat etmektedir. Meselâ, Hasköy'ün köylerinde, Yağmur Oğlu Hasan Baba zâviyesinde, 16 kazan, 37 tepsi ve 15 bakraç vardır ve senede 350 kadar adak koyun kesilmektedir, Çirmen'de Hışır Baba Zâviyesi'nde sekiz kazan, 16 tepsi vardır. Diğer birçoklarında gerek yemek takımları gerek halı, yatak ve yorgan çöktür⁵²⁷.

Aynı dönemde, Anadolu dâhil, Ortadoğu İslâm ülkelerinde de zâviyelerin belirtilen bu kısımları ihtivâ ettikleri müşâhede olunuyor. Her tarikatın kendine

---

⁵²⁶ Barkan, 1952: 299.

⁵²⁷ Barkan, 1952: 304.

ait zâviyesi vardı. Buralarda ortaklaşa bir yaşantı sürdüren dervişlerin günlük hayatı, bağlı oldukları tarikatın gereklerine göre az çok farklı idiyse de genel çizgileriyle hemen hemen aynıydı. Zâviyelerde yapılan ibâdetler, heyecanı doyurucu ve gereğinde mûsikî eşliğinde yapılan özel âyinler halk için zevk verici bir ruhî tatmin kaynağı idi. Üstelik medresenin ağır ilmî havası yerine evliyâ türbelerine, Menkâbelerine ve kerametlerine bağlanmak halk için daha çekici ve daha kolaydı. Şeyh ve dervişlerin yazdığı kerâmet hikâyeleriyle dolu ahlâk ve din alanındaki manzûm eserler, ulemânın külfetli vs ağır bir üslûpla kaleme aldığı çoğu Arapça şerh ve taliklerden elbette daha çok okuyucu ve dinleyici buluyordu.

Anadolu topraklarında zâviyeler Anadolu'nun iskânı, Türkleşmesi ve Müslümanlaşması konusu ile paralellik arz eder. Bu ülkede zâviyeler, ilk devirlerde bir iskân unsuru olmuşlardır. Anadolu'da İslâmîyet'in yayılmasında en önemli rolü oynamışlardır. Anadolu'ya, özellikle, XIII. yüzyıl başlarından itibaren vuku bulan göçlerde değişik tasavvuf mekteplerine bağlı Sünni veya Bâtınî derviş gurupları gelmişlerdi. Bunlar fethedilen topraklarda yerleşiyor ve müritleriyle beraber zâviyeler açıyorlardı. Mâverâünnehr, Hârzem, Horasan, Azerbaycan ve Suriye'den göç eden bu derviş ve şeyhler çoğunlukla Türk olmakla beraber, İran veya Arap asıllı olanlar da vardı. Şüphesiz bunların her biri geldiği yerin fikir cereyanlarının etkisi altında olduğundan XIII. yüzyılda Anadolu değişik tasavvuf akımlarının kaynaştığı ve yeni sistemlerin ortaya çıktığı renkli bir ülke olmuştu. Kübrevîlik, Sühreverdîlik ve Melâmîlik gibi yüksek zümre tarikatlarına mensup olan şeyhler Konya, Kayseri ve Sivas gibi büyük kültür merkezlerine yerleşerek zâviyelerinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Şehirlerde bir şeyhin zâviyesi etrafında meydana gelen mahallelerin çokluğu, zâviye adıyla anılan sayısız mahallelerden anlaşılmaktadır⁵²⁸.

I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220) ve I.Alâeddin Keykubâd (1220-1237)

⁵²⁸ Barkan, 1952: 303-304.

gibi hükümdarlar, Selçuklu vezir ve devlet adamları ve zenginlerin yaptırdıkları zengin vakıflı zâviyeler şehirleri dolduruyordu. Çoğu defa bizzat hükümet eliyle tâyin edilen şeyhlerin görevleri, zikir ve fikre devamla, gelen yolcu ve dervişlere ihtimam göstermek ve bir de devletin bakası için duâda bulunmaktı⁵²⁹. Zâviyelere, ayrıca devlet tarafından belli miktarlarda maaş tahsis ediliyordu. Konya'da Sadreddîn-i Konevî (1274)'nin büyük ve ihtişamlı bir zâviyesi olduğunu Eflâkî kaydeder. Yine aynı yazar vezir Muiniddin Pervâne'nin Fahrüddîn-i Irakî (1289) için büyük bir hânîkâh yaptırdığını söyler. I. Alâeddin Keykubâd'ın vâlisi olan ve onun tarafından 1234'te öldürülen Nusratüddîn Hasan'ın, Elbistan'da 1215'te yaptırdığı büyük ribâtı muhteşem bir bina olup çeşitli tarikatların zâviyelerini ihtivâ ediyordu⁵³⁰. Haçlı Seferleri sırasında devamlı maddî ve manevî felâketlere uğrayan ahâlî de muhtaç olduğu sükûnu ve huzuru bu müesseselerde arıyor ve buluyordu⁵³¹. Bundan başka büyük servetler kazanan zenginler, hükümdarların hışmından korunmak için bir takım zâviyeler açarak buralara zengin vakıflar tahsis ediyorlar ve bunların idâresini evlâtlarına bırakmak suretiyle servetlerinin aileleri içinde kalmasını temin ediyorlardı⁵³².

Şehir ve kasabalardaki yüksek tabakaya mensup şeyhlerin kurdukları hânîkâh ve zâviyelerden başka, yol üzerinde, köylerde ve göçebe muhitlerinde yaşayan ehli sünnet ve'l cemaat dışı şeyhlerin kurdukları zâviyeler vardı. Samimi birer Müslüman olmalarına rağmen, eski Türk inanç ve geleneklerinin etkisini hâlâ taşıyan **"baba"**, **"dede"** ve **"abdal"** lakaplı okumamış, bu derviş ve şeyhler daha çok köyleri ve göçebe muhitlerini seçiyorlardı. Bunda ince dinî ve tasavvufî konularla uğraşacak bilgi seviyesine sahip olmamaları kadar, şehirlerdeki Sünnî çevreler ve şeyhlerle de pek anlaşamamalarının rolü de vardı.

---

529 Turan, 1988: 79.

530 Yinanç, M. Halil, "Elbistan", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1993, s.225-226.

531 Köprülü, F.: 167, 1942; Ocak, 1978: 248.

532 Ocak, 1978: 248.

Anadolu'yu, özellikle XIII. yüzyıldan itibaren dolduran bu derviş ve şeyhler arasında şüphesiz aslında bir geçim sağlamak için gelen serseri ve maceracı kimselerin bulunduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir. Söz konusu ehli sünnet ve'l cemaat dışı dervişlerin daha çok Kalenderilik, Vefâîlik, Yesevîlik ve Haydarîlik gibi o devir Anadolu'sunda yayılmış tarikatlara bağlı oldukları müşâhede edilmektedir. XIII. yüzyılda bütün Suriye ve hatta Mısır'da yığınla zâviyeye sahip olan Kalenderîlerin Anadolu'da da birçok zâviyeleri vardı⁵³³. Haydarî şeyhlerinden meşhur Hacı Mübârek-i Haydarî'nin, Konya'da, Mevlânâ zamanında büyük bir zâviyesi olduğunu Eflâkî bildiriyor. Ayrıca bu zatın bazı halifelerinin öteki şehirlerde zâviyeleri vardı. Muhtemelen Vefâîye tarikatından olup 1240'larda önemli bir ayaklanma çıkartan ve kendisini peygamber ilân eden Baba İlyas-ı Horâsanî'nin, Çat (Amasya'ya bağlı şimdiki İlyas köyü)'daki zâviyesini burada anmak gerekir. Bu zâviyeden yönetilen ayaklanma, Anadolu Selçuklu Devleti'ni son derece sarsarak nihâyet arkasından Moğol İşgali'ni kolaylaştırmıştır. Baba İlyas'ın çok sayıdaki halifelerinin ise Tokat, Kırşehir, Çorum gibi Kuzey-Doğu Orta Anadolu şehirlerinde çeşitli zâviyeler bulunuyordu⁵³⁴.

Zâviyelerin önemli diğer bir hizmeti de Anadolu ve Rumeli'nin İslâmlaştırılması sırasında olmuştur. Yeni fethedilen topraklarda müsâmahacı ve telifçi olmaları sebebiyle çevrelerine birçok gayri Müslim'i cezbeden şeyhler Müslümanlığı kolayca kabul ettiriyorlardı. Gayri Müslimler ya ateşli ve coşkun, esrarlı dinî âyinlerin veya din farkı gözetilmeden hastalara ve yoksullara yapılan yardım etkisiyle Müslümanlığı kabul ediyordu⁵³⁵. İlk devirlerde özellikle hudut bölgelerinde Bizans'ın ağır vergilerinden bıkmış ve ezilmiş ahâliye İslâmîyet'in bu zâviyelerde sunulan popüler şekli çok ilgi çekici geliyordu⁵³⁶.

Bazen bir Hıristiyan köyünde, bir manastırın, kilisenin yerine veya

533 Turan, 1953: 543-546.

534 Ocak, 1978: 255.

535 Turan, 1979: 166-167.

536 Wittek, Paul, *Menteşe Beyliği*, trc. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1944, s.114-15.

yanına kurulan zâviyeler, zamanla oradaki Hıristiyan azizine ait Menkâbelerin zâviyeyi kuran şeyhinkine karışmasına, böylece her iki din mensupları arasında bir yaklaşmanın ortaya çıkmasına imkân veriyorlardı. Bunun en güzel örneğini Hacı Bektâş ile Baba İlyas-ı Horasani teşkil ederler. Hacı Bektâş Müslüman ahâli tarafından kutsal bir veli kabul edilirken bölgedeki Hıristiyanlarca da Saint Charalambus olarak takdis olunmaktaydı. Çorum yakınlarındaki Elvan Çelebi Zâviyesi civarında ise Baba İlyas-ı Horasani ile Saint Georges halk tarafından aynı kimse olarak kabul ediliyordu⁵³⁷.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması üzerine bağımsızlıklarını elde etmek için harekete geçen mahallî beylikler, otoritelerini sağlamak amacıyla kendi topraklarında yaşayan şeyhlerin maddî ve mânevi nüfûzlarından faydalanmak yoluna gidiyorlar, zengin vakıflara dayalı yeni zâviyeler ve tekkeler açıyorlardı. Zâviyelerle ilgili bu siyâseti şu iki temel noktada toplamak mümkündür:

- Yeni fethedilen topraklarda yerleşen şeyhlere vakıflar tahsis edip zâviyeler açmak veya vakfı olanların vakfını genişletmek,
- Selçuklular'dan ve beyliklerden geçen zâviyelerin vakıf ve imtiyazlarını olduğu gibi bırakması gerekirse yeni vakıflarla takviye etmek⁵³⁸.

Tarikat Zâviyelerine bakacak olursak:

1. Ahi zâviyeleri: Ahiliğin XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibâren Anadolu'da görülmeye başladığı bilinmekte, daha önce tarih kaynaklarında ahî adlarına rast gelinmemektedir⁵³⁹. Eflâkî, Mevlâna zamanında Konya'da yaşayan ve burada zâviyeleri olan bazı Ahilerin isimlerini anar ki bunlar, Ahî Ahmed Şah, Ahî Kayser, Ahî Çoban ve Ahî Mahmud gibi kimseler olup özellikle birincisinin binlerce müridi olduğu söylenmektedir. Bu

537 **Türkiye Mektupları**, trc, Ö. R. Doğrul, İstanbul, 1939, s.77-78.

538 Ocak, 1978: 256-257.

539 Gölpınarlı, 1954: 3-50.

kayıtlar ahî zâviyelerinin, XIII. yüzyılda ne kadar yaygın olduklarını az çok gösterecek niteliktedirler⁵⁴⁰.

2. Rufâî zâviyeleri: XIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Rufâî zâviyelerinden söz eden kayıtların kaynaklarda yer aldığı görülür. 1258'de Bağdad'ın Hülâgû tarafından tahribi üzerine merkezi burada bulunan ve o sıralarda Irak'ın her tarafına yayılmış bulunan bu tarikatın Anadolu'ya da sıçrayacağı tabiidir. Moğollarla temastan sonra Orta Asya Türk-Moğol Şamanîzm'inin bazı etkilerini alarak aşağı halk tabakalarında değişik bir biçim bulan bu tarikat mensuplarının şehir ve kasabalarda daha çok fakir ahâlden meydana geldiği düşünülürse, Rufâî zâviyelerinin de başta Konya olmak üzere diğer şehirlerde yer aldıkları tahmin edilebilir.
3. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1273)⁵⁴¹ den sonra bir tarikat haline gelen ve süratle yayılan Mevlevî zâviyelerini de anmak gerekir. Özellikle Moğol boyunduruğundan bıkmış ve ümidinî kaybetmiş Anadolu şehir halkı için Mevlevîlik bir teselli kaynağı halini almıştı. Mevlevî şeyhleri hemen her büyük şehirde zâviyeler açıyor, birçok müritler yetiştiriyorlardı. Merkezi Konya'daki Dergâh-ı Mevlânâ olmak üzere gerek Karamanoğulları gerekse Osmanlılar zamanında Mevlevîliğin kazandığı önem, tarikatın zâviye ve tekkelerinin sayısını gittikçe artırıyordu.
4. Bektâşîliğe bakıldığı zaman, XV. yüzyılın başlarında Hacı Bektâş-ı Velî (1271) adına kurulan bu tarikatın zâviyelerinin Anadolu'da hızla yayıldığı görülüyor⁵⁴². Şimdiye kadar yapılan araştırmalardan çıkan sonuca göre Bektâşî zâviyeleri en çok Orta Anadolu'da eskiden Babaî hareketinin merkezi olan Amasya, Tokat, Çorum, Sivas ve Kırşehir ile Konya, Ankara, Harput ve Erzurum dolaylarında ve güneyde Antalya civarlarında

540 Ocak, 1978: 258-259.

541 Kanar, Yüksel, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, İstanbul, 1992, s.14.

542 Haslok, F. R., *Bektaşî Tetkikleri*, çev. Râgıp Hulusî, Ankara, 2000, s.2.

bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁴³.

Yüzyıllar boyunca Türk halkının dinî, içtimaî ve fikrî hayatını yoğuran zâviyeler, gayri Müslim halkın da memlekette Müslüman ahâli ile uzlaşmış bir şekilde yaşamasını kolaylaştırmıştır⁵⁴⁴.

viii.i. İbn-i Battuta'nın Anadolu'da Ziyâret Ettiği Zâviyeler:

Zâviyenin adı	Bulunduğu yer:
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	Antalya
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	Burdur (Göhlhisar)
Ahî Sinan ve Ahî Tornan zâviyesi	Denizli
Bir zâviye (adı yok)	Tavas (Denizli)
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	Muğla (Milas)
Bir zâviye (adı yok)	Muğla
Ahî Ali Zâviyesi Bercin Köyü	Konya (Milas)
Ahî Kalemşah Zâviyesi	Konya
Mevlânâ Zâviyesi (Mevlevî Zâviyesi)	Aksaray (Niğde)
Ahî Şerif Hüseyin Zâviyesi	Niğde
Ahi Çaruk Zâviyesi	Kayseri
Ahî Emir Ali Zâviyesi	Sivas
Ahî Bıçakçı Ahmed Zâviyesi	Amasya
Ahmed Kûçek b. Tâcüddîn (Rifâi Zâviyesi)	Erzincan
Mecdüddîn Zâviyesi	Gümüşhane (Gümüş)
Ahî Nizemüddîn Zâviyesi	Erzurum
Ahî Tornan Zâviyesi	İzmir (Birgi)
Ahi Bahâ Zâviyesi	İzmir (Tire)
Mecdüddîn Zâviyesi	İzmir
Şeyh Yakub Zâviyesi (Rifâi Zâviyesi)	Manisa
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	İzmir (Bergama)
Bir zâviye (Rifâi Zâviyesi)	Balıkesir
Ahî Sinan Zâviyesi	Bursa
Ahî Şemsüddin Zâviyesi	İzmit
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	Bolu (Yenice)
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	Bolu (Mudurnu)
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	Bolu
Bir Ahî zâviyesi (adı yok)	Bolu (Gerede)
Bir zâviye (adı yok)	Kastamonu
Bir zâviye (adı yok)	Kastamonu

543 Köprülü, 1935: 142.

544 Ocak, 1978: 268.

Dede Emir Ali Zâviyesi
İzzeddin Ahî Çelebi Zâviyesi

Sinop⁵⁴⁵.

Diğerleri:

Ahi Ahmed Şah Zâviyesi	Konya	Ahi Ahmed Şah 13. yy ⁵⁴⁶ .
Ahi Çoban Zâviyesi	Konya	1273 Ahi Kayser'in oğlu olan Ahi Çoban olduğu düşünülmektedir ⁵⁴⁷ .
Ahi Evren Zâviyesi	Kayseri	13. yüzyılın ikinci çeyreği ⁵⁴⁸ .
Ahi Kayser Zâviyesi	Konya	13. yy Ahi Kayser ⁵⁴⁹ .
Sümbül Baba Zâviyesi Tokat		Muineddîn Pervâne'nin kızı tarafından azad edilen Abdullah oğlu Hacı Sümbül tarafından H.691/M.1292 yılında yaptırılmıştır ⁵⁵⁰ .
Tavus Baba Zâviyesi	Konya-Meram	Şeyh Tavus-ı Hindi ya da Şeyh Tavus Mehmed.13.yüzyılın ilk yarısı ⁵⁵¹ .
Zeynüddin Sadaka Zâviyesi	Konya	13. yüzyılın ikinci yarısı ⁵⁵² .

II. Sosyal Eserler:

Şehir, kasaba ve köylerde veya yollar üzerinde kurulmuş olup içinde belli bir tarîkate mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misâfir edildikleri belli bir müesseseyi ifâde için zaman ve mekâna göre değişik terimlerin kullanıldığı müşâhede olunur. Bunlardan en çok vakıf ve zâviyenin yanında, ribât, hânkâh veya hânîkâh, **bük'a**⁵⁵³, **savmaa**, **düveyre**⁵⁵⁴, medrese terimlerine de rastlanır. **Ribât**, ilk devirlerde sınır boylarında (şugur ve avâsım'da) cihâd ve gazâ için gönüllü savaşan gâzilerin yaşadıkları müstahkem mevkilere denmekte iken zamanla bunlar tasavvufi bir niteliğe bürünüp zâviye haline gelmiş, çok daha sonraları ise sadece Kervansaray oluvermiştir⁵⁵⁵.

545 Ocak, 1978: 269.

546<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=80>

547<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=80>

548 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=399>

549 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=80>

550 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=797>.

551<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=80>;Uğur, M. Ferit, "Tavus Baba", Konya, V/37, 1941, s.15-17.

552<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=80>.

553 Buk'a, Arapça yer, mekan, belde, diyar ve bölge anlamlarına gelir. Çoğulu bikâ ve bukadır. Türbe, yatır anlamına gelir. Buk'a-i mübareke: Mübarek yerler, ziyaret yerleri ve türbeler.;Cebecioğlu, 1997: 41, 162.

554 Düveyre: Zaviye, Deyr-i mugan, Mecusi rahiblerinin ibadethanesi, muglarin mabedi. Bu ifade, tasavvufi olarak arif ve evliya toplantısı anlamındadır. Cebecioğlu, 1997: 66.

555Pakalın, M. Zeki, "Tekke" Maddesi, **Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1983, s.181;"Tekke" Maddesi, **Sanat Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, 1966, s.1310-1313;"Âsitâne" ve "Dergah" Maddeleri, Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, 1/141, İstanbul, 1982;Köprülü, "Ribât", 1942: 275;Ocak, 1978: 251.

Tarih kaynaklarındaki bu örnekleri çoğaltmak mümkündür; fakat kısaca söylemek gerekirse, Mağrib ülkeleri dâhil, XI-XIV. yüzyıllarda Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi İslâm ülkelerinde bir tasavvuf müessesesi olan zâviyelere böyle değişik adlar verilmesine rağmen en fazla "**zâviye**" teriminin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Anadolu'ya gelince, daha Selçuklular'dan başlayarak pek seyrek "**ribât**", daha çok "zâviye ve "**hânikâh**" terimlerinin kullanıldığı anlaşılıyor. Osmanlı çağında ise "**ribât**" kelimesi hemen hemen kaybolarak bu ilk sayılanlarla birlikte tarihî metinlerde ve Kitâbelerde "imâret" ve aşağı yukarı XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren "**tekke**⁵⁵⁶", "**dergâh**" ve "**âsitâne**⁵⁵⁷" kelimelerinin yer aldığı görülüyor.

i. Vakıflar:

Burada, geniş bir bahis teşkil edecek olan, vakıfların hukukî durumu ve içtimaî faydaları üzerinde değil, sadece Selçuklular devrinde, Anadolu'da, ihtidâlara ne ölçüde tesir etmiş olabilecekleri hususunu açıklamaya çalışacağız. Nasıl fethedilen memleketleri iskân ve imâr için idarî-malî müstakil birer müessese mahiyetinde olan bir takım arazi vakıfları tesis etmek, Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri tatbik edilmiş bir usûl ise⁵⁵⁸, Selçuklu sultanlığının, başlangıcından XIII. yüzyıl sonlarına kadar geçen zaman içinde kurulan Selçuklu vakıfları da şüphesiz aynı şekilde Türk hayatında müspet rol oynamış ve meydana getirilen vakıflar, zâviyeler, hânikâh ve ribâtlar ile başka müesseseler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerini geniş ölçüde kolaylaştırmıştır⁵⁵⁹.

Vakıf kelimesi, yukarıda belirtilen ilk mânâsı dışında mevkuf yani, vakıf akdinin mevzuunu teşkil eden menkûl veya gayr-i menkûl malları ifâde etmek

556 Pakalın, 1983: 181; "Tekke" Maddesi, 1966: 1310-1313

557 Âsitâne, Dergah Maddeleri, Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, 1/141, İstanbul, 1982

558 Kaşıkçı, Osman, "Osmanlı Hukukunda Taşınmazlara Tasarruf Şekli ve Tasarruf Belgelerinin Günümüz Hukukunda Geçerliliği", **E-Akademi (Hukuk Ekonomi Ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi)**, 2003, s.14; Ersoy, Ersan, **Türklerde Bir İskân Siyaseti Olarak Derbend Teşkilatı, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, 2008, s.49.

559 Yediylıldız, Bahaeddin, "İslâm'da Vakıf", **D.G. B. İ. T.**, XIV, İstanbul, 1993, s.19.

için kullanıla gelmiştir; hatta onun yerini almıştır. Bu mânâda, vakıfları iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi; “aynıyla intifâ olunan” yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır ki bunlara “Müessesât-ı Hayriye” adı verilmekte olup, mâbedler, medreseler, mektepler, imâretler, zâviyeler, kütüphâneler, misâfirhaneler, çeşmeler, sebiller ve makbereler bu cümledendir⁵⁶⁰. İkinci kısım vakıflar doğrudan doğruya değil de geliri ile intifâ olunan vakıflardır. Hastane, cami, ve mektep gibi hayır müesseselerinin masraflarını karşılamak üzere vâkıflar tarafından bunlar için gelir kaynağı teşkil edecek menkûl ve gayr-i menkûl mallar tahsis edilir. Bu mallar işletilir ve elde edilen gelirler hayır müesseselerine veya doğrudan doğruya fakirlere verilir. Bunları, işletilerek elde edilecek hayır müesseselerine veya cihetine şart edilen vakıf mallar diye târif etmek daha yerinde olacaktır. Aslında bunlara, “müstegillât-ı vakfiyye” yani vakıf işletmeleri demek gerekir⁵⁶¹. Arapça bir isim olan vakıf, sözlükte; “durma, durdurma, hareketten alıkoyma” mânâlarına gelmektedir. İstilâhta ise, bir malı belirli bir gâye için “alınıp-satılmaktan” ebedî olarak alıkoymak, Allah yolunda vakfetmek ve gelirini kamu yararına harcamaktır⁵⁶². Bir kişi, mülkiyetine sahip olduğu menkul veya gayr-i menkul mallarından bir kısmını veya onların tamamını, Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dinî, hayrî veya içtimâî bir gâyeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur⁵⁶³.

Abbâsî hilafeti döneminde İslâm camiasının muhtelif siyâsî parçalara ayrılması ve nihâyet Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulması ile Doğu Müslümanlarının Türk hâkimiyeti altına girmesi, vakıf müessesesinin bir kat daha inkişâfına sebep oldu. Selçuklu Devletinin, “Fâtımî-Şîî” hareketine karşı takip ettiği sünîlik siyâseti, devletin her tarafında yeniden birçok dinî

560 Yedi yıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, İ.A. C. XIII, İstanbul 1982, s.156. Bunlardan bazıları icareteynli vakıflar, mukâtaali vakıflar, tahsisat kabilinden (irsâdî) vakıflardır. Başka bir ayırmda da âmme vakıfları, evlatlık vakıflar olarak sınıflandırılmıştır. Kendilerinden yararlanma açısından da aynıyla intifa olunan vakıflar, geliri ile intifa olunan vakıflar ve avâz vakıfları gibi ayrımlar görülmektedir. Ö.Lütfî Barkan ve Enver Meriçli, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri’nde şöyle bir sıralamaya gitmişlerdir: Sultan ve vezir vakıfları, evlatlık vakıflar, zaviye vakıflar ve faizle işletilmek üzere vakfedilmiş olan paralar.

561 Akgündüz, Ahmet, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul, 1996, s.284-285

562 Ömer Hilmi Efendi, **İthafu'l-Ahkâmî'l-Evkaf**, Ankara, s.13; Pakalın, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, İst., 1971, III, 577; Bilmen, Ömer Nasuhi, **İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul., 1969, IV, 294; Berki, A.Himmat, **Vakıflar**, Ankara, 1950, s.12.

563 Yedi yıldız, Bahaeddin, “İslâm’da Vakıf”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul, 1989, XIV, 19

müessesenin vücuda gelmesi ve bilhassa birçok medresenin açılmasına sebep oldu. XI. ve XII. asırlarda, tasavvûfî tarikatların, muntazam bir sosyal kuruluş mahiyetini alan tekke ve zâviyelerin, birden bire çoğalması yanında, devletin vücuda getirdiği bir yığın dinî ve hayrî müessese, vakıf sermayesinin müthiş bir nispette artmasına sebep oldu. Büyük bir mâlî güce sahip olan Selçuklu sultanları, şehzâdeleri ve din adamları ile ileri gelen zenginler, vakıf kurmada birbirleri ile yarışarcasına bir anlayışın içine girmişlerdi. Selçuklular'dan sonra ortaya çıkan Harzemşahlar, Atabekler, Eyyûbîler, Mısır-Suriye Memlukleri ile Anadolu Selçuklu sülaleleri hâkim oldukları yerlerde mâlî güçleri nispetinde vakıflara önem verdiler.

Genellikle uçlarda kurulan bu tür vakıf müesseseleri bu toprakların iskânına, dolayısıyla, Türkleşip-İslâmlaşmasına tesir etmiştir. Başta Sultanlar olmak üzere devlet ricâlinin ve zenginlerin kurmak âdetinde oldukları pek çok hayır müesseseleri ve bunlara bağladıkları geniş vakıflar yeni alınan⁵⁶⁴, şehirlere olan yerleşmeleri kolaylaştıran etkenlerin en başında gelmekteydi.

Böylece, **câmî**, **medrese**, **şifâhâne**, **imâret**, tekke, zâviye gibi vakfiyeleri sebebiyle şehir veya köylerde yahut uçlarda yeni bir iktisadî güç olarak ortaya çıkan müesseseler kalabalık bir hizmetli kitlesini ve vakıf hâsîlatından faydalanan "**mürtezika**⁵⁶⁵" zümresini sürekli olarak kendisine çekmiş, böylece yeni feth olunan yerler kısa zamanda Türkleşmişlerdir. Tabiatıyla Türkleşme ile birlikte İslâmlaşma da vuku bulmuştur.

Tarih boyunca, bütün İslâm ülkelerinde vakıflar önemli içtimaî müesseseler olarak hizmet görmüşlerdir. Günlük hayatla sıkı bir bağılılığı bulunan ve sosyal yaşayış üzerinde derin etkiler yapan vakıflar, kurucuları tarafından kendilerine iyi bir gelecek hazırlama, bu dünyada ve ahirette mutluluğa ve refaha kavuşma, mallarını artırıp çoğaltma manevî ve sosyal mevkiini yükseltme, adını kendisi öldükten sonra da yaşatma, kıyamet günü

---

564 Çetin, 1981: 150.

565 Ulufe sahipleri.

için azık hazırlayıp cehennem azabından korunma, cennet nimetlerini elde etme ve mümkün olduğu ölçüde Allah'a yaklaşma gibi dinî, psikolojik, sosyolojik ve iktisâdî düşünce ve niyetlerle kurulan vakıfların, toplumun sosyal dayanışmasını da temin eden kurumlar olduğunda şüphe yoktur. Özellikle yoksul ve kimsesizlerin geçimine tahsis edilen malların varlığı, İslâm medeniyetinde insana verilen değeri ortaya koyduğu gibi toplumdaki dengesizlikleri de önlemeye yardımcı olmaktadır. Bilhassa Selçuklular ve Osmanlılar zamanında artan sosyal refaha ve halkın zenginleşmesine paralel olarak çok zengin vakıf tesisler kurulmuştur⁵⁶⁶. Bugün ülkemizde devlet tarafından yerine getirilmeye çalışılan her türlü kamu hizmeti, Selçuklular ve Osmanlılar devrinde vakıf hizmetleri olarak değerlendirilmiş ve yerine getirilmiştir⁵⁶⁷.

Bütün Selçuklu dinî-hayrî müesseselerinin mutlaka vakıflara sahip bulunması, mücerret olarak vakfın İslâmlaşmaya ne ölçüde tesir ettiğini incelemede güçlükler çıkarmaktadır. Söz gelişi, bir dâru'ş-şifa, bir imâret yahut bir kervansaray vakıflara sahiptir ve hizmetlerini vakıflar sâyesinde yürütmektedir. Böyle olunca vakfın müesseselerden tecrit edilerek, sırf vakıf olması itibâriyle ele alınması ve İslâmlaşmaya tesirinin araştırılmaması çoğu zaman manidar kalmaktadır⁵⁶⁸.

ii. Dâru'ş-şifalar:

İslam dünyasındaki klasik hastaneler için Selçuklular dârulâfiye, dâru'ş-şifa, Osmanlılar dâru'ş-şifa ile birlikte daha çok dârüssihha, şifâhâne, bimârhâne kelimelerini kullanmışlardır. Bu dâru'ş-şifaları destekleyen zengin vakıflar vardı. Vakıflar ise dinî-hayri müesseseler olmak itibariyle her din ve inanıştan insanlara hizmet veriyordu. Anadolu'da Türklerle birlikte görülen bu kurumların Hıristiyan halkın ihtidasında müessir olduğundan şüphe yoktur.

⁵⁶⁶ Kuban, 1968: 68.

⁵⁶⁷ Çetin, 1981: 210.

⁵⁶⁸ Çetin, 1981: 152.

Dâru'ş-şifalar en çok **Bîmâristan** olarak isimlendirilmiştir. Bîmâristan kelimesinin kökünün ne olduğu konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre “mar” yılan demektir, maristanda yılan evi, yılan yurdu demektir. Hastaya ise yilansız, şifâsız anlamına gelen bîmâr denmektedir. Yılanın ilk çağlardan beri tıpta geniş ölçüde yararlanıldığı düşünülürse, bu görüş kabul edilebilir görünmektedir. Diğer fikre göre bîmâr kelimesi Farsça bir kelime olup, hasta anlamında kullanılmaktadır. Bîmâr kelimesinin köküne yer yapma eki “istan” getirilerek türetilmiştir. Halk arasında tımarhane anlamında bu kelimedenden bozulmuş olan mâristan adının kullanıldığı bilinmektedir. İlk İslâm hastanelerinin gelişmesinde büyük rol oynayan ve Hz. Peygamber döneminin ünlü hekimi Hâris b. Kelede'nin Cündişâpur hastane ve tıp okulunun bîmâristan adıyla anılmasının, bu deyimden erken dönemlerden itibaren Araplar arasında da benimsenmesine yol açtığı söylenebilir⁵⁶⁹. **Dâru'ş-şifa; şifâ veren yer, şifâhane; şifâ yurdu, timârhane; tedâvi evi ve bimârhane; hastane anlamına gelmektedir**⁵⁷⁰. Bu yapılarda fonksiyonlarına uyan iki ana işlev gerçekleştirilmekte; biri halk sağlığına hizmet diğeri tıp eğitiminin sürdürüldüğü yerler olarak tanımlanmaktadır⁵⁷¹.

Kervansaray Dâru'ş-şifaları: Türkiye Selçuklu Devleti'nin hemen her bölgesinde, özellikle Anadolu'da kurulmuş olan kervansaraylarda, hastalanan yolcular ve tâcirler için birer Dâru'ş-şifa bulunduğu bilinmektedir. Kayseri yakınlarındaki Karatay Hanı'nın vakfiyesinde yer alan hasta yolcuların tedâvisi için ilaç ve meşrubat tâyini hakkındaki bilgilerde Kervansaraylarda Dâru'ş-şifalarda olduğunu doğrulamaktadır⁵⁷².

Saray Dâru'ş-şifaları: Seyyar ve kervansaray Dâru'ş-şifalarının yanı sıra saraylarda da Dâru'ş-şifalar bulunmakta idi. Meselâ Kirman Selçuklularından

569 Gürkan, Kazım İsmail, **Selçuklu Hastaneleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1972, s.36.

570 Ünver, Ahmet Süheyl, “Selçuklu ve Osmanlı Hastanelerinin kuruluş Nedenleri”, **Dirim**, S.1,1972,s.38.

571 Cantay, Gönül,**Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Atatürk Dil, Tarih Yüksek Kurum Yayınları, Ankara,1992, s.2;Turan, 1988: 52;Şevki, Osman, **Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi** (nşr. İ. Üzel), Ankara, 1991, s.91-93.

572 Aydın, Erdem,“Anadolu'daki Ticaret Yolları ve Sağlık Hizmetleri”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**,S.2-3, İstanbul,1997,s.168.

I. Turan Şah'ın başşehri Berdeşîr'in dışında bir saray ile onun güneyinde bir cami ve hepsi birbirine bitişik olmak üzere Dâru'ş-şifa, medrese, hankah, hama ve ribâttan oluşan bir külliye M.1085-1086 yılında inşâ ettiği bilinmektedir⁵⁷³.

İslâm dünyasındaki medrese ve hastanelerin yapılmasında Orta Asya Türk dinî hayatında önemli bir yeri olan Budist Viharaları örnek alınmış ise de, Selçuklu tıbbının temellerinden İslâm tesirinin etkisi göz ardı edilememektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin çağdaşı olan Avrupa devletleri ve Doğu Roma imparatorluğunda sağlık müesseseleri genellikle mânâstırlara bağlı ve tamamen ruhanî birer tesis oldukları halde, Türkler şarkta uzun asırlar laik sağlık tesisleri kurmuşlardı⁵⁷⁴. Bu sağlık müesseselerinin vakıflarından anlaşıldığına göre bu hastanelerde başhekim, hekim, cerrah, kehhâl ve eczacı gibi personel çalışmakta olup, Türkiye Selçuklu tebaasından olan herkes bu hizmetlerden yararlanmakta idi⁵⁷⁵. Bunun yanında Türkiye Selçuklu Devleti'nin komşu ülkelerle olan ticâretinin canlılığı ve bu canlılık neticesinde ülkede salgın hastalıkların baş göstermesini önlemek devletin aslî vazifesi idi. Hekimler hem harp hem de barış zamanında halkın ihtiyaçları ile ilgilenmek zorundaydılar⁵⁷⁶. İslâm'ın yolundan ayrılmayan Türkiye Selçuklu sultanları hem tebaanın ihtiyaçların karşılamak hem de ülkede ticâret hayatını canlı tutmak için, Anadolu genelinde sağlık kuruluşlarına gerekli önemi vermişlerdir. Selçukluların ticârete gerekli önemi vermeleri sonucu ise kervanlarla ticâret taşımacılığının yapıldığı belli bir yol güzergâhı ortaya çıkmış ve zengin bir yol ağı meydana gelmiştir⁵⁷⁷. Selçuklu devlet adamları meydana gelen bu geniş yol ağında ticâreti geliştirmek, kolaylaştırmak, cazip hâle getirmek, engelleri ortadan kaldırmak ve güvenliği sağlamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu amaçla inşâ edilen Dâru'ş-şifalar kullanım amacından dolayı çeşitli adlar

573 Terzioğlu:168.

574Atabek Emine, **Ortaçağ Tababeti**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul,1977, s.7.

575Ünver, Ahmet Süheyl, "Anadolu Selçuklu Laik Hastaneleri ve Ruh Sağlığı Hizmetleri", **SAD**, S.4, Ankara,1975, s.209;Yıldırım, Nuran,"Sağlık Hizmetleri", **İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.6, İstanbul,1994, s.401;Aydın:165.

576 İnan, Afet, **Kayseri Gevher Nesibe Şifahiyesi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara,1969, s.10.

577 Aydın:166.

almıştır.

ii.i. XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Dâru's-şifaları-İnşâ Tarihleri ve Bânileri:

Yapıların Adı ve Yeri	İnşâ Tarihi	Bânisi
Akşehir Dâru's-şifası	H.660\M.1260	Sahip Ata Fahreddin Ali ⁵⁷⁸ .
Alâeddin Dâru's-şifası Konya	13.yy	Alâeddin Keykûbâd ⁵⁷⁹ .
Ali bin Pervâne Dâru's-şifası	1273	Pervâne Süleyman bin Ali ⁵⁸⁰ .
Çankırı Daru's-şifâsı	1235	Çankırı Atabeyi Cemâleddin Ferruh ⁵⁸¹ .
Divriği Turan Melik Dâru's-şifası	H.626\M.1228-1229	Mengüceklileri Divriği kolu hükümdarlarından Ahmed Şah, eşi ve aynı zamanda Erzincan Beyinin kızı Turan Melek Sultan yaptırmıştır ⁵⁸² .
Erkilet Hızır İlyas Ferahabat Sanatoryumu	H.638-639\M.1241 ⁵⁸³ .	
Gevher Nesibe Dâru's-şifası	H.602/M.1205-1206	I.Gıyâseddin Keyhüsrev ⁵⁸⁴ .
Harput Maristanı	H.626\M.1229	Nureddin Artuk Şah ⁵⁸⁵ .
İzzeddin Keykâvus Dâru's-şifası	H.614\M.1217-1218	İzzeddin Keykâvus'un ⁵⁸⁶ .
Karatay Dâru's-şifası	H.653\M.1255	Kemaleddin Karatay ⁵⁸⁷ .
Pervâneoğlu Ali Dâru's-şifası	H.671\M.1272	Pervâne Müineddin Süleyman'ın oğlu

578 Ünver: 22.

579<http://anadoluselculumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

580 <http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/m3.htm>-

581Atabey Ferruh Hastanesi,<http://www.cankirikulturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF445139E78E0BCE206324010F6B54FEA>

582 Cantay:51;<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF270AD3B9EFAB8C39>

583 Aydın:167;Bayram, Mikail, "Anadolu Selçuklu Dönemi Tababeti ile ilgili Bazı Notlar", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.4, İstanbul,1998,s.151;Bayat, Ali Haydar,**Tıp Tarihi**, Sade Yayınları, İzmir, 2003,s.236.

584<http://www.kayserikulturizm.gov.tr/degerler.asp?...>;Yinanç:18.;Cumbur, Müjân,"Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler", **Erdem**, C.3,S.8, s.343;Sargutan:316;Yinanç:35;Köker, Ahmet Hulusi,**Gevher Nesine Sultan**, Gevher Nesibe Tıp Fakültesi, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 1992, s.7;İnan:19;Ünver, Ahmet Süheyl,**Selçuk Tababeti: Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Orta Zamanda Anadolu Türk Devletleri Tababeti Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul,1938, s.7;Bayburtluoğlu, Zafer, "Kayseri Çifte Medrese", **Vakıf ve Kültür Dergisi**, Yıl:1, S.1, s.43;Köker, Ahmet Hulusi, "Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:14, Türkiye Diyanet Vakfı yayını, İstanbul,1996, s.39;Yinanç:14, 21.

585 Başar, Zeki, "Harput Maristanı", **Dirim Dergisi**, C. XLVI, S.9, İstanbul,1971, s.421.

586Yinanç:302;Ünver, Ahmet Süheyl, **Sivas Tıp Sitesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas, 1980, s.13;Turan:319;<http://www.kayseri.gov.tr/icerix.asp?...>-

587 Gürkan: 43.

		Mühezzibüddinali ⁵⁸⁸ .
Konya Dâru'ş-şifaları ⁵⁸⁹	H.641\M.1243	Kemaleddin Oğul Bey ⁵⁹⁰ .
Muineddin Pervâne Dâru'ş-şifası ⁵⁹¹	H.676\M.1277	Muineddin Süleyman Pervâne.

iii. İmâretler-Aşevleri:

Türkiye Selçuklularında, imâretler, şehirlerde imâr faaliyetleri, vakıfçılık, belediye hizmetleri, mimârî faaliyetler, hayrât gibi alanlarla da uğraşıyorlardı. Bu çalışmalar, şehirlerdeki sosyo-kültürel yapının güçlenmesini sağladığı gibi zâviye ve hangâhlar vasıtasıyla, Türklerin şehirlere yerleşmesini üstlenmek gibi sosyo-iktisadî amaçlara yönelik olarak da faaliyette bulunuyorlardı. Zâviye imâretleri, ahîlerin denetimi altında olup cemiyetteki insanların hem bir meslek sahibi olmalarını sağlıyor, hem de meslek ahlâkı ve meslek içi kontrol mekanizmalarını geliştiriyordu. İmâret yapılarından karşılıksız olarak yararlanan şehir insanları, bu sayede fakiri, zengini ile şehirleşmenin her türlü nimetinden yararlanıyor, şehirlerde yaşayan insanlar arasında günümüzde olduğu gibi kültürel açıdan uçurumlar oluşmuyordu⁵⁹². Türkiye Selçuklu şehirlerinde ve şehirdeki fakirlere, öğrencilere, misâfirlere ve ne kadar muhtaç insan varsa bütün bu insanlara bedava yemek verilen imâretler vardı. Bunlara "**Dârüzziyâfe**" de denirdi⁵⁹³.

Anadolu Beylikler döneminde de imâret müessesesi sosyal hayatta canlılığını korumuştur. Bunlardan, Karamanoğlu İbrahim Bey, Konya'da, Germiyanogulları, Denizli'de, Hamidoğulları, Korkut ili, Sinâneddin Bey hankâhı, Menteşoğulları, Peçin'de İlyas Bey, Söke'nin Balat köyünde, İsfendiyaroğlu Kâsım Bey, Çankırı'da, Aydınogulları'ndan İsâ Bey'in Ayasuluğ (Selçuk)'da, Gâzi Umur Bey'in kızı Azize Hatun, Ayasuluğ'da,

588 Cantay:59;Başar:32.

589 Cevdet: 35

590 Konyalı, İbrahim Hakkı, **Konya Tarihi**, Burak Matbaası, Ankara,1997, s.230;<http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/m2.htm>

591 Tokat

592 Demir, Mustafa, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları", **V.D.**, Sayı: 27, Ankara, 1998, s.41-46.

593 Şemsüddin, Sami, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul, 1317, s.950;Develioğlu, Ferit, **Lügat**, Ankara, 1998, s.417;Pakalın, Mehmet Zeki, İmaret, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1983, s.61;Ergin, Osman, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı**, İstanbul, 1936, s.35-36;Ergin, Osman, Fatih İmaret ve Vakfiyesi, İstanbul, 1945, s.12;Gökçen, İbrahim, **XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları**, Manisa, 1946, s.20;Cl. Huart, İmaret, **İslam Ansiklopedisi**, V/II, İstanbul, 1945, s.985.

Cüneyd Bey, İzmir’de, Saruhanoğulları’ndan İshak Bey, Manisa’da,⁵⁹⁴ imâretler yaptırılmıştır.

iv. Ribâtlar:

Ribât kelimesi, yalnız vakfa ait vesikalarda yani sadece vakfiyelerde ve kitâbelerde değil, Ortaçağ İslâm tarihine ait bütün kaynaklarda dâima tesadüf edilen bir istilâhtır. İspanya ve şimalî Afrika’da gördüğümüz en eski siyâsî teşekküllerden başlayarak, Mısır, Irak, Anadolu, İran, Afganistan ve Mâverâünnehir sahalarındaki İslâm ve Türk devletlerine ait bütün kaynaklarda bu tabire dâima tesadüf olunur⁵⁹⁵.

Araçça, RBT, kökünden gelen **Ribât**, tıpkı Bizans hudutlarındaki küçük müstahkem mevki gibi, binaları, ambarları, ahırları ve bir tarassud ve işaret kulesini ihtivâ eden ve içinde bir mescid ile bir hamam da bulunan bir külliye dir. Mevkilerinin ehemmiyetine göre bunlar muhtelif büyüklükte olurlar ve hudutlar üzerinde bir müdâfaa silsilesi halinde devam ederler. Stratejik mevkilerinin ehemmiyeti dolayısıyla, bazı ribâtların, devlet teşkilâtının kuvvetlendiği sonraki zamanlarda âdetâ büyükçe bir şehir haline geldiği görülüyorsa da, ilk asırlardaki ribâtların daha ziyâde küçük mikyasa bir müstahkem mevki olduğu söylenebilir⁵⁹⁶.

Ribâtlarda yaşadıkları için "**murâbit**" adını alan gâziler, umûmiyetle gönüllülerden ibâretti; birçoğları, muayyen bir zaman bu cihâd vazifesini gördükten sonra, ana yurtlarına dönüyorlardı. Düşman hücumu karşısında ateş kuleleriyle uzaklara haber verildiği gibi, civardaki ahâliye de davullarla tehlike işareti veriliyor ve herkes ribâtta toplanarak müdâfaa tanzim olunuyordu⁵⁹⁷.

⁵⁹⁴Aslanapa, Oktay, **Türk Sanatı**, C.2, Ankara, 1972, s.206-217; Ünver, Süheyl, Anadolu ve İstanbul’da İmaratların Aşhane, Tabhane ve Misafirhanelerine ve Müesseselerinin Ruhi Kemallarına Dair, **İ.Ü.T.F.M.**, 18: 2390-2410, 1941; Aslanapa, Oktay, **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı**, Ankara, 1977, s: 158, 160.

⁵⁹⁵ Köprülü, 1942: 267; Köprülü, "Ribât", 1942: 273.

⁵⁹⁶ Köprülü, 1942: 268.

⁵⁹⁷ Köprülü, 1942: 269.

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu ve Yakın Şark'ta süratli inkişâfı, ribât müessesesinin daha XI. asırdan evvel takibe başlamış olduğu tekâmül yolunu değiştirmedir. İdarî ve askerî müesseselerini süratle tanzim ederek, bir taraftan Gazneliler-Büveyhîler-Karahanlılar arasındaki mücâdelelerle, diğer taraftan Şîî ve Bâtini unsurlarla Sünnîler (hatta ayrıca sünni unsurlar) arasındaki ihtilâflarla zayıf düşen şark İslâm dünyasına yeni bir nizâm getiren Selçuklular zamanında, yeni ribâtlar yapıldığını görüyoruz⁵⁹⁸.

Eshâb-ı Kef Ribâtı: Kahraman Maraş'ın Afşin ilçesinde, Eshab-ı Kef Mağarası yakınlarında aynı isimle anılan câmînin yanı başında yer alır. İnşâ Kitâbesinde "Ribâtü'l Mübârek" adıyla belirtilen yapı, arşiv belgeleri ve çeşitli yayınlarda "Eshâb-ı Kef Ribâtı", "Eshâb-ı Kef Zâviyesi" ve "Çilehâne" adları ile anılmaktadır. H.612/M.1215 yılında Maraş Emiri Nusrettüddin Hasan Bey tarafından yaptırılmıştır⁵⁹⁹.

Hekim Ribâtı: Malatya'nın Hekimhan ilçesinde yer almaktadır. H.615/M.1218 yılında, tahta çıkmadan önce Malatya Vâlisi olarak vazifelendirilmiş olan, Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvûs (1219-1237) tarafından devrin ünlü doktorlarından Malatyalı Ebu'l-Hasan El-Şamas El Hekim Selim El-Malatî'ye yaptırılmıştır⁶⁰⁰.

Kesikköprü Ribâtı: H.667/M.1268-69 yılında, Kırşehir'in, Mucur kasabası yakınlarında, Kitâbesine göre "Nur ed-Din Cebra'il bin Bahaed-din Caca" yaptırmıştır⁶⁰¹.

Kırgöz Hanı-Ribâtı: Antalya'da bulunan ribât, Antalya-Burdur karayolu

598 Köprülü, 1942274;Oktay, 1972: 32;"Kervansaray" Maddesi, *Ana Britannica*, Cilt:13, İstanbul, 1992, s.211;Şeker, Mehmet, *İslam'da Dayanışma Müesseseleri*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1991, s.168.

599 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Özkarar, Mehmet, "Afşin Eshab-ı Kef Ribâtı ve Medresesi", *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, SÚSAM, Konya, 2001, s.153-170.

600 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

601 Özgüç Tahsin-Akok, Mahmut, "Üç Selçuklu Abidesi Dolay Han, Kesik Köprü Kervansarayı ve Han Camii", *Bel:XXII*, Sayı: 86, Ankara, 1958, s.251-259;Ülgen, Ali Saim, "Kırşehir'de Türk Eserleri", *V.D.*, Sayı: II, Ankara, 1942, s.253-261.

üzerindedir. Anadolu Selçuklu döneminde, Antalya'yı kuzeye bağlayan kervan yolunun, Evdir Han'dan sonraki menzildir. 1237-1246 yılında, Alâeddin Keykûbâd'ın Mahperi Huand Hatun'dan olan oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev, Kırkgöz Han'ın baniliğini üstlenmiştir⁶⁰².

Kuruçeşme Ribâtı: 604/1208 yılında yaptırılmıştır. Ribâtın halk arasında Hanönü Han ismiyle bilindiğini belirtmekten başka, hanın aşağısında dere içinde bulunduğunu belirttiği günümüze ulaşmayan çeşme, hana Kuruçeşme adını vermiş olmalıdır⁶⁰³.

v. Hanlar ve Kervansaraylar:

Türk ülkelerinde yolcuların konaklayıp ihtiyaçlarını tamamen ücretsiz veya çok az bir miktar ücret ödeyerek giderdikleri kervansaray benzeri yapıların ilk örneklerini İslâm öncesi Türk tarihinde görmekteyiz. Bunların giderleri vakıflar aracılığı ile karşılanmakta idi⁶⁰⁴. Bu yapıların olmadığı yerlerde ise halk bu vazifeyi gönüllü olarak yükleniyor, üstelik bunu yapılması mecburi bir görev addediyordu⁶⁰⁵. el-Câhiz Türklerin faziletlerini sayarken "yardımlaşmayı sevdikleri ve ona muhtaç oldukları için çöllerde bazı kabileler diğerlerine iltihak edip berâberce konup göçerler. Arkadaşlarından ayrılan az, onun elindeki nimete imrenen, kalmasını temenni eden, bu nimetin mahvını kesilmesini ortadan kalkmasını isteyen daha çoktur"⁶⁰⁶ diyerek Türk bozkır kültürünün temel prensibini gâyet açık ve sade bir şekilde açıklamıştır.

Selçuklular devri Anadolu'daki iktisadî-ticarî hayatın gelişmesinde birinci derecede müspet tesiri olan müesseseler hanlar ve kervansaraylardır.

602 Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Kırkgöz Han", *İlgi*, 54, 1988, s.17-20; Durukan, Aynur, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya", *Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989*, Antalya Valiliği, Antalya, 1989, s.51-59.

603 <http://adoluselculumimarisi.com/fisetay.asp?id=148>; Demir, Ataman, "Kuruçeşme Hanı", *İlgi*, Sayı: 47, İstanbul, 1986, s.24-27; Görür, Muhammet, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2007, s.473-528; Özgergin, M. Kemal, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, XV/20, 1965, s.141-170.

604 Cezar, Mustafa, "Türk Tarihinde Kervansaray", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1981, C.II, 931-940.

605 Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan Seçmeler*, Ankara, 1986, s.173; İbn Fadlân, *Seyahatname* (çev. R. Şeşen), İstanbul, 1995, s.37; İnan, Abdülkadir, "Kazak-Kırgızlarında 'Yeğenlik Hakkı' ve 'Konuk Aş' Meseleleri", *Türk Hukuk Dergisi*, 1941-42, C.I, 27; İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968, s.290

606 Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Hilafet Ordularının Menkubeleri ve Türklerin Faziletleri*, (Haz. Ramazan Şeşen), Ankara 1967, s.60.

Bilhassa XIII. yüzyılda müşâhede olunan ticarî inkişâfın bu tesirler ile çok yakın bir ilgisi vardır. Daha çok şehirlerarasındaki uzak mesâfeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine "**Kervansaray**", meskûn yerlere yakın ve şehir içindeki aynı vazifeyi yapan binalara da "**Han**" denilmektedir. Kervansaray, kelime olarak Farsça (**Kârbân-Kervan**) Kârbân Saray'dan türetilmiştir⁶⁰⁷.

Türkiye Selçukluları devrinde dahili ve milletlerarası ticârette en önemli üç unsur yol, kervan ve hanlardı. Uzun süren yolculuk esnasında kervanlar yorgunluklarını gidermek için akşam olduğunda bir handa konaklar, dinlenirdi. Gerek hayvanlarının gerekse kendilerinin ihtiyaçlarını giderdikten sonra yoluna devam ederdi. Özellikle Selçuklu sultanlarından II. Kılıçarslan ve I.Alâeddîn Keykubâd dönemlerinde kervansaray yapımı çoğalmış, güzergâhların güvenliği devlet tarafından sağlanmıştı. Yolculuk esnasında zarar gören tâcirin zararı da devlet tarafından tazmin edilirdi. Yani bir tür sigorta sistemi vardı. Gerek iç ticâret gerekse uluslararası ticâret gelişmişti. Böylece iktisâdî açıdan güçlü olan Selçuklular siyâsi açıdan da güçlenmişti. Kervansaraylar, bazı askerî ihtiyaçlar dâhil pek çok sosyal ve iktisâdî hizmetin yerine getirildiği binalar olarak önem taşımaktadırlar. Fakat bu binâların yapılmasında asıl sebep, Selçuklularca takip olunan iktisâdî-ticarî siyâsettir ki, bu siyâsetin tabii sonucu olarak ve iki önemli gâye gözetilerek kervansaraylar ve hanlar yapılmıştır.

1. Zengin ticarî emtia nakleden kervanlara, hudut civarında düşman çapulcularından, göçebe ve eşkıya baskınlarından koruyacak emniyetli konak yerleri sağlamak. Bundan dolayıdır ki, kervansaraylar müstahkem surlarla çevrilmiş; surları üzerinde kule ve burçlar inşâ edilmiş, kapıları demirden yapılmış ve bu suretle her türlü, tehlikeye karşı korunabilecek bir savunma tertibatıyla teçhiz edilmiştir.

⁶⁰⁷<http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Aslanapa, 1972: 32;Komisyon, **Türkçe Sözlük**, C.2, Ankara, 1988, s.840;Kervansaray Maddesi, Türk Ansiklopedisi, C.21, Ankara, 1974, s.501;Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İz Yay., İstanbul, 1996, s.636;Akalin, Şebnem, Kervansaray Maddesi, **TDV. Yay.**, C.27, İstanbul 2002, s.209;Sami, 1985: 691;Kervansaray Maddesi, **Ana Britannica**, 1992: 211.

2. Kervansarayların yapılmasında hedef tutulan ikinci mühim gâye de yolcuların, kondukları veya geceledikleri yerde, her türlü ihtiyaçlarını temin etmek idi. Gerçekten bu maksatla kervansaraylarda vücûda getirilen tesisler çok dikkat çekicidir, içlerinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, ticarî eşyayı koyacak depolar, yolcuların namaz kılmaları için mescitleri, hamamları, şadırvanları, hastaneleri ve hatta vakfiyelerden anlaşıldığına göre, eczaneleri, yolcuların ayakkabılarını tamir etmek ve fakir olanlarına yenisini yapmak için ayakkabıcıları, nalbantları ve her ihtiyacı karşılayacak teşkilât ve tesisleri, bütün bunları ve bunlara ait gelir ve masrafları idâre edecek divân (büro)'ları ve memurları vardı⁶⁰⁸." Selçuklular, Anadolu'da fethettikleri her şehirde imâr faâliyetlerine girişiyor ve hanlar inşâ ediyordu. Özellikle önemli ticâret yolları üzerinde yer alan şehirlerde han sayısı fazla idi; örneğin, Sivas, Kayseri, Konya gibi⁶⁰⁹. Bu hanlar tüccarların cinsine ve ihtisasına göre ayrılmıştır: Pamuk Hanı, Bezzazlar Hanı⁶¹⁰ Şekerciler Hanı⁶¹¹, gibi türlü ticâret yapan ve tüccarları barındıran hanlardır⁶¹². Kervan yolları üzerinde, sayısız Selçuklu dönemi köprüsü ile birlikte bu hanlar, güvenli bir ulaşım şebekesi meydana getiriyordu.

Kısaca mahiyetini ve yapılış gâyelerini özetlediğimiz kervansarayların, Anadolu'da cereyan eden mahallî veya milletlerarası ticarî faaliyetlerin gelişmesinde önemli hizmetleri görülmüştür. Zirâ bu kervansaray ve hanlar vasıtasıyla Anadolu yollarının emniyeti sağlanmış ve bu yollar üzerinde ticâretin kesintisiz sürdürülmesi mümkün olmuştur. Bu durumu Kazvinî (682/1283) şöyle ifâde etmektedir: "Anadolu'da, kervan yolları üzerinde her fersahta bir han vardır. Çünkü Rum (Anadolu)'da sekiz ay soğuk olur ve kar da fazladır. Kervanlar, kardan yolları kesilmeden her gün bir fersah yol alırlar ve bu hanlardan birinde konaklarlar. Kervansaray ve hanlar, ticarî kuruluşlar

608 Turan, 1946: 477-479.

609 Turan, 2000: 195.

610 Bezzazlar Hanı: (Bedesten) Anadolu'daki ilk ticari yapıdır. Turan, Osman, Selçuklular zamanında Sivas Şehri, D.T.C.F.D., C.IX-4, 1951, s.121.

611 Yapının konumlandığı yer ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Dönem kaynakları değerlendirildiğinde hanın Pamukçular Medresesi yakınlarında Konya Alâeddin Camii civarında olduğu düşünülmektedir. Yapı Eflakî'de Şekerciler Hanı, Sipehsâlar'da ise Pirinççiler hanı olarak adlandırılmıştır. Oysaki aynı yapıdan bahsedilmektedir. <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=155>

612 Akdağ, 1974: 27.

olmaları dolayısıyla asıl hizmetlerini Selçuklu ticâretinin gelişmesi hususunda ifâ etmekle beraber, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına da tesir ediyorlardı⁶¹³.

Bu müesseselerin, hem ticâret merkezi, hem de sağlam surları ile âdeta birer kale gibi çevrelerinin emniyetini temin eden binalar durumunda bulunmaları, kuruldukları yerlerde kısa zamanda köylerin teşekkül etmesine sebep oluyordu. Başlangıçta şehir ve kasabalardan uzak, ıssız yerlerde kurulduklarını bildiğimiz kervansaraylardan, kalıntıları günümüze intikal eden veya tarihî kaynaklardan elde edilen bilgiler yardımı ile yerleri tespit olunanlarının pek çoğunun kendi isimleri ile anılan köylerin içinde yahut yakınında bulunmaları bunu göstermektedir⁶¹⁴. Bir günlük yol mesâfesinde inşâ edilmiş (30-40km) olan kervansaraylar, Antalya-Konya-Aksaray-Kayseri yönünden Erzurum-Tebriz'den geçerek Türkistan'a; Karadeniz kıyılarından Amasya-Tokat-Sivas-Malatya-Diyarbakır üzerinden Irak'a kadar uzanırdı⁶¹⁵.

v.i.XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Hanları-İnşâ Tarihleri ve Bânileri:

Yapıların Adı ve Yeri	İnşâ Tarihi	Bânisi
Ağlasun Han -Burdur-Ağlasun	13. yüzyıl ⁶¹⁶ .	
Ağzıkarahan -Aksaray	1239-1240 yılları	Hoca Mesut bin Abdullah ⁶¹⁷ .
Akhan -Denizli-Afyon	1253-1254 yılları	II.İzzeddin Keykâvûs ⁶¹⁸ .
Aksaray Sultanhanı	1228 yılında	Alâeddîn Keykubâd ⁶¹⁹ .
Alara Han -Antalya	H.629/M.1231	I.Alâeddin Keykûbâd ⁶²⁰ .
Alay Han -Aksaray-Nevşehir	1155-1192 yılları	II.Kılıç Arslan ⁶²¹ .

613 Turan, 1996: 358;Koprıman, 1995: 196;Yücel, Yaşar-Sevim, Ali, **Türkiye Tarihi**, C.1, Ankara, 1989, s.382.

614 Köprülü, 1942: 275;Turan, 1946: 477-479.

615 Turan, 1981: 167.

616 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Görür, 2007: 473-529.

617 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.<http://www.aksaray.turizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF64C9C7E66308B19B5254F1...>

618 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=380>.

619 <http://www.aksaray.turizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF64C9C7E66308B19B5254F1...>

620 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=361>;Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Alara Han", **İlgi**, Sayı: 51, 1987, s.18-23.

621 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=695>.

Altunaba Hanı (Suk-ı Cedid'de)	12. yy'ın ikinci yarısı	Şemseddin Altunaba ⁶²² .
Argıt Han (Altınapa Hanı)Akşehir	1201	Şemseddin Altunaba ⁶²³ .
Bor Hanı-Niğde	13.yüzyıl ⁶²⁴ .	
Çakallı Han-Kavak-Çakallı Köyün	1210-1265 yılları	Gevherbaş bin Abdullah ⁶²⁵ .
Çarmelik Köyü Hanı	13. yüzyıl ⁶²⁶ .	
Çekereksu Hanı-Yozgat-Zile	13. yüzyılın ilk yarısı	Vâlide Sultan Melike
Mahperi Hatun ⁶²⁷ .		
Çınçınlı Han (Sarayözü) Han	H.637/M.1239-40	Vâlide Sultan Melike
Mahperi Hatun ⁶²⁸ .		
Çiftlikhan-Tokat-Sivas	13. yüzyıl ⁶²⁹ .	
Çingene Han-Malatya	13. yüzyılın ilk yarısı ⁶³⁰ .	
Durak Hanı-Sinop	H.664/M.1266 yılı	Pervâne Muineddin
Süleyman bin Ali ⁶³¹ .		
Eğirdir (Pınarpazarı) Han-Isparta	635 (1237-1238)	II.Gıyâseddin Keyhüsrev ⁶³² .
Eğret Hanı: Afyon	13. yüzyıl ⁶³³ .	
Elikesik Han-Kalburcu/Güney Köyü	1233 yılı ⁶³⁴ .	
Ertokuş (Gelendost) Han-Eğirdir	H.620/M.1223 ⁶³⁵ .	
Evdır Han-Antalya-Korkuteli	1215-1219 ⁶³⁶ .	
Horozlu Han-Konya-Ankara	13. yy (1246-1249) ⁶³⁷ .	
İncir Hanı-İncirdere Köyü	H.636/M.1239-40	II.Gıyâseddin Keyhüsrev ⁶³⁸ .

⁶²²<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

⁶²³ http://www.ansiklopedi.turkcebilgi.com/Konya_tarihi_eserler_ve_turistik_yerler.

⁶²⁴ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Görür, 2007: 473-529.

⁶²⁵ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Şahin, M. Kemal, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Samsun Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, Samsun, 2006, s.427-447.

⁶²⁶Şanlıurfa-Suruç-Bozova BüyükhanKöyü,<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Gündüz, Sema, "Merkez Bucağı-Kalkan Köyü-Kantarma Mezrası Hanı", Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova ilçeleri ile Runkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları, Başkanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 318-325.

⁶²⁷<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=285>;Görür, 2007: 473-529;Özgergin, 1965: 141-170.

⁶²⁸ Yozgat, Saraykent,<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Görür, 2007: 473-529;Özgergin, 1965: 141-170.

⁶²⁹ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=763>.

⁶³⁰ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Ünal, 1983: 106-118.

⁶³¹ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Görür, 2007: 473-529.

⁶³²<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Duyamaz, A.Şevki, "Eğirdir, II.Gıyasüd-din Keyhüsrev (Pınarpazarı) Han'ın Tarihendirme ve Tespiti Üzerine Bir Araştırma",*Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri ile Eğirdir I.Eğirdir Sempozyumu*, Isparta, 2001, 281-287.

⁶³³ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Özgergin, 1965: 141-170.

⁶³⁴ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=146>;Çaycı, Ahmet, "Elikesikhan ve Zaviyesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, XII, 2003, s.55-76;Özgergin, 1965: 141-170.

⁶³⁵<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Aslanapa, O., "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yapıtılan Abideler",*İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C.II, Kısım I, İ.Ü.E.F. Yayını, 1956-1957, s.97;Turan, 1947: 415. http://www.akmedanmed.com/article_tr.php?artID=56&catID=9.

⁶³⁶<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=370>;Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Evdir Han", *İlgi*, Sayı: 53, 1988, s.13-17;Ervaşar, Osman, "Evdır Han", Anadolu Selçuklu Dönemi Selçuklu Kervansarayları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, s.419433.

⁶³⁷ <http://www.turizm.gov.tr/TR/Yonlendir.asp?...>

⁶³⁸Burdur-Bucak,<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>;Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları,İncir Han", *İlgi*, Sayı: 56 1989, s.8-12;Ünal, Rahmi Hüseyin, "İncir Hanı 1993 Çalışmaları", *Sanat Tarihi Dergisi*, VIII, E.Ü.E.F., İzmir, 1996, s.117-129;<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=641963>, Baskı kemeri kapının üzerinde dört satırlık kitabebe şunlar yazılıdır:

-Emere Bimare Hazelman-UI Mubarek: (Bu mübarek hanın inşası)

İshaklı (Sultandağı) Han-Akşehir	H.647/M.1249	Sahip Ata Fahreddin Ali ⁶³⁹ .
Kalolar Han-Balaban-Esenbey	13. yüzyıl ⁶⁴⁰ .	
Kamereddin Hanı-Hamzalar Köyü	13. yüzyılın ilk yarısı	Elbistan vâlisi Emir Kamereddin ⁶⁴¹ .
Kamereddin Hanı-Niğde-Ulukişla	13. yüzyıl	Alâeddin Keykübâd ⁶⁴² .
Karatay Hanı-Kayseri-Bünyan	H.638/M.1240 yılı	Celâleddin Karatay ⁶⁴³ .
Kargı Han-Mânâvga-Beydiğin Köyü ⁶⁴⁴	1237-1246 yılları.	
Kayseri Sultanhanı	1232/1236 yılları	Alâeddin Keykübâd ⁶⁴⁵ .
Obruk Han-Konya-Obruk Köyü	XIII. yüzyılın ilk yarısı ⁶⁴⁶ .	
Öresin Han-Aksaray	XII.yüzyılın sonları ⁶⁴⁷ .	
Saruhan-Nevşehir-Avanos	1249 yılında	II.İzzeddin Keykâvus ⁶⁴⁸ .
Sıraçakıl Han-Altunhisar-Bayat Köyü	13. yüzyılın ilk yarısı ⁶⁴⁹ .	
Sultan Han-Aksaray-Konya	1229 yılında	Alâeddin Keykübâd ⁶⁵⁰ .
Susuz Han-Burdur-Bucak	13.yüzyıla	II.Gıyâseddin Keyhüsrev ⁶⁵¹ .
Şarapsa Han-Alanya	13. yüzyıl	Şarabsalar Emir Esededdin Ayaz ⁶⁵² .
Şerafeddin Ejder Kervansarayı-Iğdır	13. yüzyıl başları	Emiri Şerafeddin Ejder ⁶⁵³ .

-Es Sultan-Ül Azam Şahinşah-Ül Muazzam Maliki Rikap-Ül Ümem: (Ümmetlerin maliki büyük sultan ve muazzam Şahinşah)

-Seyyid Selatin-Ül Arap Vel Acem Sultan-Ül Bernu Bahreyn-Zülkarneyn-Ül Zaman İskender Sani Taç: (Arap ve acem, kara ve denizlerin sultanı, zamanın ikinci İskenderi)

-Ali Selçuk Gıyaseddünya Vaddin Ebul Feth Keyhüsrev Vel Kasm Emir-Ül Müminin Fi Senetü Selasin Ve Sitti Mie: (Müminlerin emiri, fetih babası, II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 636 senesinde yaptırılmıştır)

639<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Akok, Mahmut, "İshaklı Kervansarayı", **Türk Arkeoloji Dergisi**, C.XX, Sayı: 2, Ankara, 1974, s.5-21;Karpuz, Haşim, "Sahip Ata'nın Yaptırdığı İshaklı Han", **Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989**, Antalya Valiliği, İstanbul, 1989, s.82-90;Özgergin, 1965: 141-170.

640 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Özgergin, 1965: 141-170.

641Adıyaman,<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Bayhan, Ahmet, Ali-Fikri Salman, "Adıyaman/Gölbaşı'nda Bir Anadolu Selçuklu Kervansarayı: Kamereddin (Derbend Ağzı) Hanı", **Sanat-Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Sayı: 7, Erzurum, 2005, s.1-10;Özgergin, 1965: 141-170.

642<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Ünal, Rahmi Hüseyin, "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, C.II, 1983, s.106-118.

643<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Denктаş, Mustafa, "Karatay Hanı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2007, s.359-379;Turan, O., "Selçuk Devri Vakfiyeleri. III Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Bel: XII**, 1948, s.17-171;<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Denктаş, 2007: 359-379;Turan, 1948: 17-171.

644<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=380>;Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Kargı Han", **İlgi**, Sayı: 52, 1988, s.8-11,

645 <http://www.cappadociaonline.com/karavantr.html>

646 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Baş, Ali, "Anadolu Selçuklu Dönemi Konya Kervansarayları", **Çekül Sanatsal Mozaik**, C.3, Sayı: 33, 1998, s.60-69;Baş, Ali, "Obruk Han", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, s.347-357;Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Obruk Han", **İlgi**, Sayı: 45, 1986, s.10-14;Görür, 2007: 473-528;Özgergin, 1965: 141-170.

647 www.aksaray.gov.tr/turizm/organize.asp?id=86-

648http://www.avanos.bel.tr/avano/Sayfa_Modul.asp?nedir=sayfa&id=2-

649 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Görür, 2007: 473-529.

650 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=380>.

651 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Susuz Han", **İlgi**, Sayı: 55, 1988, s.15-19;Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", **Bel: X/39**, 1946, s.471-496.

652<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=388>;Bilici, Z. Kenan, "Şarapsa (Serapsu) Han", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, s.393-401;Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Şarapsa Han", **İlgi**, Sayı: 50, 1987, s.24-28;Durukan, Aynur, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya", **Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989**, Antalya Valiliği, Antalya, 1989, s.51-59.

653<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Gündoğdu, Hamza, "İğdir Şerafeddin Ejder Kervansarayı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, s.403-415;Ünal, Rahmi Hüseyin, "İğdir Yakınlarında Bir Selçuk Kervansarayı ve Doğubeyazıt-Batım Kervanyolu Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi**

Tahtoba Hanı-Tokat	13. yüzyıl ⁶⁵⁴ .	
Taslan	M.1218/H.615	Ebu Salim Bin Ebul Hasan ⁶⁵⁵ .
Taş Han-Afyon-Çay	H.677/M.1278-79	Yusuf bin Yakup Bey ⁶⁵⁶ .
Vezir Ziyaeddin Hanı-Konya	H.628/M.1233	Ziyaeddin Karaaslan ⁶⁵⁷ .
Zazadin Han-Sâdettin Han-Konya	1236	Sâdeddin Köpek'tir ⁶⁵⁸ .

Ayrıca yukarıdaki hanlardan başka, Deve Han, Seyitgâzi'de (1207)⁶⁵⁹, Zalmandahan, Konya-Ankara yolunda-13.yüzyıl, Kayseri'de Talashan (1247)⁶⁶⁰, Pınarbaşı Han, Pınarpazarı Hanı, Kantarcı Han, Oklu Han, Akhan, Sünnetli Han, Sikre Han, Kireli Han, Kavak Han, Akbaş Han, Gedik Han, Latif Han, Mugar Han, Cibci Han, Pervâne Han, Köprüköyü Hanı vb. hanlar da vardır.

Yılığ, III, 1960-70, s.7-15.

654 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=801>

655 <http://www.internet Malatya>.

656 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>; Özgergin, 1965: 141-170.

657 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=80>.

658 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=152>; Baş, 1998: 60-69; Baş, Ali; "Yeni Buluntuların Işığında Zazadin Han'ın Değerlendirilmesi", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, 25-26 Nisan 1994**, Konya, 1995, s.101-109; Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Zazadin Han-Sadeddin Köpek Hanı", **İlgi**, Sayı:44, 1986, s.26-31; Önge, Mustafa, "Zazadin Han (Sadeddin Köpek Kervansarayı)", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, s.195-209; Özgergin, 1965: 141-170.

659 Turan, 2000: 167; Koprman, 1995: 196-197.

660 Turan, 2000: 167.

VII. BÖLÜM

EĞİTİM-ÖĞRETİM

Anadolu Türk kültürünün önemli temel taşlarından birisi de medreselerdir. İlk fethedilen yerlerin Doğu ve Orta Anadolu'da bulunması ve Batı Anadolu topraklarına oranla, buralarda daha erken devirlerde siyâsî istikrarın sağlanması, kültür hayatının ve fikrî seviyenin bu bölgede Batıya nispetle daha erken gelişmesine sebep olmuştu. Bilhassa Dânişmendoğulları devletinin, Dânişmendiye Vilâyeti adı verilen Sivas, Tokat, Niksar, Amasya, Kayseri çevresinde kurularak uzun süre bu bölgede emniyet ve huzuru tesis etmesi ve Türk hâkimiyetini kesin olarak sağlaması, bu kültürün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Asıl önemlisi Danişmendoğlu Ahmed Gâzi gibi ilme ve ilmin yayılmasına hizmet eden devlet adamlarının bu beyliğin başında bulunması idi. Malazgirt Zaferinden sonra ilk iskân edilen bölge olmasının yanı sıra, Ermeni ve Süryânîler gibi Rumlara göre daha medenî olan kavimlerin bu bölgede yaşamaları da ayrıca bu gelişmeye tesir etmiştir⁶⁶¹.

İslâm Dünyasının geneline bakıldığında, Rum Diyârı, oldukça geri durumda bulunuyordu. Sonradan, gelişen fetihler ve sağlanan istikrar ile Batı Anadolu da oldukça ileri bir kültür hayatına kavuştu, özellikle Beylikler devrinde ulemânın himâye edilmesi, medeni müesseselerin yapılması, medreselerin açılması ile gelişme daha da ileri merhalelere ulaştı. Fakat her şeye rağmen Konya'yı ayrıca değerlendirmek gerekir. Başşehir olarak Konya, şüphesiz, Selçuklu kültür hayatının merkezindeki yerini her devirde muhafaza etmeyi başarmıştır. Anadolu'da yapıldığını bildiğimiz en eski medrese, temelindeki bir Kitâbede 589/1193 tarihi bulunan Kayseri'deki bir medresedir⁶⁶².

Anadolu Selçuklu devletinde ilk medreselerin kuruluşu siyâsî istikrarın

---

661 Akdağ, 1974: 90, 91.

662 Cahen, 1981: 246.

sağlanıp kültürel etkinliklerin yürütülmeye başladığı II. Kılıç Arslan devrine rastlamaktadır. II. Kılıç Arslan biri Konya, diğeri Aksaray'da olmak üzere iki medrese yaptırırken, emirlerinden Altunaba'da, Konya'da bir medrese yaptırmıştır. Aksaray Medresesi'nden yetişen bilginler, on dördüncü yüzyılda Suriye ve Mısır'da büyük bir itibâr görürken, Anadolu kasabaları kurulan medreselerle birer kültür coğrafyası hâline getirilmeye çalışılmıştır.

II. Kılıç Arslan'dan sonra devletin yönetimini üstlenen Anadolu Selçuklu hükümdârlarının hemen hepsi tahsilliydi. Üst düzey İslâmî ve millî duygularla yetiştirilen Anadolu Selçuklu sultanlarından bazıları Arapça, çoğunluğu Farsça bilmekte ve bu dilde şiirler yazabilmekteydi⁶⁶³. II. Kılıç Arslan düzenli bir eğitim-öğrenim görmemesine rağmen, ilim erbabına son derece saygı duymakta ve onlara huzurunda münazaralar yaptırmaktaydı⁶⁶⁴.

Selçuklu ülkesinde ihtisas eğitiminin de iki ana kaynağı vardı. İslâm âleminin eğitim mirası ile Asya Türk gelenekleri. Bu arada meslek eğitiminin temel kurumu olarak "**medreseyi**" biliyoruz.

Medrese ismi mekan olup sözlük mânâsı, ders okunan yer demektir. İslâm medeniyetinde eğitim ve öğretimin yapıldığı yerdir. Sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapan orta ve yüksek tahsil müesseselerine de denilmiştir. Gerçekte ise yüksek seviyede eğitim-öğretim yapılan yerlerdir. Burada öğrenciler hem ders görmekte ve hem de günlük hayatlarını sürdürmektedir. Medreseler, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü oluşturan ve eleman yetiştiren bir eğitim ve öğretim kuruluşudur⁶⁶⁵.

Medrese, gerek kuruluş, gerekse yapı olarak özellikle XII. yüzyıldan

663Togan, 1981: 215.

664Turan, 1993: 64;Fikir hürriyetinin ileri boyutta bulunduğu bu dönemde Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (509-588/1115-1192)'nin huzurunda Müslüman ve Hristiyan alimler serbestçe fikir tartışmalar yapabilmekteydi.İçtihad müessesesini çalıştırmak istemesinden dolayı Musul ve Suriye Atabeği Nureddin Muhammed tarafından teccid-i imana davet edilen II. Kılıç Arslan, ülkesinde yaşayan dar görüşlü kimselerin Atabeğ'in ülkesine gitmesi tavsiyesinde bulunmaktaydı. Ülken, H. Z., **Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri**, İstanbul, 1998, s.172;Turan, 1987: 231, 232, Hatta İbn Battûta, Anadolu gezisi sürecinde, Germiyan Sultanı Mehmed Bey'in ziyaretine varınca, sarayındaki Yahudi hekime, hafızlardan daha fazla saygı göstermesinden dolayı onun bu davranışını beğenmediğini dile getirmektedir. İbn Battûta, 1989: 31-32.

665 Ünal, M. Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta,1997,102;Semavi EYİCE,"Mescid", **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., İstanbul,1978, VIII, 50-56.

44 Pakalın, Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993, II,436.

itibâren Diyar-ı Rum şehirlerinde görünmektedir. Dâru'ş-şifalar, eğitim kuruluşu olarak önemli olduğu gibi, doğrudan bir sağlık tesisi olarak da önemli idiler. Medresede öğretim dili Arapça idi. Bununla birlikte Beylikler Devri'nde Türkçe yazılmış tıp kitapları ile Kuran çeviri ve tefsirleri sebebiyle, Türkçenin belirli bir önem kazandığını tahmin edebiliyoruz. Bununla birlikte, ülkenin Konya, Kayseri, Diyarbakır veya Niksar gibi önemli kültür merkezlerinde eğitim dili muhtemelen her zaman Arapça olmuştur.⁶⁶⁶

XII. asırda Selçuklu Türkiye'si manevî kültür bakımından oldukça yüksek bir seviyeye erişmişti. Çocuklara okuma, yazma, öğretmek maksadıyla her câmî yanında tesis edilen ilk mekteplerden başka, her tarafta medreseler yapılmıştı. Sağlanan asayiş, artan içtimaî refah, sultanların ulemâya hürmet ve itibâr göstermesi ve bilhassa Moğol İstilâsı'nın Anadolu'ya sürüklediği âlim, şâir ve mutasavvıfların çalışmalarının bu topraklardaki fikrî faaliyetlere canlılık kazandırması, bu devir Selçuklu medreselerine haklı bir şöhret kazandırmıştı⁶⁶⁷.

XII. yüzyılda Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Kırşehir, Amasya, Niğde, Tokat, Niksar, Ankara ve Erzurum önemli birer kültür merkezi konumundaydı. Bu kültür merkezlerinin hâmîsi bulunan Anadolu Selçuklu hükümdarları, yalnız birer kahraman asker olmalarıyla değil, kültür sahasındaki temayülleriyle de temâyüz etmekteydiler⁶⁶⁸.

Medreselerin bir kültür kaynağı olması, müderrisler ile alâkalı idi⁶⁶⁹. Müderrisler gerek medresede talebe yetiştirmek ve ülkenin her tarafına göndermek, gerekse eserler yazmak ve halkın istifâdesine sunmak suretiyle ilmin ilerlemesine hizmet ediyorlardı. Selçuklu devri ilmî mahsûllerinin tamamı hakkında henüz bilgi sahibi değiliz. Fakat bildiğimiz kadarıyla bu devirde

⁶⁶⁶ Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir, 1990, s.150.

⁶⁶⁷ Köprülü, 1943: 216, 247.

⁶⁶⁸ Togan, 1981: 205.

⁶⁶⁹ Balık, İbrahim, AKÜ, Uşak Eğitim Fakültesi, Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu, <http://www.akademiktarih.com/index.php?option=com...>

önemli eserler yazılmıştır⁶⁷⁰.

Selçuklular döneminde Nizâmiye Medreseleri adıyla kurulan umumî medreselerin yanında ihtisas eğitimi yapan, medreseler kuruldu. Bunlar hizmet ve gâyeleri bakımından; Dârülhadîs, Dârülkurrâ ve Dârüttıb diye üçe ayrılırdı:

1. Dârülhadîs Medreseleri; hadîs-i şerîflerin tadrîs ve tetkikine tahsis edilen medreselerdir.
2. Dârülkurrâ Medreseleri, Kur'ân-ı Kerîm ile alâkalı ilimlerin öğretildiği medreselerdir.
3. Dârüttıb Medreseleri ise, tıp eğitimi ve hasta tedâvisinin birlikte yapıldığı medreselerdir⁶⁷¹.

Selçuklular döneminde: Kayseri'de Gevher Nesîbe (1205), Sivas'ta I. Keykâvus (1217), Divriği'de Turan Melike Hanım (1288); İlhanlılar devrinde: Amasya Dâru'ş-şifası (1308) açılmıştır. Silvan'da Bîmâristân-ı Fârûkî ve Mardin'de Artukoğullarından Necmeddîn İlgâzi'nin (1108 ve 1122) Mâristân adlı dâru'ş-şifası hizmet veriyordu⁶⁷².

XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Hanların-İnşâ Tarihleri ve Bânileri:

Yapıların Adı ve Yeri	İnşâ Tarihi	Bânisi
Alaca Hüseyin Gâzi Medresesi	13. yüzyılın ortaları ⁶⁷³ .	
Ali Gav Medresesi-Konya	XII. yy. sonu ve XIII. yy. başları	Ali Gâv ⁶⁷⁴ .
Atabekiyye (Atabey) Medresesi	13. yy'ın ikinci yarısı	Atabey Arslan Doğmuş İbn-i

670 Köprülü, 1943: 248;Çetin, 1981: 155.

671 http://www.vgm.gov.tr/07_VakifEskiEserleri/001_YurticiEserler/yurtici_detay/yurtici_kulliye.cfm; http://www.yeniosmanlilar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=753&Itemid=32;Yardım, Ali, "Osmanlı Devrinde Darü'l-hadisler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay.,Cilt: VIII,Ankara,1999,s.163.

672 <http://www.dallog.com/kurumlar/medrese.html>

673 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=734>

674 <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Atçeken, Zeki, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanımı*, Ankara, 1998, s.270-272;Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, İstanbul, 1964, s.909-914;Kuran, Abdullah, *Anadolu Medreseleri, I*, İstanbul, 1969, s.49;Önder, Mehmet, *Mevlana Şehri Konya (Tarihi Kılavuz)*, Konya, 1962, s.168-169;Önge, Yılmaz, "Bilinmeyen Bir Selçuklu Medresesi: Konya Ali Gâv Zâviyesi ve Türbesi", *Önasya*, C.III, Sayı: 28, 1967, s.14-15, 22.

Atabey Armağan Medreses	H.637/M.1239	Sevinç İbn-i Yaruk inal'dir ⁶⁷⁵ . el-Emir'ül el-Merhûm Sâdeddin el-Hac Armağan- Şah bin Abdullah ⁶⁷⁶ . Ertokuş bin Abdullah ⁶⁷⁷ .
Atabey Ertokuş Medresesi-Isparta	1224	
Cacabey (Medresesi) Câmî-Kırşehir	1271-1272 ⁶⁷⁸ .	
Çifte Medrese-Kayseri	H.602/M.1205	Gıyâseddin Keyhüsrev ⁶⁷⁹ . Hüdavend Hatun ⁶⁸⁰ .
Çifte Minâreli Medrese-Erzurum	1253	
Gıyâsiye Tıp Medresesi	1192-1196, 1204-1210	Gıyâseddin Keyhüsrev ⁶⁸¹ .
Hacı Kılıç Câmî ve Medresesi	1249-1250	İzzeddin Keykâvus ⁶⁸² .
Hisarardı Medresesi-Afyon	13. yüzyıl ⁶⁸³ .	
Hunat Hatun Medresesi-Kayseri	1237/1238	Hunad (Mahperi) Hatun ⁶⁸⁴ .
İnce Minâreli Medrese-Konya	H.663/M.1264	Vezir Sahib Ata Fahreddin Ali ⁶⁸⁵ .
İzzeddin Keykâvus Medresesi	1211-12 yılı ⁶⁸⁶ .	İzzeddin Keykâvus
Kalehisar Medresesi-Mahmûdiye Köyü	13. yüzyıl ⁶⁸⁷ .	
Karatay Medresesi-Antalya	H.648/M.1250-51	Celâleddin Kartay ⁶⁸⁸ .
Karatay Medresesi-Konya	H.652/M.1251 yılı	Celâleddin Karatay bin Abdullah ⁶⁸⁹ .
Mardin Eminüddin Külliyesi	1108-1112	Artuklu Sultanı Necmeddin İlgâzi ve kardeşi Eminüddin ⁶⁹⁰ .

675 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

676 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>; Kırmızı, Mete, "Yivli Minare ve Külliyesi", *Antalya I.Selçuklu Eserleri Semineri 22-23 Mayıs 1986*, Antalya Valiliği, Antalya, 1986, s.37-47; Turan, 1947: 415-429.

677 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>; Üysal, Osman, "Atabey Ertokuş Medresesi Kazısının Mimari Sonuçları", *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1997, s.151-163.

678 <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelegeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB02D7A9721009D5D58>

679 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

680 <http://www.kultur.gov.tr/TR/Yonlendir.aspx?...>

681 [http://www.kayserikulturizm.gov.tr/degerler.asp?...medreseler...Medreseler...-](http://www.kayserikulturizm.gov.tr/degerler.asp?...medreseler...Medreseler...)

682 [http://www.vankulturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB034DB62...-](http://www.vankulturizm.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB034DB62...)

683 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

684 <http://www.adanakultur.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB09B4159...>

685 <http://www.konyakultur.gov.tr>.

686 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=730>.

687 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=735>: Cumhuriyetin 50.yılında Çorum 1973 İl Yılı, haz.Ziya Coker, Çorum.

688 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=379>; Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri.III Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bel*: XII, 1948, s.17-171.

689 <http://adoluselcuklumimarisi.com/fisetay.asp?id=715>; Cantay, Tanju, "Konya Karatay Medresesinin İnşa Tarihi ve Kapısının Mimari Kuruluşu", *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 6, Ankara, 1987, s.25-30; Mülayim, Selçuk, "Konya Karatay Medresesinin Ana Kubbe Geometrik Bezemesi", *Sanat Tarihi Yılı, Sayı: XI*, İstanbul, 1982, s.111-121; Turan, Osman, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bel*: XII, 1948, s.45.

690 www.savastepe.gov.tr/kbirkisi.htm-

Sahabiye-i Kübra Medresesi		Sultanı Keykâvus ⁶⁹¹ .
Sirâcüddin Medresesi-Kayseri	1238-39	Sirâcüddin Lala Bedir ⁶⁹² .
Taş Medrese-Çay	H.677/M.1278 yılı	Yusuf bin Yakub Bey ⁶⁹³ .
Taşkınpaşa Medresesi-Soğanlı		Karamanoğulları'na aittir ⁶⁹⁴ .
Ümmühan Hatûn Medresesi	1205-12	I.Gıyâseddin Keyhüsrev ⁶⁹⁵ .

Ayrıca, Kapalı avlulu medreselere örnek olarak Afyon Boyalıköy (1210, bugün yıkık), Niksar Yağlıbasan (XII. yüzyıl) medreselerini; İki eyvanlılara örnek olmak üzere Diyarbakır Zinciriye, Kayseri Huand Hatun (1237-38), Tokat Gök Medreselerini; eyvanlılara örnek olarak Kayseri Avgunlu Medreselerini; dört eyvanlı medreselere örnek olarak ise, Erzurum Çifte Minâreli (13. yüzyıl sonu) ve Kayseri Sâhibiye (1267-68), Sivas Gök (1271) ve Sivas Buruciye (1271-72) medreselerini sayabiliriz.

Seviyeleri ve kapasiteleri ne olursa olsun bu Türkiye Selçuklu medreseleri başta dinî ilimler olmak üzere Tıp ve Astronomi gibi günlük ihtiyâçlara cevâp veren elemanları yetiştiren ilmi müesseseler olmalarının yanı sıra Selçuklu Türkiye'sinin medeni seviyesini yükselten ilmî kuruluşları olduğunda şüphe yoktur. Bu müesseselerde yetişen zevatın din farkı gözetmeksizin insanlara hizmet sunduklarını biliyoruz. Buralarda İslâm Dünyası'nın muhtelif bölgelerinden gelen âlimler hizmet veriyorlardı. Esasen bu medeni hayatı Türkler daha Anadolu'ya gelmeden önce Karahanlı Bölgesinde başlamış ve gelişmiş bulunuyorlardı⁶⁹⁶.

⁶⁹¹<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB02D7A9721009D5D58>

⁶⁹² <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=261>.

⁶⁹³<http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>;Şahin,Kemal, "Afyon'da İki Selçuklu Medresesi", IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 29-30 Eylül 1995, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyon, 1995, s.233-237;Yetkin, Şerare, "Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", Sanat Tarihi Yılığ, İstanbul, 1964/1965, s.77-83.

⁶⁹⁴<http://www.cappadociaonline.com/medresetr.html;www.adanakultur.gov.tr/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF679A6640620CCB09B4159...>

⁶⁹⁵ <http://anadoluselcuklumimarisi.com/fisdetay.asp?id=730>.

⁶⁹⁶Genç,Reşat, Karahanlılar, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul,1992, VI, 139-140. (Çev.);Reşat Genç, *Karahanlılar Devri Kültürü*, Tarihte Türk Devletleri, Ankara 1987, s.283

SONUÇ

Geo-politik önemi dolayısıyla Anadolu, tarih boyunca, pek çok milletin gelip geçtiği, bozup göçtüğü ülke olmuş, burada birbirinden farklı din ve kültürler yaşamıştır. Lâkin bu istilâ ve kültür değişikliklerinden XI. yüzyılda başlayan ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması ile sonuçlanan Oğuz (Türkmen) istilâsı kadar derin izler bırakamamıştır.

Doğu Anadolu'dan süratle batıya doğru gelişen ve çok kısa bir zamanda bütün Küçük-Asya topraklarının Türk hâkimiyetine girmesini temin eden Oğuz yayılması ile Anadolu toprakları Türk vatanı ve İslâm diyarı hâline geldi. Selçuklu ve Osmanlı devletleri, hatta Türkiye Cumhuriyetinin varlığı tamamen bu göç hâdisesi ile alâkalıdır.

Sürekli harpler sebebiyle nüfusu oldukça azalan Anadolu'ya Selçuklu fetihleri ile birlikte kalabalık Türkmen gurupları gelmiş ve bu göçebeler hemen açılan topraklara yerleşerek, başta Doğu ve Orta Anadolu sahası olmak üzere kısa zamanda Bizans Küçük-Asya'sını hâkimiyetleri altına almışlardı. Böylece Anadolu'nun etnik siması Türkler lehine değişti. Türkleşme işte bu değişikliğin eseridir.

Anadolu'nun Türkleşmesi'nin, Gibbons'un Osmanlılar için iddia ettiği gibi, Anadolu yerli halkı ile buraya yeni gelen Türklerin karışmasından meydana gelen ırkî tahavvüllerle bir ilgisi yoktur. Tam aksine bu olay, nüfus bakımından çok fakir düşen Anadolu topraklarında, Türkmen muhâceretine sahne olduktan çok kısa bir zaman sonra, Türk nüfusunun çoğunluk teşkil etmesi ve yerli Rum ve Ermeni halklarının azınlığa düşmeleri şeklinde anlaşılmalıdır. Moğol tazyiki kalabalık Türkmen, guruplarını uçlara sürünce bu eksiklik giderildi ve Türkleşme olayı buralarda da tamamlanmış oldu. Bu sırada Rumların sahilleri ve Batı Anadolu bölgesini boşaltmaları Türklerin bu sahalara yerleşmelerini kolaylaştırdı.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması aynı zaman diliminde olmuş ve bu iki olay iç içe cereyan etmiştir. Yalnız Türkleşme tek istikamette, yani Türklerin Anadolu'ya yerleşerek nüfusun ekseriyetini teşkil etmeleri ve buna bağlı bir kültür hâkimiyetini kurmaları tarzında, ortaya çıktığı halde, İslâmlaşma iki yönde gelişme gösterdi.

Bu gelişmenin ilk safhası yine Türk nüfusu ile ilgilidir. Bu topraklara gelen Türkler tamamen Müslüman'dılar. Bu sebeple onların sayıları arttıkça, hâkimiyetleri güçlendikçe Anadolu toprakları tabii olarak bir İslâm memleketi hâline geliyordu. İlk fetih yıllarının karışıklıkları ve Haçlı Seferleri'nin tahribâtı giderildikten sonra Müslümanların vücuda getirdikleri câmî, medrese, tekke, han, kervansaray, hastane, hamam v.s. gibi dinî, içtimaî, müesseseler çevrelerine dâima çok Müslüman çekmek suretiyle İslâmlaşmaya hizmet ediyorlardı.

İslâmlaşmanın ikinci cephesi ise Hıristiyan halkın ihtidâsı ile ilgilidir. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda, Balkanlar'da, Türkleşmeden ziyâde İslâmlaşma şeklinde tezâhür eden geniş ölçüdeki değişmelere Selçuklu Türkiye'sinde rastlamak mümkün değildir. Çünkü Müslüman olan büyük kitleler bulunsaydı, orada olduğu gibi Anadolu'da da uzun zaman dillerini ve bilhassa etnik hususiyetlerini muhafaza eden gurupların mevcut olması icap ederdi. Fakat her şeye rağmen Anadolu'da yaşayan Hıristiyanlar arasında ihtidâ edenler vardı. Selçuklu devri vakfiyelerinden tamamen veya kısmen Hıristiyan halk tarafından meskûn bulunduğunu öğrendiğimiz; bazı Anadolu köylerinin, daha sonra, Osmanlılar devrinde, Müslüman olarak görülmeleri, buraların tedrici bir surette İslâmlaştığını ifâde eder. Lâkin ihtidâlara dayanan bu tür İslâmlaşma hâdiselerini fazla büyütmemek gerekir.

Anadolu'nun İslâmlaşmasına ikinci derecede müessir olan ve ihtidâlara sebep olan husus Türklerin kurdukları müesseselerdir. Her ne kadar kaynakların kifâyetsizliği yüzünden, bu önemli olayı, yani Selçuklu müesseselerinin ihtidâlara, sebep olmak suretiyle İslâmlaşmaya tesirlerini

bütün ayrıntıları ile takip etmek mümkün olamıyorsa da, günümüze intikal eden bazı bilgiler yardımıyla bu konuda tahminlerde bulunmak mümkün görülüyor. Bilhassa tekke ve zâviyeler çevresindeki faaliyetler, köle ve câriyelerin Türk evlerinde ağır bir kültür baskısı altında kalmaları, pek çok Hıristiyan kadının Müslümanlarla evlenmek durumunda bulunması, Türklerle Hıristiyanların zaruri olarak sosyal ve iktisâdî münâsebetler geliştirmeleri, Rumların âdil ve müsâmahakâr bir idâre ile karşılaşmaları, hülâsa pek çok dinî, içtimaî, iktisadî faaliyet ve bu faaliyetlere sahne olan Selçuklu müesseseleri, Hıristiyanların Müslüman olmalarına sebep olmuştur.

Böylece Anadolu, bir taraftan bu topraklara gelip yerleşen Türklerin kısa zamanda Hıristiyanları azınlıkta bırakan kesafetleri, diğer taraftan yerli Hıristiyan halklar arasında görülen ve yüzyıllar boyunca devam eden ihtidâlar sebebiyle, İslâmlaştı. Öyle ki, XII. yüzyıl sonlarından itibaren artık Avrupalılar bile, daha önce ısrarla bir Bizans ve Hıristiyan ülkesi olarak gördükleri Anadolu'yu, bir Türk yurdu ve İslâm diyarı olarak görmeye başladılar.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâkî, **Âriflerin Menkâbeleri**, nşr. Tahsin Yazıcı, Cilt: 1, 1973.
- Akalın, Şebnem, "Kervansaray" Maddesi, **Diyânet İslâm Ansiklopedisi**, TDV. Yay., Cilt: 27, İstanbul 2002, s. 209.
- Akay, Hasan, Zâviye, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1995, s. 111-112.
- Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, Cilt: I, İstanbul, 1974.
- Akgündüz, Ahmed, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul, 1996.
- Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslâmlaşmadaki Rolü", **Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, (Vefatının 10. Yılında Mehmet Zahit Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu Tebliğleri)** Haz: Coşkun Yılmaz, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1991, s.133-142.
- Akkutay, Ülker, **Enderun Mektebi**, Ankara, 1984.
- Aktaş, Azize, Anadolu Selçukluları Dönemi Hoşgörü Ortamında Müslüman-Gayr-i Müslim İlişkileri, **Erdem**, Cilt: 8, Sayı: 23/II, Ankara, 1996, s. 423.
- Akmaydalı, Hüdavendigâr, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 23, Yıl: 1994, s. 123, 124.
- Akok, Mahmud-Özgüç, Tahsin, "Develi Abideleri", **Bellekten**: 19, Sayı: 76, Ankara, 1955, s.377-384.
- Akok, Mahmud, "İshaklı Kervansarayı", **Türk Arkeoloji Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 2, Ankara, 1974, s. 5-21.
- Aksarayî, **Selçuki Devletleri Tarihi**, trc. Gençosman, Önsöz ve Notlar, F.N.Uzluk, Ankara, 1944.
- Ali Bey, Eşref-Oğulları Hakkında Birkaç Söz, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, No. 28, 1330, s.251-256.
- Alevi, Alevilik Maddesi, Cilt: V, (A. Yaşar Ocak), **TDVİA**, 1991, s.373-379.
- Alp Maddesi, **Ansiklopedik İslâm Lügati**, İstanbul, 1982, s.2.
- Altınsapan, Erol, "Eskişehir Seyitgâzi Külliyesi", **Dekorasyon Dergisi**, Sayı:45, 1993, s.115.

- Altıntaş, Ahmed, **Türkiye Selçuklularında Sosyal ve İktisâdî Hayat**, Malatya, 1998, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Arık, Remzi Oğuz, **Coğrafya'dan Vatana**, İstanbul, 1969.
- Anadol, Cemal, **Hoca, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevîlik**, İstanbul, 1994.
- Anadolu İnançların Beşiği, Hazırlayan: **Türsab Ar-Ge Departmanı/Mayıs**, 2006.
- Andreasyan, Hrant D., **Süryânî Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi**, II, Ankara, 1944.
- Anna Kommena, **Alexiad**, (nşr. Bilgi Umar), İstanbul, 1996.
- Anonim Tarihi Ali Selçuk**, nşr. F. N. Uzluç, Ankara, 1952.
- Arnold, T. W., **İntişâr-ı İslâm Tarihi**, Ankara, 1971.
- Artun, Erman, Anadolu'daki Alevi-Bektâşî Edebiyatının Oluşumunda Yunus Emre'nin Etkisi, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ALK%20EDEBIYATI/13.php>.
- Aslanapa, Oktay, "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yapıtılân Abideler", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Cilt: II, Kısım: I, İ.Ü.E.F. Yayını, 1956-1957, s. 97.
- , **Türk Sanatı**, Cilt: 2, Ankara, 1972, s. 206-217.
- , **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı**, Ankara, 1977.
- Asitâne-Dergâh Maddeleri, Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, 1/141, İstanbul, 1982.
- Aşıkpaşazâde, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, haz: A. Nihal Atsız, Ankara, 1985.
- Âşıkpaşazâde Tarihi**, nşr. Ali Beğ, İstanbul, 1332, s. 222.
- Atabek Emine, **Ortaçağ Tababeti**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul, 1977.
- Atçeken, Zeki, **Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanımı**, Ankara, 1998.
- Aydın, Erdem, "Anadolu'daki Ticâret Yolları ve Sağlık Hizmetleri", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, S.2-3, İstanbul, 1997, s.165.
- Babinger, Franz-Köprülü Fuat, **"Anadolu'da İslâmîyet-İslâm Tetkikatının Yeni Yolları"**, (Çeviren: Râgıp Hulûsi, Yayına Hazırlayan: Mehmet

- Kanar), İstanbul, 1996.
- Babinger, Franz, "Sarı Saltuk Dede", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: X, 1934, s.220.
- Baily, Auguste, **Bizans Tarihi**, Cilt: II, (Çeviren: Haluk Şaman), İstanbul, 2006.
- Balcıoğlu, Tahir Harimi, **Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları**, İstanbul, 1940.
- Balık, İbrahim, Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu, AKÜ, U.E. Fak., <http://www.akademiktarih.com/index.php?option=com...>
- Banarlı, N. Sami, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1987.
- Barkan, Ö. L., İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: II, s. 279-304, Ankara, 1942, s. 285.
- , "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: II, Ankara, 1942, s.279-386.
- , Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, **İÜİFM**, XI, 1951, s. 525-569.
- Barthold, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Kopruman, K.Y., Aka, İ, Ankara, 1975.
- Barthold, W.-Köprülü, F., **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Ankara, 1963.
- Baş, Ali, "Yeni Buluntuların Işığında Zazadin Han'ın Değerlendirilmesi", **I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, 25-26 Nisan 1994, Konya, 1995, s.101-109.
- , "Anadolu Selçuklu Dönemi Konya Kervansarayları", **Çekül Sanatsal Mozaik**, Cilt: 3, Sayı: 33, 1998, s.60-69.
- , "Obruk Han", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Ankara, 2007, s.347-357.
- Başar, Zeki, "Harput Maristanı", **Dirim Dergisi**, C. XLVI, S. 9, istanbul, 1971, s. 421.
- Bayat, Ali Haydar, "Anadolu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği olarak Sivas Dâru'ş-şifası Vakfiyesi", **Türk Kültüre Dergisi**, Yıl:29, S.333, Ankara,

1991, s.13

Bayburtluoğlu, Zafer, "Kayseri Çifte Medrese", **Vakıf ve Kültür Dergisi**, Yıl:1,

S.1, s.43

Bayhan, Ahmed, Ali-Fikri Salman, "Adıyaman/Gölbaşı'nda Bir Anadolu Selçuklu Kervansarayı: Kamedreddin (Derbend Ağzı) Hanı", **Sanat-Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Sayı: 7,

Erzurum, 2005, s.1-10.

Baykara, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, 1985.

-----,"Türkler Ve Anadolu'da Şehir Hayatı", **Tarihte Türk Devletleri**, II, Ankara, 1987, s. 235

-----,"Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar", İzmir, 1990.

-----,"Türkiye Selçukluları Döneminde Toplum ve Ekonomi", **Türkler**, Cilt:6, Ankara, 2002, s. 234.

Bayram, Mikail, "Ahî Evren Kimdir? Hayatı ve Eserleri", **Türk Kültürü Dergisi**, XVI / 191, 1978.

-----,"Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser, Keşfü'l-Akabe", **İÜEF, İTEN Dergisi**, Cilt: VII, Cüz: 3-4, İstanbul, 1979, s. 279.

-----,"Ahî Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti", **İ.Ü.E.F.T.E.D.**, Sayı:12, 1981-1982, s. 521-540.

-----,"Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu", Konya, 1991.

-----,"Anadolu Selçuklu Dönemi Tababeti ile ilgili Bazı Notlar", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 4, İstanbul, 1998, s.151

-----,"Anadolu Selçukluları Devrinde Bâciyân-ı Rûm Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", Konya, 1994, s. 470.

-----,"Anadolu Selçukluları Zamanında Kayseri'de Evhadi Dervişler", **III.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, 6-7 Nisan 2000, s.1.

Bektâş Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, 1974.

-----,"**Fatma Bacı ve Baciyân-ı Rûm**", İstanbul, 2008.

Bektâşîlik Maddesi, **Meydan Larousse**, II, İstanbul, 1969, s. 249.

Bektâş, **Tarama Sözlüğü**, TDK, C. IV, Ankara, 1967, s. 5.

- Berki, A.Himmet, **Vakıflar**, Ankara, 1950.
- Bilici, Z. Kenan, "Şarapsa (Serapsu) Han", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, s. 393-401.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, **İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul, 1969, IV, 294
- Bolay, S. Hayri, "Hacı Bektâş Velâyetnamesinde İbadet Unsurları", **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)**, Ankara, 1999, s. 83-91.
- Bozkuş, Metin, Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebi Yapı, **C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 2, Sivas, 2001, s. 5.
- Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul, 1979.
- Cantay, Gönül, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dâru'ş-şifaları**, Atatürk Dil, Tarih Yüksek Kurum Yayınları, Ankara, 1992.
- Cantay, Tanju, "Konya Karatay Medresesinin İnşâ Tarihi ve Kapısının Mimârî Kuruluşu", **Röleve ve Restorasyon Dergisi**, Sayı: 6, Ankara, 1987, s. 25-30.
- Cebecioğlu, Ethem, "Bacıyân-ı Rûm", **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Cilt: III, Ankara, 1991, s.651-655.
- Cevdet, Muallim, "Sivas Dâru'ş-şifası Vakfiyesi ve Tercümesi", **Vakıflar Dergisi**, S.1, Ankara, 1938 s.37.
- Cezar, Mustafa, "Türk Tarihinde Kervansaray", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1981, C.II, 931-940.
- Cl. Huart "İmâret", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: V/II, İstanbul, 1945, s. 985.
- Coşan, Esat, **Makâlât**, Ankara, 1971.
- Cumbur, Müjgan, "Saltuknâmenin Türk Milliyetçiliğindeki Yerine ve Üçüncü Nüshasına Dâir", **Millî Kültür Dergisi**, Ocak, 1977, s. 11.
- , "Anadolu Gâzileri ve Edebiyatı", **Erdem**, Cilt: 3, Sayı: 9, Ankara, Eylül 1987, s. 777-807.
- , "Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifâhaneler", **Erdem**, Cilt:3, S.8, s.343.
- Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Ankara, 1974.

- Çaycı, Ahmed, "Elikesik Han ve Zâviyesi", **Sanat Tarihi Dergisi**, XII, 2003, s.55-76.
- Çayırdag, Mehmet, "Bünyan Ulu Câmî Kitâbesi", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sayı: XXXIV, 1984, s. 508.
- Çetin, Osman, **Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmîyet'in Yayılışı**, İstanbul, 1981.
- Çetintaş, Mesut, **Prof. Dr. Hasibe Mazioğlu ile Söyleşi**, **Türk Dil Kurumu**, Ağustos, 2004.
- Cumhuriyetin 50.yılında Çorum 1973 İl Yıllığı**, Haz.: Ziya Coker, Çorum.
- Çubukçu, İ. Agâh, **İslâm Düşünürleri**, Ankara, 1983.
- Danişman, H. Günhan, "Samsun Yöresi Ahşap Mimârisinin Gelenekselliği-Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Câmînin İncelenmesi", **IX. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1998, Cilt: I, s.135-144.
- Danişmend, İ. Hakkı, **Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu**, Konya, 1976.
- Darkot, Besim, **Anadolu**, Cilt: 1, İstanbul, 1993.
- Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Zazadin Han-Sâdeddin Köpek Hanı", **İlgi**, Sayı: 44, 1986, s. 26-31.
- Demir, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları, Obruk Han", **İlgi**, Sayı: 45, İstanbul, 1986, s.10-14.
- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, Kuruçeşme Hanı", **İlgi**, Sayı: 47, İstanbul, İstanbul, 1986, s.24-27.
- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, Şarapsa Han", **İlgi**, Sayı: 50, İstanbul, 1987, s. 24-28.
- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, Alara Han", **İlgi**, Sayı: 51, İstanbul, 1987, s. 18-23.
- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, Kargı Han", **İlgi**, Sayı: 52, İstanbul, 1988, s. 8-11,
- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, Evdir Han", **İlgi**, Sayı: 53, İstanbul, 1988, s. 13-17.
- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, Kırkgöz Han", **İlgi**, 54, İstanbul, 1988, s.17-20.

- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, Susuz Han", **İlgi**, Sayı: 55, İstanbul, 1988, s. 15-19.
- ,"Anadolu Selçuklu Hanları, İncir Han", **İlgi**, Sayı: 56, İstanbul, 1989, s.8-12.
- Demir, Mustafa, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmâret Kurumları ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 27, Ankara, 1998, s. 41-46.
- ,"Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı", **Türkler**, Cilt: 6, Ankara, 2002, s. 232-234.
- Demir, Mustafa, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", **Türkler**, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.275
- Demirci, Mehmet, "Tarih Şuuru ve Derviş Gâziler Hakkında", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 46-50, Ankara, Ekim, 1988, s. 20.
- ,"Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye" **Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1993, s. 85-92.
- Denktaş, Mustafa, "Karatay Hanı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2007, s. 359-379.
- Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İz Yay., İstanbul, 1996.
- Döğüş, Selahattin, **Osmanlı Devletinin Doğuşunda Sosyal Kuruluşlar (Basılmamış Doktora Tezi)**, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri, 1999.
- Duran, Remzi, "Konya Alâeddin Câmîsi Kitâbeleri", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, Ankara, 2006, s. 23-29.
- Durukan, Aynur, "Selçuklular Döneminde Ticâret Hayatı ve Antalya", **Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989**, Antalya Vâililiği, Antalya, 1989, s. 51-59.
- ,"Anadolu Selçuklularında Kadın Baniler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı:27, Ankara, 1998, s. 15-36.
- Duymaz, A.Şevki,'Eğirdir, II. Gıyasüddin Keyhüsrev (Pınarpazarı) Han'ın Tarihlendirme ve Tespiti Üzerine Bir Araştırma", **Tarihi Kültürel İktisâdî Yönleri ile Eğirdir I.Eğirdir Sempozyumu**, Isparta, 2001, 281-287.
- Ebu'l Farac Gregoryus b. Ehrun (Barhebraeus), (İbnü'l-İbrî), **Abu'l-Farac**

- Tarihi**, Cilt: II, trc. Doğrul, Ö. Rıza, Ankara, 1987.
- Ecer, Vehbi, "Sarı Saltuk'dan Ahmed Kuddusî'ye", **Millî Kültür**, Sayı: 73, Haziran, 1990, s.59-63.
- Eflaki, **Ariflerin Menkâbeleri**, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1986.
- Ekberîlik, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10, 1994, s. 544.
- Ekinci, Yusuf, **Ahilik**, Ankara, 1991.
- Eravşar, Osman, "Evdır Han", **Anadolu Selçuklu Dönemi Selçuklu Kervansarayları**, Ankara, 2007, s. 419-433.
- Ergin, Muharrem, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1992.
- Ersoy, Ersan, Türklerde Bir İskân Siyâseti Olarak Derbend Teşkilâtı, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Merkezi, Cilt: 6, Sayı: 2, ŞUBAT 2008, s. 49.
- Es, Muharrem, Ahilik ve Yerel Yönetimler, **I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu**, 15-17 Ekim, 2008, <http://www.yerelsiyaset.com/pdf/nisan2008/9.pdf>
- Esemenli, Deniz, "Alâeddin Câmî ve Medresesi", **TDVİA**, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 328-329.
- Esin, Emel, "Türk San'atında Alp Şahsiyetinin Görünüşü", **T.K.A.E.**, nr. 34-70, 82, 94, 1968-1970, s. 774.
- , "Burkan ve Mani Dinlerin Çevresinde Türk Sanatı", **T.K.A.E.**, II/332, İstanbul, 1972, s. 345.
- Enverî, **Düsturnâme**, (nşr. M. H. Yinanç), İstanbul, 1928.
- Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 2001.
- Eravşar, Osman, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", **Türkler**, Cilt: 6, Ankara, 2002, s. 343-373.
- Ergin, Muharrem, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1992.
- Ergin, Osman, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul, 1936.
- , **Fâtih İmâreti ve Vakfiyesi**, İstanbul, 1945.
- Eröz, Mehmet, **Türkiye'de Alevilik, Bektâşîlik**, İstanbul, 1997.
- Ersoy, Bozkurt, "Eski Malatya (Battalgâzi) Türk-İslâm Eserleri", **Kültür ve Sanat**, 4/6 (Aralık 1992), s. 11-15.
- Eyice, Semavi, "Anadolu'da Orta Asya Sanat Geleneklerinin Temsilcisi Olan

- Bir Eser: Boyalıköy Hanikahı", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: XVI, İ.Ü.T.E, 1971, s.39-56.
- ,"Mescid", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: VIII, İstanbul, 1978.
- Eskici, Bekir, "Malatya", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı II**, Ankara, 2006.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, (haz: Z. Kurşun, S. Ali Kahraman, Y.Dağlı), Cilt: 2, İstanbul, 1999.
- Faruki, S.-Ocak, A. Yaşar, "Zâviye", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 13, İstanbul, 1964, s. 468-476.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, **Türkiye'de Alevilik Bektâşîlik**, İstanbul, 1994.
- Genç, Reşat, Karahanlılar Devri Kültürü, Tarihte Türk Devletleri, Ankara 1987.
- ,Karahanlılar, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1992, VI, 139-140.
- Gordlevsky, Vladimir A., **Anadolu Selçuklu Tarihi**, terc. A. Yaran, Ankara, 1988.
- Gökçen, İbrahim, **XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zâviye ve Yatırları**, Manisa, 1946.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı", **İ.Ü.İ.F.Mecmuası**, Cilt: 11, İstanbul, 1950, s.6.
- ,Burgazî ve Fütüvvet-nâmesi, **İÜİFM**, XV, İstanbul, 1955-1956, s.121.
- ,**Vilâyetname Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli**, İstanbul, 1958,
- ,Bektâş Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: VI, İstanbul, 1968, s.33.
- ,**Hurufilik Metinler Kataloğu**, Ankara, 1973.
- ,**Mevlâna Celâleddîn**, İstanbul, 1985.
- ,**Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, İstanbul, 1999.
- ,**Tasavvuf**, İstanbul, 2000.
- Gömeç, Sâdettin, "Şamanizm ve Eski Türk Dinî", **P.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, Denizli, 1998, s. 35, 47.
- Görür, Muhammet, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu" **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2007.

- Gustav Mendel, Anadolu'daki Selçuk Âbideleri, **Yeni Mecmua**, Sayı: 19, İstanbul, 15 Teşrinisâni (Kasım) 1917.
- Gülensoy, Tuncay, "Ahî mi Akı mı?", **G.Ü. I.Ahî Evran-ı Veli ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu 12-13 Ekim 2004**, Kırşehir, C.1, Kırşehir 2005, s.451-452.
- Güler, Mustafa, Kolay, İlknur Aktuğ, 12. Yüzyıl Anadolu Türk Câmîleri, **İTÜ Dergisi/A, Mimârlık, Planlama, Tasarım**, Cilt: 5, Sayı: 2, Kısım: 1, Eylül, 2006, s. 83-90.
- Güllülü, Sebahattin, **Ahî Birlikleri**, İstanbul, 1977.
- Günay, Ünver, Anadolu'nun Dînî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü, **Erdem**, Cilt: 8, Sayı: 22/I, Ankara, 1996, s. 197.
- Gündoğdu, Hamza, "İğdir Şerafeddin Ejder Kervansarayı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Ankara, 2007, s. 403-415.
- Gündüz, Sema, "Merkez Bucağı-Kalkan Köyü-Kantarma Mezrası Hanı", Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova ilçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları, **Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yay.**, Ankara, 1999, s.318-325.
- Güner, Ahmed, "Bektâşîlik", **Tarikatlar Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991.
- Gürkan, Kazım İsmail, **Selçuklu Hastaneleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâmesi ile Hacı Bektâş Veli'nin Makâlât'ı arasındaki Benzerlikler", **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1982, s. 33.
- ,"Alanya'da Ziyâret ve Ziyâret Yerleri", **Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989**, Antalya Vâliliği Yay., İstanbul, 1989, s.71-78.
- ,**Hacı Bektâş Veli ve Makâlât**, Ankara, 2002.
- Hañçerliođlu, Orhan, **İnanç Sözlüğü, Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, İstanbul, 1975.
- Haslok, F. R., **Bektâşî Tetkikleri**, çev. Râgıp Hulusi, Ankara, 2000.
- Hidâyetoğlu, A. Selâhaddin, **Hazret-i Mevlânâ, Hayâtı ve Şahsiyeti**, Konya, 1995.

- H.Nihal-Ahmed Naci, "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", **Türkiyât Mecmuası**, II, İstanbul, 1928, 246.
- İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi I-II**, (nşr. M. Çevik), İstanbul, 1993.
- İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnâmesinden Seçmeler**, İstanbul, 1971.
- İbn Battuta, **İbn Battûta Seyahatnamesi, Rihletü İbn Battuta Tuhfetü'n-Nuzzar Fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l Esfar**, Ebu Abdullah Muhammed, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- İbni Bibi, **Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye**, I. Tıpkı basım, nşr.. A. S. Erzi. TTK Yay, Ankara, 1956.
- İlhan, Mustafa, **Köprülüzâde Mehmet Fuat ve Türkiye Tarihi**, Kayseri, 1991 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İlter, Erdal, Doğu Anadolu'daki Ermeniler'in ve Diğer Gayr-ı Müslimler'in Devlet Himâyesine Alınmaları, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 18, Yaz, 2000.
- İlter, Figen, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", **Anadolu (Anatolia)**, XIX, 1975-76, s. 13-49.
- İnan, Abdülkadir, "Kazak-Kırgızlarında' Yeğenlik Hakkı' ve 'Konuk Aşığı' Meseleleri", **Türk Hukuk Dergisi**, 1941-42, C. I, 27
- , **Eski Türk Dinî Tarihi**, Ankara, 1976.
- , **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1986.
- , **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt: I, Ankara, 1998.
- İnan, Afet, **Kayseri Gevher Nesibe Şifâiyesi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Kadri, Hüseyin Kâzım, **Büyük Türk Lûgatı**, Cilt: I, İstanbul, 1927.
- Kafalı, Mustafa, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, **Türkler**, Cilt: 6, Ankara, 2002, s. 177.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Eski Türk Dinî**, Ankara, 1980.
- , **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1983.
- Kalafat, Yaşar, **Diyânet İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırımları-I**, Cilt: 40, 1999, s.511, [dergiler.ankara.edu.tr/ detail.php?id=37&sayi_id=743-](http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=37&sayi_id=743-).

- Kanar, Yüksel, **Mevlânâ Celâleddin Rûmî**, İstanbul, 1992.
- Kaplan, Mehmet, Türk Destanında Alp Tipi, **Zeki Velidi Togan Armağanı**, İstanbul, 1955, s. 203-213.
- Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 1985.
- , **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, Cilt: I, Bursa, 1990.
- , **Din-Hayat-Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler**, İstanbul, 1990.
- , "Tasavvuf Kültüründe Aile ve Kadın", **Türk Aile Ansiklopedisi**, Cilt: I, Ankara, 1991, s. 354.
- , "Yeseviyye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve "Cevahirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr", **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1993, s. 187-196.
- , **Tasavvufi Hayat**, İstanbul, 1996.
- Karamağralı, Haluk, "Konya Ulu Câmî", **Röleve ve Restorasyon Dergisi**, Sayı: 4, 1982, s. 121-132.
- Karartan, A., "Anadolu'yu Canlandıran ve Birleştiren Güçler", **Millî Kültür**, Yıl:I, Cilt: 1, Sayı: I, Ankara, Ocak, 1977, s. 65-66, 94.
- Karpuz, Haşim, "Sahip Ata'nın Yaptırdığı İshaklı Han", **Antalya 3.Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989**, Antalya Vâlliliği, İstanbul, 1989, s.82-90.
- Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lügat-it-Türk** (çev. Besim Atalay), Ankara, C.II.
- Kaşıkçı, Osman, "Osmanlı Hukukunda Taşınmazlara Tasarruf Şekli ve Tasarruf Belgelerinin Günümüz Hukukunda Geçerliliği", **E-Akademi (Hukuk Ekonomi Ve Siyâsî Bilimler Aylık İnternet Dergisi)**, 2003, s.14.
- Kaynak, **Bedrettin Kemaloğlu**.
- Kazıcı, Ziya, "Osmanlı Devletinde Dinî Hoşgörü", <http://www.koprudergisi.com>.
- Kemaloğlu, Muhammet, Türkiye Selçuklu Devletinin III. Hükümdârı Şahinşâh Dönemi ve Şahinşâh'ın Şahsiyeti, **Orkun, Aylık Türkçü Dergi**, Sayı: 88-89, Haziran-Temmuz, 2004.
- Kervansaray Maddesi, **Ana Britannica**, Cilt: 13, İstanbul, 1992, s. 211.
- Kervansaray Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 21, Ankara, 1974, s. 501.

- Kırmızı, Mete, "Yivli Minâre ve Külliyesi", **Antalya 1.Selçuklu Eserleri Semineri 22-23 Mayıs 1986**, Antalya Vâililiği, Antalya, 1986, s.37-47.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Dede-Korkut Oğuznâmeleri**, I. Kitap, İstanbul, 1952.
- Koca, Salim, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun, 1997.
- , "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23, Bahar, 2008, s.5.
- Komisyon, **Türkçe Sözlük**, TDK. Yay., Cilt: 2, Ankara, 1988.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, **Abideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi**, İstanbul, 1964.
- , "Konya Tarihi", Burak Matbaası, Ankara, 1997, s.230
- Kopruman, K. Yaşar, **Mısır Memlûkluları Tarihi**, Ankara, 1989.
- Koray, Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model (ler) i", Selçuk Üniversitesi, **Basılmamış Doktora Tezi**, 2005, Konya
- , "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)", **METU JEFA-2006-2**, 23: 2-21: 61
- Köprülü, Fuat, "Anadolu'da İslâmîyet", **DEFM**, Sayı: 4-6, 1338-1341-1922, s.64.
- , "Bektâşîliğin Menşeleri", **Türk Yurdu**, Sayı: 8, Mayıs, 1341-1922, s. 121-140.
- , "Alp" Maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, Cüz: 5, 1926, s. 379.
- , "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: II, 1928.
- , **Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar**, İstanbul, 1934.
- , "Abdal", **Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi**, 1. Fasikül, İstanbul, 1935.
- , "Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, II, 1938, s. 17-32.
- , "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", **Vakıflar Dergisi**, I, 1938.
- , "Ribât", **Vakıflar Dergisi**, Cilt: II, Ankara, 1942, s. 273.
- , "Bektâş" Maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: II, İstanbul, 1943,

- s.461-464.
- ,"Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", **Bellekten**: VII, Sayı: 27, Temmuz 1943, s. 379-522.
- ,"Alp", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: I, İstanbul, 1950, s.379-384.
- ,"Abu İshak ve Kazrunî ve Anadolu'da İshakî Dervişleri", **Bellekten**: 33, Ankara, 1969, s. 223-234.
- ,**Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1970.
- ,İslâm Sûfî Tarikatlarına Türk-Moğol Samanlığının Tesiri, **İlahiyat Fak. Dergisi**, XVIII, 141-152, 1970
- ,**Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara, 1972.
- ,**Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1976.
- ,"Anadolu'da Türk Medeniyeti", **Milli Tettebbular Mecmuası**, II/5, İstanbul, 1331, s. 193-232.
- ,"Ahmed Yesevi" Maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul, 1993, s. 210-215.
- ,**Anadolu'da İslâmîyet**, İstanbul, 1996.
- Köprülü, Orhan Fuat, **Tarihi Kaynak Olarak XIV ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkibnâmeleri**, İstanbul Üniv. Tarih Semineri Kip. No., Basılmamış Doktora Tezi, 1943.
- Köymen M. Altay, **Hacı Bayram Veli Münakaşaları Münâsebetiyle**, Ankara, 1950.
- ,**Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt: I, Ankara, 1992.
- ,"Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", **Studi Preottomam e Ottoman**, 1976, s. 153, 155.
- Koray, Ö. Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1), **METU JEFA-2006-2**, 23: 2-21: 61
- Köker, Ahmed Hulusi, "Gevher Nesine Sultan", **Gevher Nesibe Tıp Fakültesi**, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 1992.
- ,"Gevher Nesibe Darüssifâsı ve Tıp Medresesi", **Türkiye Diyânet Vakfı islâm Ansiklopedisi**, C.14, Türkiye Diyânet Vakfı yayını, İstanbul, 1996, s.39.
- Kuban, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki

- Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VII, 1968, s. 52
- Kuran, Abdullah, **Anadolu Medreseleri**, I, İstanbul, 1969.
- Küçük, Abdurrahman, Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Hoşgörüsü, **Erdem**, Cilt: 8, Sayı: 23/II, Ankara, 1996, s. 557.
- Kümbet Maddesi, **Rehber Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, 1984, s.56.
- Marko Polo Seyahatnamesi I**, Yay. Filiz Dokuman, (Basım yeri ve yılı yok), Tercüme 1001 Temel Eser.
- Melikoff, Irene, **Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe**, çev: Turan Alptekin, İstanbul, 1988.
- Mert, Hamdi, **Hünkar Hacı Bektâş Veli**, Ankara, 2000.
- Mescit, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: VIII, İstanbul, 1979, s. 1-118.
- Mevlâna, **Mesnevî**, (Veled Çelebi İzbudak Tercümesi), Şark-İslâm Klasikleri: I, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: 2, İstanbul, 1960.
- Mülayim, Selçuk, "Konya Karatay Medresesinin Ana Kubbe Geometrik Bezemesi", **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: XI, İstanbul, 1982, s. 111-121.
- ,"İplikçi Câmî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul, 2000, s.373-375.
- Namazgâh Maddesi, **Rehber Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, 1984, s. 38.
- Ocak, A. Yaşar, "XIII, Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok) da Bir Babaî Şeyhi: Emirci Sultan", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, IX, 1973, s. 129-208.
- ,"Zâviyeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XII, 1978, s. 267
- ,"Bazı Menâkıbnamelere Göre XIII-XV Yüzyıllardaki İhtidalarda Ehli sünnet ve cemaat dışı Şeyh ve Dervişlerin Rolü", **O. A.** II, İstanbul, 1981, s. 36.
- ,"**Bektâşî Menâkıpnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983.
- ,"Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması", **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: III, İstanbul, 1991, s. 111-114.
- ,"**Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, İstanbul, 1992.
- ,"Türk Folklorunda Rum Abdalları", **IV. Milletlerarası Türk Halk**

- kültürü Kongresi, Kültür Bakanlığı**, Ankara, 1992, s. 271, 276.
- ,"Alevilik, Bektâşilik Gerçeği ve Bazı Tezler", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 31, Ankara, 1994, s. 117-118.
- ,"Hacı Bektâş-ı Veli" Maddesi, **TDV, İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XIV, İstanbul, 1994, s. 455.
- ,**Türk Sûfiliğine Bakışlar**, İstanbul, 1996.
- ,**Babailer İsyanı**, İstanbul, 1996.
- ,**Babailer İsyanı Alevîliğin Ehli sünnet ve cemaat Dışı Teşekkülü**, İstanbul, 1996.
- ,**Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, II. Baskı, Ankara, 1997.
- ,**Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)**, İstanbul, Ocak, 1998.
- ,**Alevî-Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İstanbul, 2000.
- ,"Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", **Türkler**, Cilt: VII, 2002, s.430-431.
- Okhan, Mehmet Ali, **Hacı Bayram Veli Münakaşaları Münâsebetiyle**, Ankara, 1950.
- Okuyan, Abdurrahman, Tarihî Belgeler Işığında Diğer İnanç Toplamlarıyla Birlikte Yaşamaya Dâir Bazı Tarihsel Kanıtları, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VIII, Temmuz/Ağustos/Eylül-2008, s.3.
- Oral, Zeki, "Malatya Kitâbeleri ve Tarihi", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943) Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, 1948, s.437.
- ,"Konya'da Sırçalı Medrese", **Belleten**: 99, T.T.K. Yay., Temmuz, 1961, Cilt:XXV, s. 355-396.
- ,"Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitâbeleri ve Tarihçeleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: V, Ankara, 1962, s.23-77.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürün Gelişme Çağları**, Cilt: 1-2, 1997.
- Ömer Hilmi Efendi, **İthafu'l-Ahkâmi'l-Evkaf**, Ankara.
- Öngül, Ali, **Müneccim Baş Ahmed Dede'nin Câmü'd-Düvel'inin Tenkitli Metin Neşri ve Tercümesi** (Selçuklular ve Anadolu Beylikleri),

- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1986.
- Önder, Mehmet, **Mevlâna Şehri Konya** (Tarihi Kılavuz), Konya 1962.
- Önge, Yılmaz, "Bilinmeyen Bir Selçuklu Medresesi: Konya Ali Gâv Zâviyesi ve Türbesi", **Önasya**, Cilt: III, Sayı: 28, 1967, s.14-15, 22.
- Önge, Mustafa, "Zazadin Han (Sâdeddin Köpek Kervansarayı) ", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Ankara, 2007, s. 195-209.
- Örnek, Sedat Veyis, **100 Soruda İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane**, İstanbul, 1988.
- Özbek, Süleyman, "**Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat (Mevlâna'nın Fihî Mafih ve Mesnevi'sine Göre)** ", Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, III/1, Sayı: 41-58, Haziran, 2001, s. 43.
- Özbek, Yıldırım, "Kayseri'de Bilinmeyen Bir Selçuklu Yapısı: Yazır Köyü Câmî", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi**, Konya, 2001, Cilt: 2, s. 147-152, 525-535.
- Özbuğday, Şükrü, "Ağustos Ayı ve Zaferlerimiz", **Diyânet Aylık Dergi**, Sayı: 104, Ağustos, 1999, s. 24.
- Özgergin, M. Kemal, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", **İÜEF Tarih Dergisi**, XV/20, 1965, s. 141-170.
- Özgüç Tahsin-Akok, Mahmud, "Üç Selçuklu Abidesi Dolay Han, Kesik Köprü Kervansarayı ve Han Câmî", **Bellekten: XXII**, Sayı: 86, Ankara, 1958, s. 251-259.
- Özkarıcı, Mehmet, "Afşin Eshab-ı Kehf Ribâtı ve Medresesi", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II**, SÜSAM, Konya, 2001, s. 153-170.
- Özköse, Kadir, **Anadolu'da Cömertlik ve Kardeşlik Teşkilâtı Ahîlik**, http://www.ankarakad.info/toplum_read.asp?18.
- Özgergin, M. Kemal, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", **Tarih Dergisi**, XV/20, 1965, s. 141-170.
- Öztuna, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt: I, İstanbul, 1969.
- Öztürk, Nazif, "Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Niksar Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XXII., Ankara 1991, s.45-68.

- Öztürk, Yaşar, Nuri, **Tarihi Boyunca Bektâşîlik**, İstanbul, 1995.
- Pakalın, M. Zeki, **Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1983, s. 181.
- Pamukçu, Ekrem, **Bağdad'ta İlk Türkler**, Ankara, 1991.
- Parmaksızoğlu, İsmet, **İbn Battuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, Ankara, 2000.
- Parman Ebru-Altınsapan Erol, "Eskişehir-Seyitgâzi-Kümbet Köyü'nde Himmet Baba Türbesi ve Devşirme Malzemesi", **Yıldız Demiriz'e Armağan**, İstanbul, 2001, s.115-228.
- Ritter, H., "Celâleddin Rûmî", **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, III/53-59.
- Said, Baha, "Bektâşîler", **Türk Yurdu**, İstanbul, 1927/28, s. 314.
- Sami, Şemseddin, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul, 1317.
- Sarı, Mevlüt, **Türkçe-Arapça Lûgat**, İstanbul, 1982.
- Sargutan, Erdal, "Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları", **Vakıflar Dergisi**, S.11, s.317
- Say, Yağmur, "Seyyid Battal Gâzi Kültü ve Seyyid Battal Gâzi Külliyesi", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-1 (2-4 Kasım 1998)**, Eskişehir, 2001, s.171.
- Selçuk-nâme**, I-II, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- Sevim, Ali, **Anadolu'nun Fethi**, Ankara, 1990.
- Sezgin, Abdülkadir, **Hacı Bektâş Veli ve Bektâşîlik**, İstanbul, 1995.
- , **Alevilik Deyince**, İstanbul, 1996.
- Soykut, Refik Hilmi, **Orta Yol Ahilik**, Ankara, 1971.
- Soyver, Yılmaz, **Sosyolojik Açıdan Alevi Bektâşî Geleneği**, İstanbul, 1996.
- Sunar, Cavit, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara, 1975.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", **Bellekten**: 24, 1960, s. 567-594.
- , "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", **DTCF Dergisi**, Sayı: 17, Ankara, 1961, s. 386-387.
- , "Anadolu'da Moğollar", **SAD-I**, Ankara, 1969.
- , **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul, 1980.
- , **Yabanlu Pazarı** (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar), Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1985.

- ,Türkiye Kültür Tarihine Umûmi Bir Bakış, s.217, 218, **dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1015/12318.pdf.**
- Süryânî Patrik Mikael'in Vakâynamesi**, I, No: 956/MİH, 1932.
- Şahin, Kemal, "Afyon'da İki Selçuklu Medresesi", **IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, 29-30 Eylül 1995, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyon, 1995, s.233-237.
- Şahin, M. Kemal, **Geçmişten Geleceğe Samsun**, Samsun Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, Samsun, 2006.
- Şeker, Mehmet, **İslâm'da Dayanışma Müesseseleri**, Ankara, 1991.
- ,**İbn-i Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahîlik**, Ankara 1993.
- Şevki, Osman, **Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi**, (nşr.İ.Uzel), Ankara, 1991.
- Şimşir, Zekeriya, "Konya'daki Selçuklu Çini Dekorasyonunda Kufi ve Ma'liki Yazı", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri 11-13 Ekim 2000**, Konya, Cilt: II, S.Ü.S.A.M, Konya, 2001. s. 311-331.
- Hayatı ile Ahîlik**, Ankara, 1993
- ,**Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması**, Ankara, 1997
- Taneri, Aydın, **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı**, Konya, 1978
- ,**Türk Devlet Geleneği**, İstanbul, 1997.
- Tanyeli, Uğur, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (XI.-XV. Yüzyıllar)**, Doktora Tezi, İTÜ Mimârlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987.
- Tarım, Cevat Hakkı, **Tarihte Kırşehir-Gülşehrî**, İstanbul, 1948.
- Temir, Ahmed, **Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, Ankara, 1989.
- Taeschner, Franz, "İslâm Ortaçağında Futuvva Teşkilâtı", **İ.Ü.İ.F. Mecmuası**, Cilt: XV/1953, s. 3-32.
- ,"İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", **Belleten: XXXVI**, Ankara, 1972, s. 142.

- Tekke Maddesi, **Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 3, İstanbul, 1966, s. 1310-1313.
- Terzioğlu, Arslan, "Bimâristan", **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyânet Vakfı Yayını, C.6, İstanbul, 1992, s.167
- Togan, Z. Velidi, **Umûmi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.
- Tonbuş, Nazmi, Ahîler II, Ahîlik Nasıl Bir Teşekküldür, **Çorumlu**, Sayı:39, 1 Ağustos 1943, s.9/1155.
- Tuncer, O. Cezmi, "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Câmî", **Önasya**, Cilt: VII, 1971, s.75.
- Turan, Namık Sinan, Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-İktisâdî Gelişim Süreci, iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap52/5.doc
- Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", **Bellekten**: X/39, 1946, s. 471-496.
- ,"Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Bellekten**: XI/42, 1947.
- ,"Selçuklu Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi", **Bellekten**: XI/43, 1947.
- ,"Selçuk Devri Vakfiyeleri, III Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Bellekten**: XII, 1948, s. 17-171.
- ,"Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Bellekten**: XII, 1948, s.45.
- ,Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, **Bellekten**: XLVII, 1948.
- ,Selçuklular Zamanında Sivas Şehri, **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, Sayı: 9, 1951, s. 120.
- ,Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dâir Bir Kaynak: Fustatu'l-adale fi Kavâidi's-saltana ", **Köprülü Armağanı**, İstanbul, 1953, s. 532-533.
- ,Türkler ve İslâmîyet, **D.T.C.F. Dergisi**, IV-4, 1964, s. 467-468.
- ,**Selçuklu Tarihî ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1969.
- ,**Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi**, Cilt: I-II, İstanbul, 1979.
- ,Süleyman-Şah, I, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XI, İstanbul, 1980, s.212.
- ,**Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1987.
- ,**Türkiye Selçukluları Hakkında Resim Vesikalar**, Ankara, 1988.
- ,"Keyhusrev II", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: VI, İstanbul, 1988, s. 620-

628

- ,**Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1993.
- ,**Selçuklular ve İslâmîyet**, İstanbul, 1993.
- ,"Selçuklu Kervansarayları", **Türkler**, Cilt: 7, Ankara, 2002.
- Turgal, H. Fehmi, **Müneccimbaşı'ya Göre Anadolu Selçukileri**, İstanbul, 1935.
- Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, 1971.
- Türkdoğan, Orhan, **Türkiye'nin Sanayileşmesi: Dün-Bugün-Yarın**, Ankara, 1981.
- Türkiye Mektupları**, trc, Ö. R. Doğrul, İstanbul, 1939.
- Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli**, Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Vakfı Yay: 1, Ankara, 1989, s. 46-48.
- Türközü, Kemal, **Doğu Anadolu Türkmen Ülkesi**, Ankara, 1985.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, H.N.Andreasyan, Ankara, 1978.
- Uğurlu, Ergül, "Ankara Kızılbey Câmî Minberi", **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı: 10, 1968, s.75-88.
- Ülgen, Ali Saim, "Kırşehir'de Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: II, Ankara, 1942, s. 253-261.
- Uğur, M. Ferit, "Tavus Baba", **Konya Dergisi**, Sayı: 37, Konya, 1941, s.15-17.
- Uluçam, Abdüsselâm, "Eski Van'daki Mimâri Anıtlar", **Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Dergisi (Van Özel Sayısı)**, Sayı: 32, Ankara, 1996, s.19-24.
- ,"Eski Van'da Selçuklu İzleri", **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyetleri Semineri, (Konya, 25-27 Nisan 1994, Bildiriler)**, Konya, 1995, s. 53-67.
- Uludağ, Süleyman, **"Takdim", Din hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler**, İstanbul, 1990.
- Umar, Bilge, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, Ankara, 1998.
- Uslu, Mustafa, "Ahî Birlikleri ve Loncalar", **Milli Eğitim ve Kültür Dergisi**, Ankara, 1982, s.14.

- Ülgen, Ali Saim, "Kırşehir'de Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: II, Ankara, 1942, s. 253-261.
- Ülken, H. Ziya, "Anadolu'da Dinî Ruhîyat Müşahedeleri", **Mihrab Mecmuası**, Sayı: 13-14, İstanbul, 1340-1924, s. 7.
- , **Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri**, İstanbul, 1998.
- Ülkütaşır, M. Şakir, "Ahî Kelimesiyle Ahî Evran Hakkında", **Hisar**, 1971, s. 95.
- Ünal, M. Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, 1997.
- Ünal, Rahmi Hüseyin, "İğdir Yakınlarında Bir Selçuk Kervansarayı ve Doğubeyazıt-Batum Kervanyolu Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi Yıllığı**, III, 1960-70, s. 7-15.
- , "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt: II, 1983, s. 106-118.
- , "Eber Künbeti ve Sarı Lala Türbesi (Afyon) ", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, İzmir, 1984, s.187-188.
- , "İncir Hanı 1993 Çalışmaları", **Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt: VIII, E.Ü.E.F., İzmir, 1996, s.117-129.
- Ünal, Oğuz, **Horasan'dan Anadolu'ya, Türkiye Tarihine Giriş; Anadolu'nun Fethi ve Türkiye Devleti'nin Kuruluşu**, Töre-Devlet Yay., Ankara, 1980.
- Ünver, Ahmed Süheyl, "Anadolu Selçuklu Laik Hastaneleri ve Ruh Sağlığı Hizmetleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. 4, Ankara, 1975, s.209.
- Ünver, Ahmed Süheyl, "Selçuklu ve Osmanlı Hastanelerinin Kuruluş Nedenleri", **Dirim**, S.1, 1972, s.38.
- Ünver, Ahmed Süheyl, Anadolu ve İstanbul'da İmâretlerin Aşhane, Tabhane ve Misâfirhanelerine ve Müesseselerinin Ruhi Kemallarına Dâir, **İ.Ü.T.F.Mec**, 18: 2390-2410, 1941.
- Ünver, Ahmed Süheyl, **Selçuk Tababeti: Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Orta Zamanda Anadolu Türk Devletleri Tababeti Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1938, s.7

- Ünver, Ahmed Süheyl, **Tıp Tarihimiz Yıllığı**, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1966, s.13
- Ünver, Ahmed Süheyl, **Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1972, s.16.
- Ünver, Ahmed Süheyl, **Sivas Tıp Sitesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas, 1980, s.13
- Uslu, Mustafa, "Ahî Birlikleri ve Loncalar", **Milli Eğitim ve Kültür Dergisi**, Ankara, 1982, s. 14.
- Uysal, Osman, "Atabey Ertokuş Medresesi Kazısının Mimârî Sonuçları", **VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1997, s.151-163.
- Vilâyet-name** (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, (nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz).
- Wilhelm Radloff, **Sibirya'dan Seçmeler**, Ankara, 1986, s. 173
- Witteck, Paul, **Menteşe Beyliği**, trc. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1944.
- , "Rum Sultanı" **Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri**, Cilt: 3, İstanbul, 1971.
- Yaman, Ali, "Türk Dünyasında Ziyâret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-Mânâs Üniversitesi Koomdik İlimler Jurnalı**, Bişkek, 2005, Sayı: 14, ss. 29-37.
- Yardım, Ali, "Osmanlı Devrinde Darü'l-hadisler", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Cilt: VIII, Ankara, 1999, s. 163.
- Yazıcı, Tahsin, "Haydariyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XVII, İstanbul, 1998, s. 35-36.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "İslâm'da Vakıf", **D.G.B.İ.T.**, Cilt:XIV, İstanbul, 1993, s.19.
- Yetkin, Şerare, "Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul, 1964/1965, s.77-83.
- Yıldırım, Nuran, "Sağlık Hizmetleri", **İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.6, İstanbul, 1994, s.401.
- Yılmaz, Ali, "Hacı Bektâş-ı Velî Gerçekten Kalenderî mi idi ? Makâlât Hacı

Bektâş-ı Veli'nin Değil mi?", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 36, Ankara, 1995, s.161-162.

Yılmaz, H. Kamil, "**Sühreverdi Hayatı ve Eserleri**", **Avârifü'l-Maârif-Tasavvufun Esâsları**, İstanbul, 1990.

Yinanç, M. Halil, **Anadolu'nun Fethi**, İstanbul, 1944.

-----,"Elbistan", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, 1993, s. 225-226.

Yinanç, Refet, Kayseri ve Sivas Darüşşifâlarının Vakıfları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985, s.20.

-----,"Sivas Abideleri ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 22, s. 15-44, XXII, Ankara, 1991.

Yönükan, Y. Ziya, "Orta Asyada Türk Boyları", **Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 5, Sayı: 24, İstanbul, 1925, s. 56-57, 62.

Yurtaydın, Hüseyin Gâzi, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara, 1982.

Yücel, Yaşar-Sevim, Ali, **Türkiye Tarihi**, Cilt: 1, T.T.K. Yay., Ankara, 1989.

İNTERNET KAYNAKLARI:

<http://www.afyon.kulturturizm.gov.tr>

<http://www.bitliskulturturizm.gov.tr>

<http://www.blogcu.com>

<http://www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr>

<http://www.erkurumkulturturizm.gov.tr>

<http://www.illerleturkiye.com>

<http://www.karskulturturizm.gov.tr>

<http://www.kayserikultur.gov.tr>

<http://www.kultur.gov.tr>

<http://www.kygm.kultur.gov.tr>

<http://www.malatyayg21.com>

<http://www.mardinkulturturizm.gov.tr>

<http://www.muscevreorman.gov.tr>

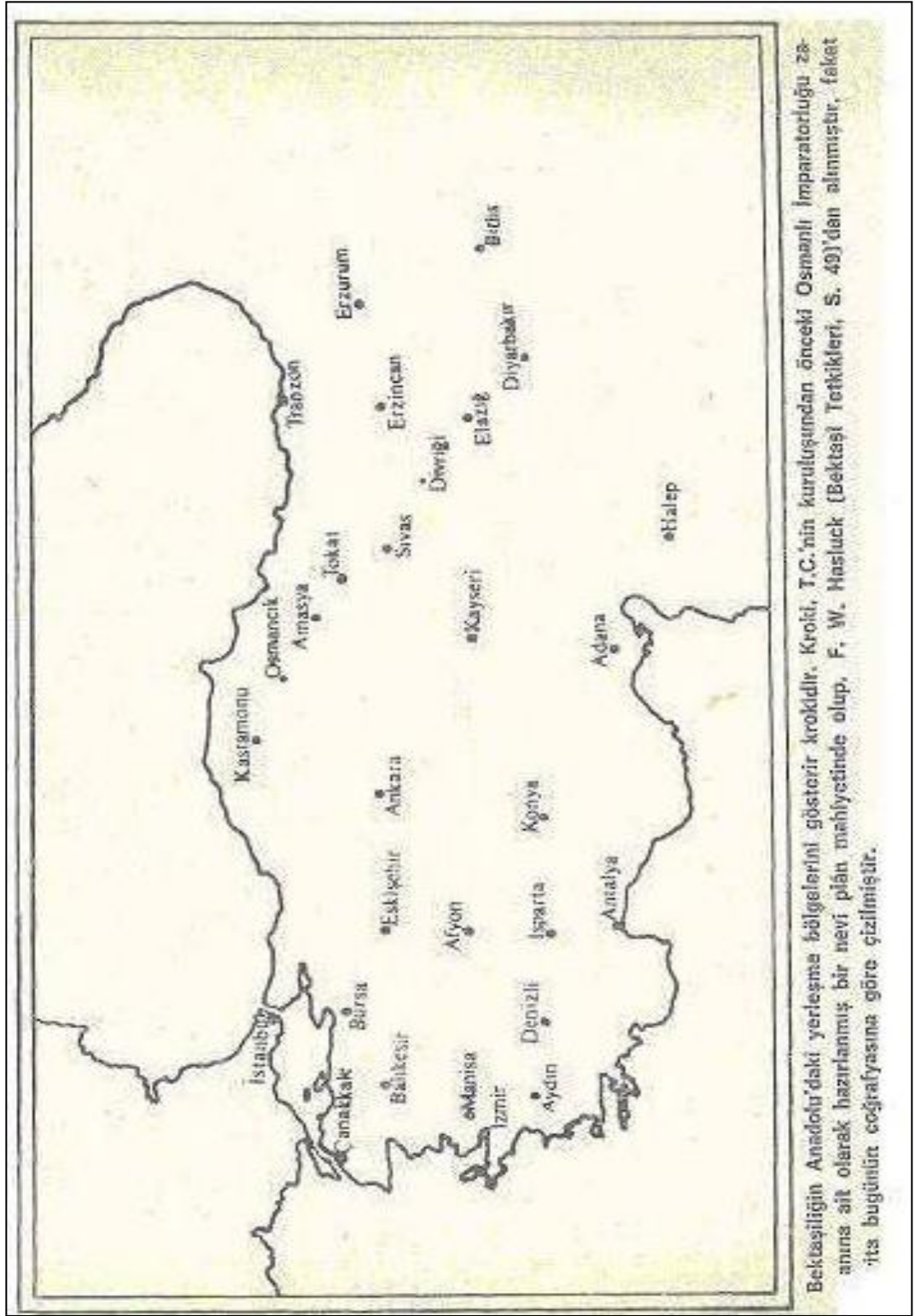
<http://www.nigdedefterdarligi.gov.tr>

<http://www.rmyo.gop.edu.tr>

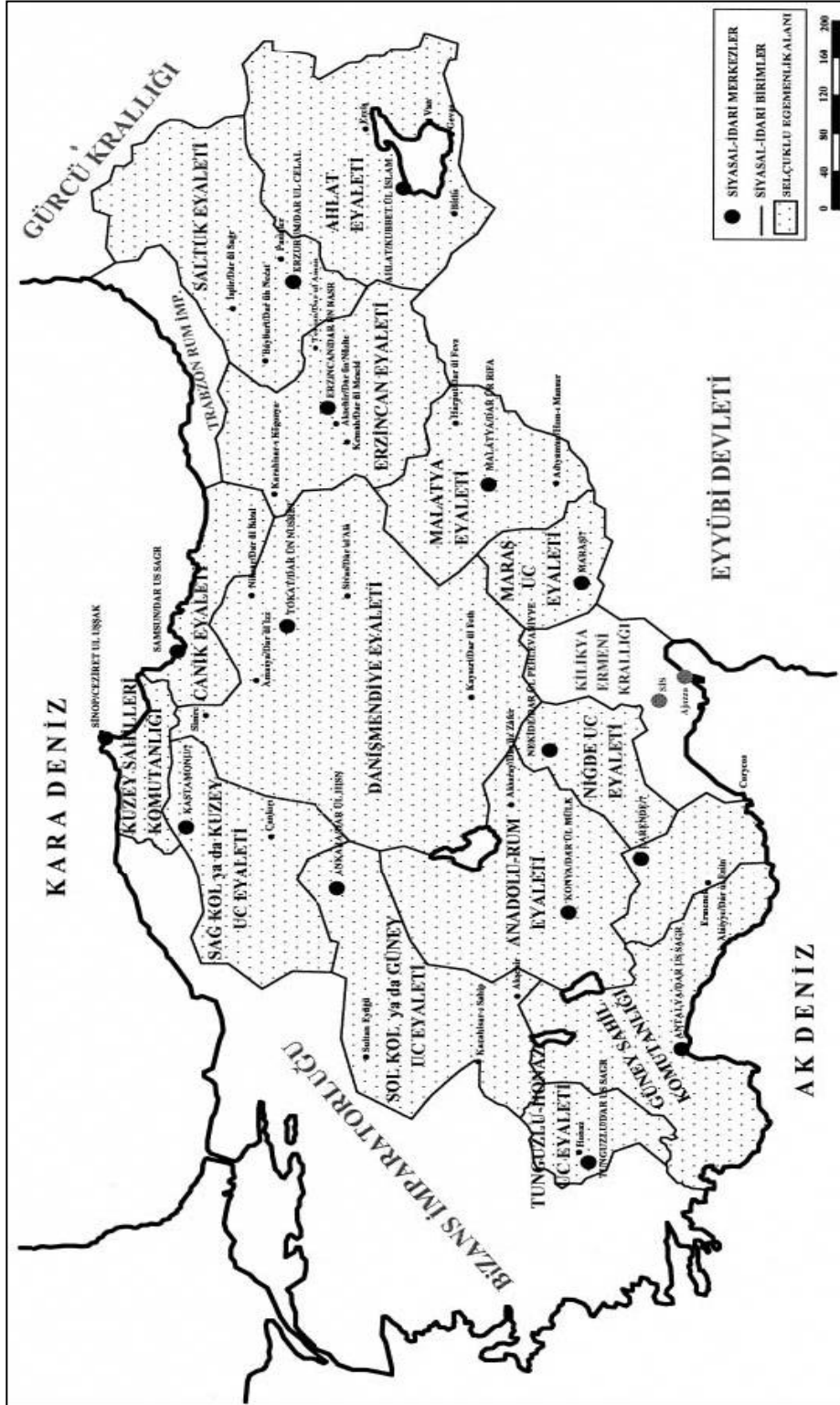
<http://www.sivas.gov.tr>
<http://www.tursab.org.tr>
<http://www.vankulturturizm.gov.tr>
<http://anadoluselcuklumimârisi.com>
<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com>
<http://wowturkey.com>
<http://www.adanakultur.gov.tr>
<http://www.ahilik.gen.tr>
<http://www.akmb.gov.tr>
<http://www.akmedanmed.com>
<http://www.aksaray.gov.tr>
<http://www.aksaray.turizm.gov.tr>
<http://www.avanos.bel.tr>
<http://www.botav.org>
<http://www.cankirikulturturizm.gov.tr>
<http://www.dallog.com>
<http://www.guneydogumirasi.org>
<http://www.internet.Malatya>
<http://www.İslâmderyasi.net>
<http://www.istanbul.edu.tr>
<http://www.kayseri.gov.tr>
<http://www.kirsehirkulturturizm.gov.tr>
<http://www.kizilbasforum.com>
<http://www.konyakultur.gov.tr>
<http://www.kuranikerim.com>
<http://www.savastepe.gov.tr>
<http://www.tasavvufalemi.com>
<http://www.tercan.bel.tr>
<http://www.tokatturizm.gov.tr>
<http://www.turizm.gov.tr>
<http://www.urfakultur.gov.tr>
<http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr>

<http://www.vgm.gov.tr>

<http://www.yeniosmanlilar.org>

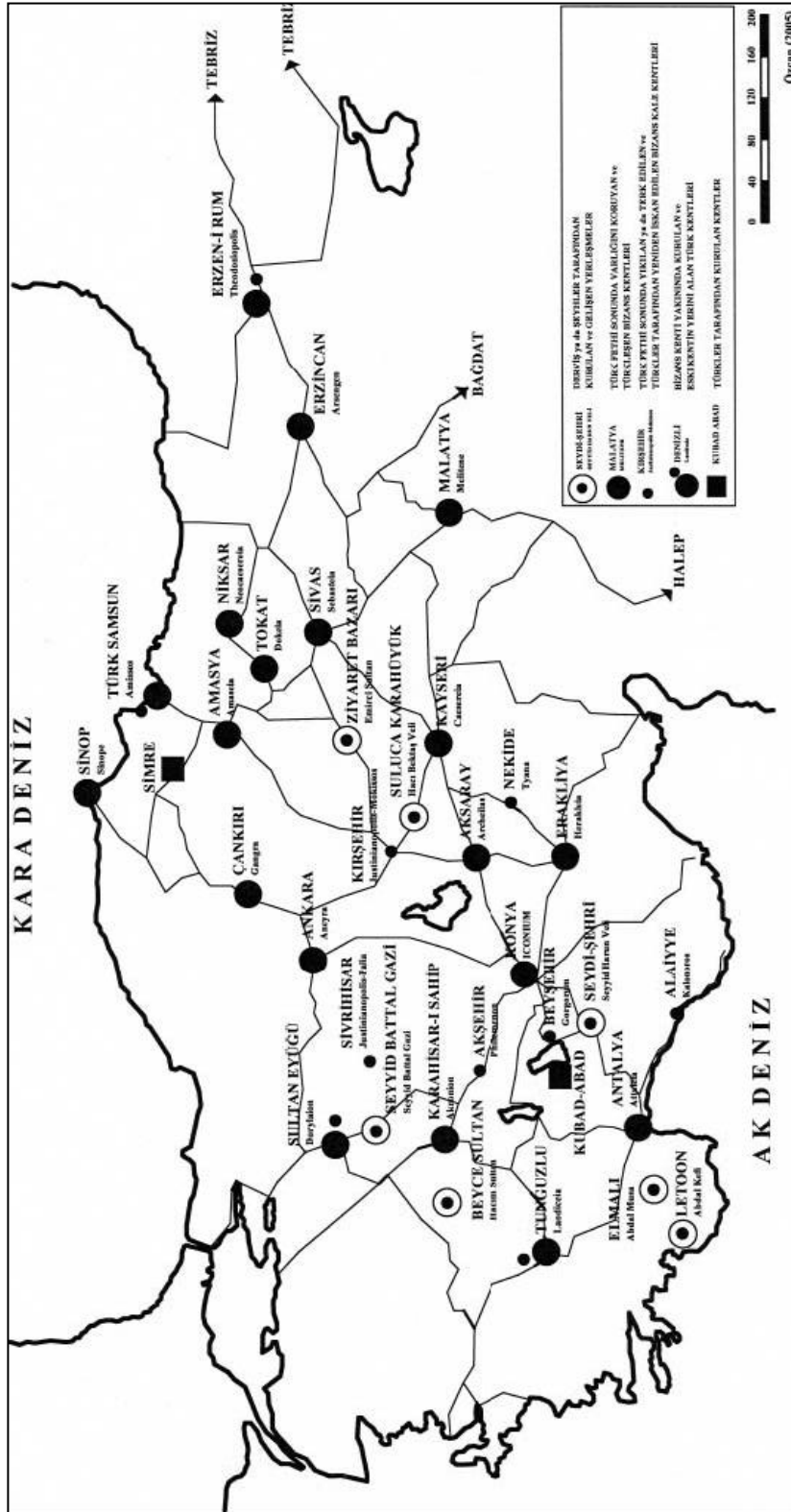
Harita: Anadolu Selçuklu Devleti-Bektâşîlik

Harita: Anadolu'da Selçuklu dönemi siyâsî-idari örgütlenme ve egemenlik sınırları (XII-XIII. yüzyıllar)⁶⁹⁷.

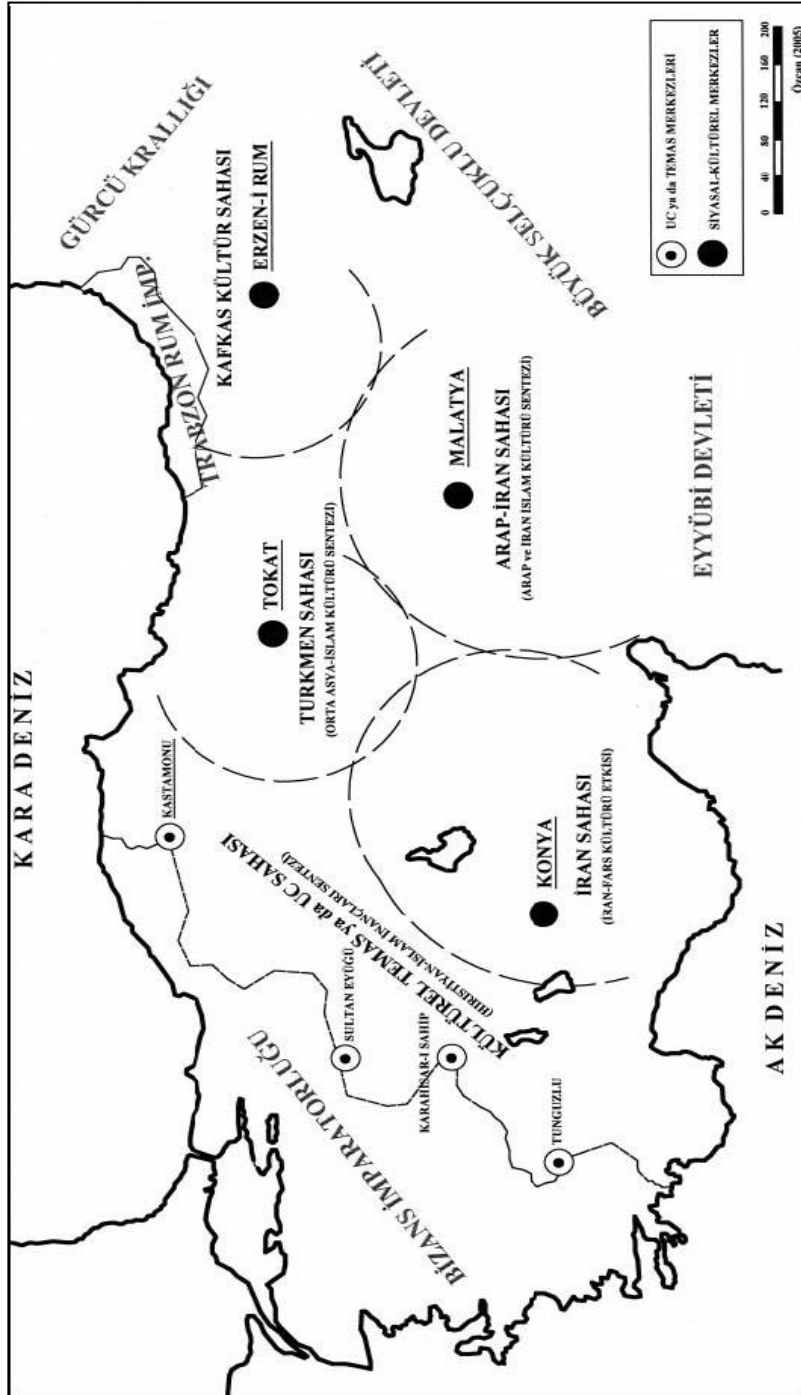
697 Koray, Ö. Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1), METU JEFA-2006-2, 23: 2-21: 61

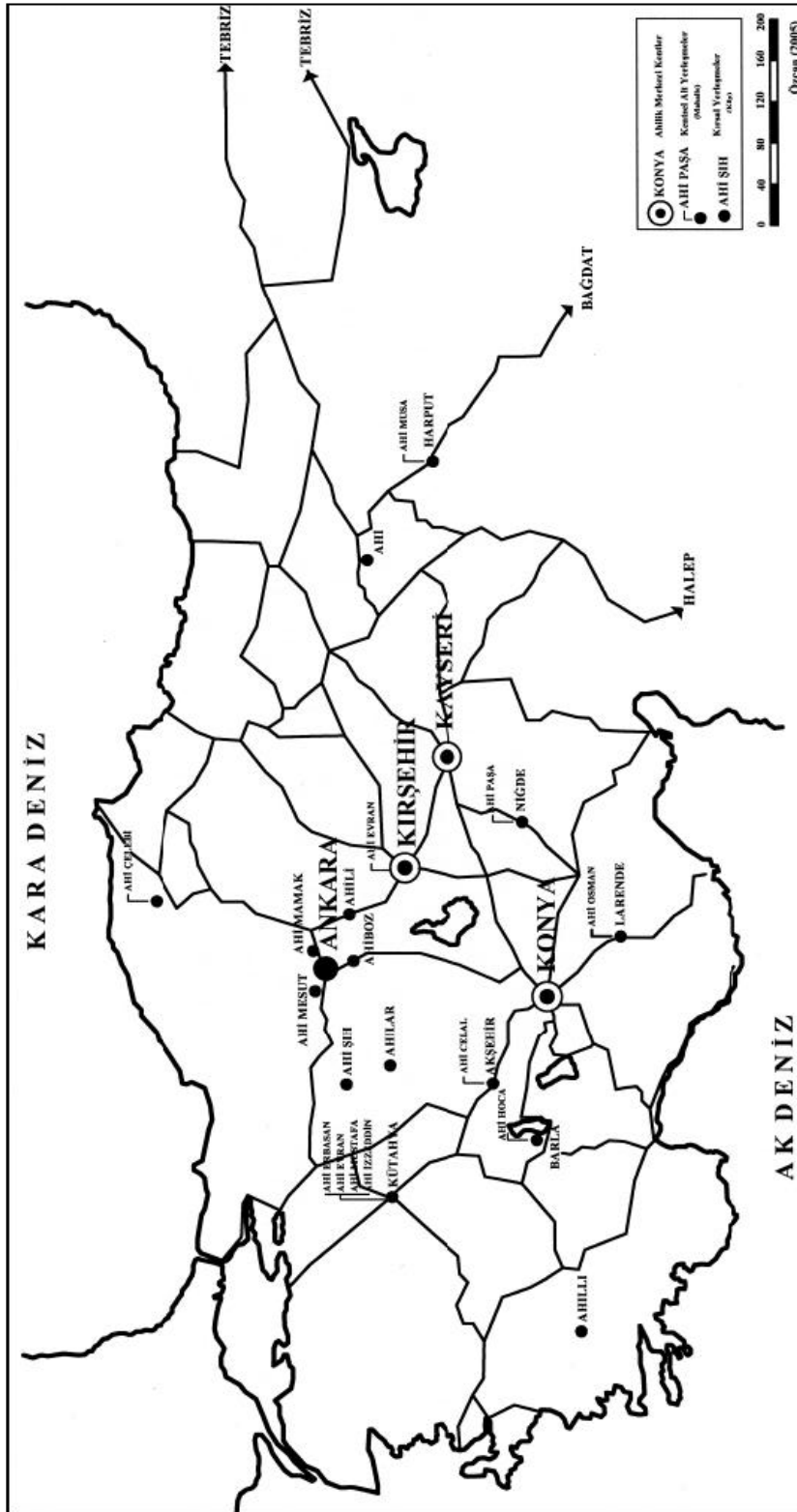

Harita: Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşim sürecinin mekansal çözümlemesi⁶⁹⁸.

698 Koray, METU JEFA-2006-2, 23: 2-21: 61

Harita: Anadolu'da Selçuklu dönemi kültürel coğrafya.

Harita: Anadolu'da Selçuklu dönemi Ahi örgütlenme merkezleri⁶⁹⁹.

699 Koray, METU JEFA-2006-2, 23: 2-21: 61

HANLARIN YER HARİTASI

1. Ağzıkara	22. Kesikköprü
2. Ak	23. Kırkgöz
3. Alara	24. Kızılören
4. Alay	25. Kuruçeşme
5. Çakallı	26. Obruk
6. Çardak	27. Oresun
7. Çay	28. Pazar
8. Dokuzun	29. Sahipata
9. Durağan	30. Sarafsa
10. Akbalıkçıl	31. Sarı
11. Eğridir	32. Sultan Han Aksaray
12. Ertokuş	33. Sultan Han Kayseri
13. Esab-I-Keyf	34. Susuz
14. Evdir	35. Zazadin
15. Ezinepazar	
16. Hekim	
17. Horozlu	
18. İncir	
19. Kadın	
20. Karatay	
21. Kargı	

Üç Kümbetler: Erzurum

Caca Bey Türbesi: Kırşehir

ÖZET

KEMALOĞLU, Muhammet, "XI.-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da İslâmîyet"
Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2012.

Geo-politik önemi dolayısıyla Anadolu, tarih boyunca pek çok milletin ilgisini üzerine çekmiş ve bu sebeple de sayısız istilâya sahne olmuş, değişik din ve kültürlerin tesirinde kalmıştır. Lâkin bu istilâ ve kültür değişikliklerinden hiç biri XI. yüzyılda başlayan ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması ile sonuçlanan Oğuz (Türkmen) istilâsı kadar derin izler bırakamamıştır. Doğu Anadolu'dan süratle batıya doğru gelişen ve çok kısa bir zamanda bütün Küçük-Asya topraklarının Türk hâkimiyetine girmesini temin eden bu Oğuz yayılması ile Anadolu toprakları Türk vatanı ve İslâm diyarı hâline geldi. Selçuklu ve Osmanlı devletleri, hatta Türkiye Cumhuriyetinin varlığı tamamen bu göç hâdisesi ile alâkalıdır. Sürekli harpler sebebiyle nüfusu oldukça azalan Anadolu'ya Selçuklu fetihleri ile birlikte kalabalık Türkmen gurupları gelmiş ve bu göçebeler hemen açılan topraklara yerleşerek, başta Doğu ve Orta Anadolu sahası olmak üzere kısa zamanda Bizans Küçük-Asya'sını hâkimiyetleri altına almışlardı. Böylece Anadolu'nun etnik siması Türkler lehine değişti. Türkleşme işte bu değişikliğin eseridir.

Anahtar Sözcükler

1-Anadolu

2-Türkleşme

3-İslâmîyet

4-Anadolu Selçuklu

5-XI.-XIII. Yüzyıl

ABSTRACT

KEMALOĞLU, Muhammet “Islam in Anatolia during the XI-XIIIth centuries”
Post Graduate Thesis, Ankara 2012

Due to its geopolitical importance Anatolia had attracted the interests of many nations throughout the history, witnessed countless invasions, and affected by various religions and cultures. However, none of such invasions and cultural changes has had deeper marks as Oghuz invasion induced Turkization and Islamizing of Anatolia, which started in the XIth century. With this Oghuz expansion extending to the West from the Eastern Anatolia and insuring the ruling of Turks on the entire Minor Asia territory, Anatolia became the homeland of Turks and a territory of Islam. The existence Seljuk and Ottoman States and even the Republic of Turkey is indeed related to this immigration fact. Crowded Turkmen groups came to Anatolia of which its population had decreased to a great extent due to the continued wars, with the conquests of Seljuks, and the migrants settled at the territories immediately, and set their dominance on the Minor Asia of the Byzantine particularly starting from the Eastern and Central Anatolian. In this manner the ethnic face of Anatolia was changed in favor of the Turks. Turkization is the product of this change.

Keyword(s)

1-Anatolia

2-Turkization

3-Islam

4-Anatolian Seljuk

5-XIth-XIIIth Centuries